

**UNIVERZITA JANA AMOSE KOMENSKÉHO
PRAHA**

magisterské kombinované studium
2010 – 2012

DIPLOMOVÁ PRÁCE

Linda ŠIMÁNKOVÁ

POLITICKÝ FILOZOF JOHN LOCKE

Praha 2012
Vedoucí diplomové práce: Mgr. Lukáš Novotný, Dr.

JAN AMOS KOMENSKÝ UNIVERSITY PRAGUE

Master Combined Studies
2010 - 2012

DIPLOMA THESIS

Linda ŠIMÁNKOVÁ

THE POLITICAL PHILOSOPHER JOHN LOCKE

Prague 2012

**The diploma Thesis Work Supervisor:
Mgr. Lukáš Novotný, Dr.**

Prohlášení

Prohlašuji, že předložená diplomová práce je mým původním autorským dílem, které jsem vypracovala samostatně. Veškerou literaturu a další zdroje, z nichž jsem při zpracování čerpala, v práci řádně cituji a jsou uvedeny v seznamu použité literatury.

Souhlasím s prezenčním zpřístupněním své práce v univerzitní knihovně.

V Praze dne 19. března 2012

Linda Šimánková

Poděkování

Chtěla bych poděkovat vedoucímu diplomové práce Mgr. Lukášovi Novotnému, Dr. za odborné vedení, pomoc a rady. Velké poděkování patří Stanislavě Gálpálové za cenné konzultace. V neposlední řadě musím poděkovat své rodině, která mu umožnila čas a prostor po celou dobu studia.

Anotace

Diplomová práce se zabývá rozbohem historicko politických podmínek, částečně i životními osudy a zejména analýzou děl politického filozofa Johna Locka. Práce vychází ze studia dějin Anglie, samotných spisů Johna Locka s příslušnými citacemi jeho tezí a pomocí odkazů na hodnocení jiných badatelů usiluje o zevrubné začlenění nejdůležitějších zásad Lockova díla do různých filozofických proudů, jež vycházejí z liberalismu.

Klíčové pojmy

Liberalismus, přirozenoprávní teorie, osvícenství, přirozená práva, empirismus, senzualismus, idea státu, konstitucionalismus, principy vlády, dělba moci, svrchovanost lidu, „tabula rasa“

Annotation

This thesis deals with analysis of historical and political conditions, partly also with career and especially with analysis of political philosopher John Locks' pieces. The thesis stems from English history study and from John Locks' writings including corresponding citations of his thesis. It aspires to comprehensive integration of the most important principles of Locks' pieces into various liberalism ranging philosophical streams through the medium of other explorers references.

Key words

liberalism, natural rights theories, enlightenment, natural rights, empiricism, sensualism, state idea, constitutionalism, reign doctrines, authority distribution, supremacy of people, tabula rasa

Obsah

Úvod	8
Cíl práce.....	9
Stav poznání.....	10
Struktura práce.....	11
1. Teoretická východiska	13
1.1. Liberalismus.....	13
1.2. Společenská smlouva.....	23
2. Osvícenství a liberalismus ve Velké Británii	35
2.1. Historické události v Anglii v 17. století.....	35
2.2. Politické a historické zkušenosti pro vznik angl. liberalismu	38
3. Život a dílo Johna Locka	44
3.1. Život Johna Locka.....	44
3.2. Dílo Johna Locka	46
4. Politická filozofie Johna Locka	50
4.1. John Locke a empirické vědy.....	50
4.2. John Locke - občanská společnost a demokracie.....	58
4.3. John Locke a státní moc	65
5. John Locke - pedagog	76
5.1. Pedagogické názory Johna Locka	76
5.2. Struktura spisu „O výchově“	82
6. Odkaz Johna Locka	95
6.1. Filozofický odkaz	95
6.2. Politologický odkaz	97
6.3. Pedagogický odkaz.....	100
Závěr	102
Seznam použité české literatury a pramenů	104
Seznam použité zahraniční literatury a pramenů	104

Úvod

Osobnost Johna Locka anglického materialistického, empirického filozofa, politologa a pedagogického myslitele se formovala v prudkých dějinných zvratech přechodu od feudalismu ke kapitalismu. Veškeré jeho filozofické a sociálně politické učení se odvíjelo od základu – zkoumání lidských schopností, vědění a rozumu. Jako zakladatel empirismu vytvořil ucelenou teorii získávání zkušeností pro vnější poznání světa formou smyslového a reflexního poznání.

Významnou součástí jeho gnozeologii je nalézání dvou druhů poznávacích kvalit a to prvotních a druhotných pro individuální lidské poznání.

U Locka je vysoce důležité rozlišení mezi sférou politickou a náboženskou. Toto rozlišení vedlo k radikálnímu oddělení politické pospolitosti a náboženské společnosti, což znamenalo radikální oddělení státu od církve.

Pro funkce státu pak stanovil hlavní kritérium umožňující občanům požívat vše, co vyplynulo z přirozeného práva, tedy vrcholnou povinnost státu jako veřejné moci zaručit každému občanovi život v souladu s tímto přirozeným právem, téměř totožnou se závazností Božích přikázání. Za základním a nejvyšším postulátem státní moci vymezuje tři pojmy ochranu a udržení života, zdraví, svobody a majetku jednotlivých občanů. Zřízení státu je čímsi přirozeným a nutným a vyplývá z přirozené a pozitivní touhy lidí sdružovat se v zájmu zachování existence lidského druhu. Odlišoval se od ostatních svých filozofických současníků mimo jiné tezí, zpronevěřili-li se panovník smluvnímu závazku zachovávat a chránit přirozená práva, jsou poddaní zbaveni poslušnosti vůči němu a mají právo smlouvu zrušit.

Kritikou vrozených idejí, zdůrazňováním empirismu a role zdravého lidského rozumu se staly jeho názory východiskem pro všechny materialistické osvícence 18. století.

Do období společenských změn vhodně zapadlo i jeho pedagogické dílo, v němž zdůrazňoval patřičnou výchovu a vzdělání pomocí takových postupů, jež se staly součástí následujících pedagogických koncepcí.

Je jedním z „otců“ liberalismu. Zdůrazňováním všech individuálních svobod nutných pro rozvoj kapitalistického řádu se stal integrální součástí i návodem pro praktické budování liberální společnosti i v pozdějších dobách. Obdobným způsobem vrostla jeho idea přirozených práv do koncepcí demokraticky pojímaných lidských práv až po současný neoliberalismus.

Svým uceleně pojatým dílem položil základy pro politologii a její oddělení od filozofie.

Téma práce bylo zvoleno s ohledem na určitou specifickou koncepcí jeho jinak velmi rozsáhlého díla, bohužel pro českého čtenáře či studenta dostupného jen v omezených výtazích jeho nejdůležitějších děl, z nichž je ale přesto možné udělat si obraz širokého a současně i prakticky využitelných poznatků. Přestože jeho koncepce je celistvá, obsahuje řadu možností pro inspiraci následovníků až do současnosti. Právě pro důsledný důraz na raciono, zkušenost, znalost praxe a skutečné úsilí o dosažení neabstraktního pravého poznání ob stojí v mnohém jako plnohodnotná inspirace.

Cíl práce

Cílem práce je seznámení s dílem Johna Locka jeho historicky posuzovaného vymezení jeho role v novověkých filozofických proudech. K tomu slouží obecněji formulované rozbory i jeho politických a pedagogických názorů dokládané na příkladech vybraných z nejdůležitějších spisů. V mé práci jsou dávány do souvislosti mimo jiné všechny Lockovy liberální ideje od svobody přes rovnost, toleranci, konstitucionalismus po rozumnost a individualismus s přihlédnutím k výchozím společensko-vědním podkladům, zejména stavu existujícího přírodovědeckého a filozofického poznání a jak Lockovy koncepce přispěly k výrazným společenským změnám v chápání nezadatelných přirozených lidských práv.

Zdůrazněn je náhled na člověka jako na svobodnou a rozumnou bytost, její uplatnění v rámci společenských struktur, která své myšlení a jednání sladuje s jinými stejně definovanými bytostmi v zájmu vytvoření takového státního modelu, jež by byl projevem shodné vůle rozumných individuů, nepotlačoval jejich práva a přispíval k bezpečnosti, osobnímu rozvoji a blahu všech, kteří

tento útvar vytvořili demokratickou cestou – vůlí lidu chápaného jako souhrn jednotlivců, z nichž jeden každý vstoupil do společenské smlouvy.

. V pojetí individuální svobody libovolně utvářet svůj život, pokud to není v rozporu se zákonem a svobodou druhých je předznamenáno Lockovo pojetí svobody. Stanovení stálých a nestranných pravidel, týchž pro všechny, ekonomickou svobodou v rámci nejnужnějších daných pravidel s minimálními zásahy státu, vytvářením ústavního reprezentativního systému a potlačením stavovských privilegií lze dovodit, proč tyto principy procházejí do současnosti. Rovněž jak je jimi ovlivněna dělba moci a chápání funkce a rozsahu kompetencí státu.

Zevrubně je popsáno oddělení náboženské a světské sféry, tedy soukromého a veřejného prostoru, což se stalo předobrazem takového pojetí svobody, v němž je jasně definován osobní prostor jednotlivce, jež nemůže podléhat donucování a v tomto rámci lze realizovat svobodu myšlení a vyjadřování, tudíž i svobodné vyjadřování plurality názorů, jež mají zásadní roli pro budování a udržení demokracie.

Přestože jednotlivé Lockovy pojmové kategorie byly pozdějším vývojem zapomenuty nebo došlo k jejich obsahovému posunutí, mnohé z nich – právě ty základní svobody a z nich odvozená další lidská práva, zejména tolerance jsou i dnes platnou odpovědí na socialisticky a kolektivisticky formované teze a jejich historickou neudržitelnost, jak byla prokázána ke konci 20. století.

Ve shodě s koncepcemi Johna Locka a prostudovanými spisy, jež se jeho dílem nebo kritikou a přínosy různých liberálních koncepcí zabývají, je má práce vedena snahou o prokázání životnosti mnoha Lockových idejí.

Stav poznání

Jako téma své diplomové práce jsem si vybrala téma: „Politický filozof John Locke“. Životem a dílem osobnosti Johna Locka se zabývají především autoři úvodů k jeho dílům. Zejména František Single, jež podrobně popsal jak život a dílo tak i politickou situaci v Anglii v 17. století v předmluvě k Locke John, O výchově, Praha: Státní pedagogické nakladatelství. 1984.

K úvodním kapitolám byla nezbytně nutná i historická literatura, a to především Polišínský, Josef, Dějiny Británie, Praha: Svoboda. 1982 a Maurois, André, Dějiny Anglie, Praha: Lidové noviny. 1993 ISBN 80-7106-084-4.

Kapitola „Teoretická východiska“ by se neobešla bez politologických děl autorů: Heywood, Andrew, Politologie, Praha: Eurolex Bohemia. 2004 ISBN 80-206-0409-X, Ježek, Tomáš, Zásady liberálního řádu, Praha: Academia. 2001 ISBN 80-200-0852-7 a Gray, John, Liberalismus, Praha: Občanský institut. 1999 ISBN 80-86228-01-0.

Části práce věnující se filozofickým názorům Johna Locka byly požity zejména filozofické slovníky – Alexandrov, G. F., Dějiny filozofie II., Praha: Svoboda. 1951, Holzbachová Ivana a kol., Formování novověké filozofie, Praha: Svoboda ISBN 80-205-0025-1 a Rádl, Emanuel, Dějiny filozofie II. Novověk, Praha: Votobia. 1999 ISBN 80-7220-064-X

Zásadní literaturou pro vypracování této práce byla samotná díla Johna Locka – Locke, John, Dopis o toleranci, Brno: Atlantis. 2000 ISBN 80-7108-202-3, Locke, John, Dvojí pojednání o vládě, Praha: Svoboda. 1992 ISBN 80-205-0222-X a Locke, John, Esej o lidském rozumu, Praha: Svoboda. 1985.

Struktura práce

Úvodní kapitola je rozdělena do tří částí – cíl práce, stav poznání, která obsahuje výčet zásadní literatury použitá k vypracování této práce a její samotnou strukturu.

První kapitola s názvem „Teoretická východiska“ obsahuje dvě podkapitoly – Liberalismus a Společenská smlouva.

Druhá kapitola – „Osvícenství a liberalismus ve Velké Británii“ popisuje ve svých dvou podkapitolách historické události v Anglii v 17. století a politické a historické zkušenosti pro vznik anglického liberalismu.

Třetí kapitolu nesoucí název „Život a dílo Johna Locka“ není ani potřeba více popisovat.

Kapitola 4. – „Politická filozofie Johna Locka“ ve svých třech podkapitolách osvětluje vztah Johna Locka k empirickým vědám, občanské společnosti, demokracii a státní moci.

Pátá kapitola – „John Lock – pedagog“ představuje pedagogické názory Johna Locka. Druhá podkapitola je věnována rozboru spisu „O výchově“

Poslední šestá kapitola staťové části práce se věnuje „Odkazu Johna Locka“ ve filozofii, politologii a pedagogice.

Závěrečná kapitola obsahuje zhodnocení výsledků vzhledem vytyčeného cíle diplomové práce.

1. Teoretická východiska

1.1. Liberalismus

Prvky liberalismu lze najít již v dávných civilizacích, vystupovaly však jen ve svých jednotlivostech, od klasického Řecka a Říma po renesanční Itálii, aniž by organicky vrůstaly jako ucelený ideologický soubor do forem filozofie či v podobě politických směrů, jež by mohly být teoretickými nebo praktickými pomůckami pro formy vládnutí. Termín liberál byl použit poprvé ve Španělsku konzervativci v roce 1812 a byla tím míněna konstituční strana – „Vosotros liberales“¹

V průběhu staletí zůstal liberalismus od svého počátku v 17. století v podstatě celistvým názorem, jehož základní složky lze specifikovat prostřednictvím těch idejí, které představovali filozofové, počínaje Johnem Lockem. Na dlouhé cestě prosazování liberálních myšlenek vystupují pak jako nejvýznamnější ti, kteří Lockem stanovené hlavní postuláty dokázali aplikovat v závislosti nejen na ideovém, ale i materiálním rozvoji společnosti, anebo hledali účinné cesty, jak v nových podmínkách nově definovat pojetí člověka a společnosti. Od klasických filozofů jako například Emanuela Kanta, anebo poněkud vrtošivé francouzské osvícence, přes zakladatele novověkých ekonomických teorií (Smith, Ricardo), později Johna Stuarta Milla po myslitele 20. století F. A. Hayeka, J. Rawlse a R. Nozicka.²

Liberalismus je mnohočetným řetězcem pravidel zahrnujících vjemy různých stupňů obecnosti nebo abstraktnosti z hlediska jak časového, tak prostorového uspořádání a je slučitelný s faktem, že pravidla, k nimž se vztahuje, navzájem působí ve složité struktuře. Toto definování napomáhá ke spojení různých myšlenkových proudů vycházející z odlišných vzorů.³

Ústřední pojem liberalismu je přesvědčení, že prosazováním univerzálních pravidel správného chování a ochranou uznatelné soukromé oblasti jednotlivců se bude sám utvářet spontánní řád lidských činností, a to rozmanitěji než při vědomém uspořádání.

¹ JEŽEK, Z. Zásady liberálního řádu. Praha: 2001. s. 169-170 ISBN 80-200-0852-7

² GRAY, J. Liberalismus. Praha: 1999. s. 9 ISBN 80-86228-01-0

³ JEŽEK, Z. Zásady liberálního řádu. Praha: 2001. s. 49 ISBN 80-200-0852-7

V důsledku této ideologie je donucovací činnost vlády omezena na prosazování těchto pravidel, a to i v případě, že shora uvedené úzké vymezení je rozšířeno o další státní služby v důsledku toho, že spravuje další konkrétní zdroje, jež jsou jí zákony a pro tyto účely dány k dispozici.

Liberalismus konstruuje koncepci svobodné společnosti pouze jako abstraktní řád (což však nevylučuje zahrnutí obecně definované koncepce „společného blahobytu“ nebo „obecného blaha“). Jedná se o společnost řízenou zákonem („monokratická“ podle M. Oaeshota). V tomto řádu je rozšířena možnost vzájemně prospěšné mírové koexistence lidí za hranice malých skupin a je předpokladem vzniku velké nebo otevřené společnosti.⁴

Spontaneita pak prostupuje i liberální ekonomický řád – volného trhu, založeného na reciprocitě nebo vzájemných výhodách. Tento spontální řád trhu je třeba odlišit od „pravé ekonomiky“ (podle F. A. Hayeka termín katalaxie). Nespočívá v zaměření na hierarchii cílů, a tím zajišťuje názorovou pluralitu v řízení společnosti a je podkladem pro individuální zaměření svobodných občanů použít své individuální znalosti k dosahování svých individuálních cílů.⁵

Je koncepcí individuální svobody v rámci zákona, jež inspirovala osvobozenecká hnutí za nezávislost státní i jednotlivců, a tak vrůstala do evropské a americké politické tradice. Existují určité odlišnosti od liberalismu prosazovaného francouzskými osvícenci, přičemž základním rozdílem byla idea neomezené pravomoci většiny, což znamenalo sice uplatnění demokracie, ale zároveň skrývalo nebezpečí opojení mocí tím, že „velcí muži jsou téměř vždy špatní muži – moc má tendenci korumpovat a absolutní moc korumpuje absolutně.“⁶ Vládu lze omezovat jen ústavními omezeními a nastolením demokracie, což zabrání možného nebezpečí opojení mocí.

V Anglii 19. století dominovaly zásady klasického - krystalického liberalismu, který požaduje svobodu pro všechny a pro každého jednotlivce v nedílné jednotě, zahrnuje v sobě civilizační tradice a není sám o sobě

⁴ JEŽEK, Z. Zásady liberálního řádu. Praha: 2001. s. 13 ISBN 80-200-0852-7

⁵ Tamtéž, s. 14-15

⁶ HEYWOOD, A. Politologie. Praha: 2004. s. 62 ISBN 80-86432-95-5

výsledkem teoretické konstrukce, ale vzešel z prvotního snu po rozšíření a zobecnění účinků rozvoje výrobních sil při současném vymazání stavovských, cechovních, obchodních omezení, která se promítla do pouze konstitutivního omezení osobních svobod a privilegií vlády.⁷

Ústředním pojmem liberalismu je přesvědčení, že prosazováním univerzálních pravidel správného chování a ochranou uznatelné soukromé sféry jednotlivce se bude mnohem rozmanitěji vytvářet spontánní řád lidských činností, než by mohl být utvářen vědomým uspořádáním. Činnost vlády by se měla omezit na prosazování těchto pravidel a jen v tomto případě by mohla využívat určitých donucovacích pravomocí. Tímto základním pravidlem není dotčeno právo na svobodné vytváření mnohačetných organizací. Jedná se o abstraktní řád, který nemá orientaci k žádným dílčím konkrétním cílům, nýbrž poskytuje kterémukoliv členovi společnosti příležitost využít svých znalostí a statků pro své účely.⁸

Omezená donucovací pravomoc vlády je nedílně spojena s respektováním vhodných pravidel správného chování každého jednotlivce, tím není dotčena pozitivní povinnost – vyžadovat od občanů přispívání podle jednotných principů nejenom na náklady spojené s prosazováním těchto pravidel, ale také s mimodonucovacími funkcemi vlády. Nejen tedy prosazování jednotných zákonných pravidel (správného chování vůči bližním), ale i materiální „panství zákona“.⁹

Vraťme se k významu slova svoboda v liberálním chápání, a to jednak jako svobody od vnějšího donucování (negativní pojetí) a chápání svobody jako možnosti seberozvoje a seberealizace (pozitivní pojetí). Pozitivně definovaný je ten svobodný člověk, komuž není v seberealizaci bráněno. Toto rozlišení na negativní a pozitivní i v současné době vyvolává diskuzi mezi odborníky, protože se dotýká klíčového vztahu jedinec versus stát.¹⁰

⁷ GRAY, J. Liberalismus. Praha: 1999. s. 38 ISBN 80-86228-01-0

⁸ JEŽEK, T. Zásady liberálního řádu. Praha: 2001. s. 11 ISBN 80-200-0852-7

⁹ Tamtéž, s. 11-15

¹⁰ DOČEKALOVÁ, P., ŠVEC, K. a kol. Úvod do politologie. Praha: 2010. s. 170 ISBN 978-80-247-2940-4

Hlavním tématem liberální ideologie je upřednostnění jednotlivce a přání vybudovat společnost, ve které jednotlivci mohou uspokojovat své zájmy a dosahovat seberealizace. Liberálové jsou přesvědčeni, že lidé jsou především a ze všeho nejvíce jednotlivci nadaní rozumem. Z toho vyplývá, že každý jednatel by se měl těšit, co největší svobodě slučitelné se stejnou svobodou všech.¹¹

V liberálním myšlení se teze o rovnosti morální hodnoty lidí projevuje ve významu rovnosti práv, rovnosti politické a rovnosti příležitostí. Uskutečnění tohoto ideálu ještě není dosaženo pro případ rovnosti příležitostí, protože liberálové odmítají rovnost vztáhnout do sociálních oblastí. Pro zdůvodnění slouží, že ne všichni lidé jsou stejně ochotni usilovné práce, rozvíjení svého talentu, přinášení stejných obětí a podstupovat shodná rizika. Názorový střet se projevuje pak i v otázce, zda má stát sociální nerovnost nějak korigovat. Na opačných stranách tohoto sporu stojí libertariáni oproti sociálním liberálům.¹²

Pravicově orientovaní libertariáni ospravedlňují v tržní ekonomice jakoukoliv nerovnost, byl-li majetek nabyt řádně v souladu se zákonem a je výsledkem pracovního úsilí nebo dobrovolných převodů. Pokud však došlo k nespravedlnostem majetkovým v minulosti nebo v důsledku současných pokřivení (šedá ekonomika), pak hovoří Nozick o principu nápravy.¹³

Naproti tomu J. Rawls ve své knize „Teorie spravedlnosti“ rovná práva a svobody opírá o takové uspořádání sociálních a ekonomických nerovností, aby je bylo možné spojit s maximem rozumných očekávání ku prospěchu každého jednotlivce, ale především pro nejméně zvýhodněné občany. V podmínkách garantované (férové) rovnosti příležitostí nelze dosáhnout ideálního stavu, tak ať se týká alespoň jejich maximálního počtu.¹⁴

Nedělitelnou součástí liberalismu tvoří pojem tolerance, v němž se opět vychází z pojetí člověka a svobody, tedy jeden každý člověk je od přirozenosti vybaven rozumem, základními morálními kvalitami a je svobodný; jedinci jako

¹¹ HEYWOOD, A. Politologie. Praha: 2004. s. 43 ISBN 80-86432-95-5

¹² DOČEKALOVÁ, P., ŠVEC, K. a kol. Úvod do politologie. Praha: 2010. s 170 ISBN 978-80-247-2940-4

¹³ Tamtéž, s. 172

¹⁴ HEYWOOD, A. Politologie. Praha: 2004. s. ISBN 80-86432-95-5

takoví se mezi sebou vzájemně uznávají. Respektování svrchované rozumné autority se stává předpokladem názorové tolerance a pluralismu, ale skrývá v sobě určité varování, že množství autorit povede k vytracení skutečné autority všeobecně.¹⁵

Liberální společnosti jsou politicky organizovány na dvojjediném principu ústavnosti a konvenci, který má občany chránit před tyraní státní. Nicméně existují významné rozdíly mezi klasickým a moderním liberalismem. Pro klasický liberalismus je příznačná víra v minimální stát, jehož původní funkcí je udržování vnitřního pořádku a zajišťování osobní bezpečnosti. Moderní liberalismus naopak přijímá tezi, že stát by měl lidem pomáhat, aby si pomohli sami.¹⁶

Nejvyšší důraz v liberalismu je kladen na individualismus. V něm právě rozumnost, jedinečnost a výjimečnost každého člověka vede k požadavkům jedince chránit a jednotlivci vždy dát přednost před jakýmkoliv zájmem kolektivním. Individualismus tedy uznává jedinečnost, ale přitom nepřiznává individuální privilegia v teoretické rovině, čímž působil v tomto smyslu jako „revoluční síla“, která požadovala odnětí privilegií vládcům a každé společenské vrstvě, která by za pomoci jejich nerušeného uplatňování narušila hranice svobody každého jednotlivce.¹⁷

Rozumnost není jen racionální abstrakce, ale rozumné poznávání, jež je ve vědomí spojováno na základě počitků a odrazů vnějšího světa, a takto smyslově vytvořené jsou spojovány do představ. Je tedy jednotou racionálního a smyslového a následného kritického přezkoumávání a obnovování myšlenkových koncepcí. Proces vytváření představ lze ztotožnit s procesem logického vyvozování závěrů a výsledný soud se řídí jak zákony pravděpodobnosti, tak tradičními jistotami. To vede ke kritickému a uváženému myšlení, jež brání nezodpovědnému setrvání v omylech. Být

¹⁵ DOČEKALOVÁ, P., ŠVEC, K. a kol. Úvod do politologie. Praha: 2010. s. 173 ISBN 978-80-247-2940-4

¹⁶ HEYWOOD, A. Politologie. Praha: 2004. s. 44 ISBN 80-86432-95-5

¹⁷ Tamtéž, s. 47

rozumný znamenalo od liberálních počátků proces vedoucí k zodpovědnosti - zahrnující morální dimenzi rozumového poznání.¹⁸

Některé liberály přivedla k chápání společnosti jako souboru jednotlivců, z nichž každý se snaží uspokojit své egoistické, v podstatě sobecké zájmy a spoléhá se do značné míry jen sám na sebe. Tato víra postavená na roveň atomismu může vyústit v závěr, že společnost jako taková neexistuje, protože se stávají jen souborem soběstačných jednotlivců.¹⁹

K takto ostrému vyhraněnému individualismu Locke nedospěl, přestože vycházel z téhož predikátu „vlastnictví vlastní osoby“ či vlastnictví schopností“. Individuum chápal ne takto atomizovaně, ale v začleněnosti do společnosti.

Pozdější liberálové pohlíželi na lidskou přirozenost optimističtěji a byli spíše ochotni věřit, že egoismus je mírněn smyslem pro určitou sociální odpovědnost, zejména za ty, kdo se nemohou sami o sebe postarat.²⁰

V liberálním myšlení se od počátku prosazovaly teze k rozdělení moci, aby ve smyslu konstitucionalismu nezávisle fungovaly její složky zákonodárná, výkonná a soudní, jako obrana proti absolutistickému zneužívání moci jednotlivce nebo živelný výkon vůle většiny k omezení práv menšin či skupin.²¹

Důraz na ústavnost a zákonnost – atomizaci moci na jednotlivé složky je v 17. století pregnantně formulována Lockem a Montesquiem v 18. století. Od vzniku ústav až po současnost tvoří základní rámec fungování velké většiny státních útvarů, byť odlišných stupněm demokratické vyspělosti uplatňováním liberálních zásad v jejich vytváření a fungování. Ústavnost a zákonnost jsou obranným mechanismem proti zneužívání moci v nejrůznějších formách, ať už

¹⁸ LOCKE, J. *Dopis o toleranci*. Brno: 2000 s. 20-23 ISBN 80-7108-202-3

¹⁹ HEYWOOD, A. *Politologie*. Praha: 2004. s. 48 ISBN 80-86432-95-5

²⁰ Tamtéž, s. 48

²¹ DOČEKALOVÁ, P., ŠVEC, K. a kol. *Úvod do politologie*. Praha: 2010. s. 174 ISBN 978-80-247-2940-4

jde o moc koncentrovanou v rukách jednotlivce, nebo o nebrzděný výkon vůle většiny.²²

Liberální myšlení prodělalo za dobu své existence řadu proměn, někdy i protichůdných zvrátů. Z počátku bylo nutnou reakcí na změnu feudálních poměrů, zánik stavovské monarchie a problémy, jež nedokázala řešit ani absolutistická forma vlády. Století 16. a počátek 17. století byly charakterizovány jak počínajícím rozpadem tradičních struktur, tak zámořskými objevy, růstem ekonomické prosperity těch států, které se na expanzi podílely a současně náboženskými válkami, v nichž se ale skrýval náboj nutných společenských změn odvíjejících se od rozvoje výrobních sil a nárůstu ekonomické moci dosud nepriviligovaného stavu měšťanů – řemeslných výrobců, obchodníků a finančníků.

Strukturální proměny společnosti vyústily v oblasti politického myšlení v teoriích přirozeného práva a společenské smlouvy a na jejich základech formulovaná svoboda, život, vlastnictví vyjadřovala potřeby stavů, které se nově hlásily o svá práva. Dle Locka se subjekt – občané stali plnohodnotnými „subjekty směny“, nezávislými majiteli zboží, jejichž svobodná vůle proniká jejich zbožím“. Tato „trojitá formule“ se navzájem prolíná, aniž by se vyrušovalo vzájemné pronikání tří zdánlivě heterogenních práv.²³

Ve vlastnictví osobnost přesahuje sebe samu jako empirickou individualitu a svá osobnostní práva získává od společnosti a státu jakoby prostřednictvím vlastnictví. „Je to vskutku práce, která propůjčuje každé věci rozdílnou hodnotu (...) při správném oceňování věcí, jak se dostávají do našeho užívání, rozvrhnou-li se vydání na něm, co v nich pochází výhradně z přírody a co z práce shledáme, že ve většině jich je devadesát devět setin klást zcela na účet práce.“²⁴

Tato formulace, byť má ještě daleko k rozlišení abstraktní a konkrétní práce, vychází přesto z teoreticky správné myšlenky o určování hodnoty práce. Toto

²² DOČEKALOVÁ, P., ŠVEC, K. a kol. Úvod do politologie. Praha: 2010. s. 174 ISBN 978-80-247-2940-4

²³ HOLZBACHOVÁ, I. a kol. Formování novověké filozofie. Praha: 1989. s. 298 ISBN 80-205-0025-1

²⁴ LOCKE, J. Druhé pojednání o vládě. Praha: 1992. s. 158 ISBN 80-205-0222-X

je základ pro ideový nástup klasického nebo-li manchesterského liberalismu v průběhu 18. a 19. století.

Klasičtí liberálové vycházeli ze skotské školy ekonoma Adama Smithe a jeho spisu Velké pojednání o podstatě a původu bohatství národů (1796). Do těchto idejí rezonovaly procesy z počátku průmyslové revoluce, kde se základním zdrojem ekonomické vyspělosti stala svobodná lidská práce, konkurence a tržní mechanismus. Z „klasického“ pojetí ekonomické svobody se pak dalo dovodit přijímání státu jako nutného zla s rolí „nočního hlídače“.²⁵

Fungující trh ve své samoregulačnosti se etabloval novým „ekonomickým náboženstvím“ v doktríně Laissez – faire, kdy stát nemá plnit žádnou korigující ekonomickou úlohu, ale má nechat podnikajícím volnost k libovolnému jednání. Byla to teorie tvrdého ekonomického individualismu, jehož hnacím motorem bylo přesvědčení, že neomezená honba za ziskem vede k obecnému prospěchu. Spolu i s ideou, že umocňuje svobodu jednotlivce pro skutečnou garanci sociální spravedlnosti, protože úspěch či neúspěch vychází ze schopností a úsilí konkrétního jednotlivce. Ve filozoficko-antropologické rovině se klasický liberalismus opíral o tvrzení Bernarda Mandevilla, že základem lidského jednání je egoismus a člověk jako takový je egoistickou bytostí. Křesťanská morálka se pak marně snažila tento egoismus zakrývat, na což poukazovali i jiní myslitelé od renesance i v případě humanistické a mimoekonomické orientace.²⁶

Praktická aplikace těchto názorů vedla ke stupňujícímu se vykořisťování námezdních sil. Podle našeho současného chápání nemohla tedy směřovat k vyhlašovanému obecnému prospěchu, ale naopak k sociálním nepokojům, zpočátku živelným, následně i organizovaným. Poznamenala společenský pohyb poloviny 19. století (Evropa 1848) v politické rovině, zapříčinila odvrát od absolutismu a postupné přijímání konstitucí v liberálním duchu (západní Evropa).

²⁵ NOVOTNÝ, L. Politologie. Praha: 2009. s. 72 ISBN 978-80-86723-67-9

²⁶ Tamtéž, s. 70

S jistou setrvačností pokračovala teorie Laissez faire v díle Herberta Spencera, jež si vzal na pomoc teorii přirozeného výběru Charlese Darwina a aplikoval ji na společnost a její vztahy. „V boji o přežití“ byli úspěšní jedinci od přírody silnější a naopak ti, živořící na sociálním dně se tam nevyhnutelně ocitli právě proto, že neměli příslušné dané schopnosti ani vůli. Z toho Spenser dovodil, že každá sociální politika je proti přírodě.²⁷

Toto se stalo vyústěním výše popsaného „atomistického chápání společnosti tvořené souborem značně soběstačných jednotlivců (...) druhým faktorem byla víra v negativní svobodu jednotlivce, kdy jednotlivec je svobodný, pokud si ho nikdo nevšímá, pokud do jeho života ostatní nezasahují, nebo pokud ho ostatní k ničemu nenutí (...), třetím faktorem je chápání státu nanejvýše jako nutného zla (T. Paine). Nutný je v tom smyslu, že vytváří přinejmenším podmínky spořádané existence, zlem je protože společnost vnucuje jakousi kolektivní vůli a omezuje tak svobodu a odpovědnosti jednotlivce.“ (viz Locke stát jako „noční hlídač“)²⁸

Vývoj evropských společností v 19. století otevřel cestu k uplatňování bezbřehého individualismu a s ním spojené negativní svobody, volné soutěže a trhu bez zásahů státu do ekonomiky a sociálních vztahů.²⁹

Pod silícím sociálním tlakem bylo liberální myšlení nuceno vypořádat se v intelektuální rovině jak s idejemi utopického socialismu, tak s myšlenkami Karla Marxe. Teoretickým východiskem pro Thomase Hill Greena a později Johna Atkinsona Hobsona bylo definování „svobody“ v pozitivním smyslu a to tak, že neznamena nezasahování, ale naopak vytvoření podmínek pro rozvoj osobnosti s podporou a realizací státem. Tedy stát už nemá roli „nočního hlídače“, funkce minimálního státu se rozšiřují o pozitivní rovinu.

V teoretické rovině byli sociální liberalisté inspirováni Johnem Stuartem Millem, v jehož díle „O svobodě“ chápe obsah tohoto pojmu jako nedostatečný, pokud ekonomický individualismus nebude rozšířen o možnosti

²⁷ BRUGGER, W. Filozofický slovník. Praha: 1994. s. 595 ISBN 80-206-0409-X

²⁸ HEYWOOD, A. Politologie. Praha: 2004. s. 62-63 ISBN 80-86432-95-5

²⁹ DOČEKALOVÁ, P., ŠVEC, K. a kol. Úvod do politologie. Praha: 2010. s. 175 ISBN 978-80-247-2940-4

rozvoje talentu, vnímavosti a dovednosti. V této souvislosti člověk byl charakterizován nejen svým sobectvím, ale také altruismem a empatií a tím, že člověk není izolovanou jednotkou. Má odpovědnost nejen individuální, ale také společenskou. „Neomezená svoboda se může stát „libovůlí“, tj. může se změnit v právo jiné lidi zneužívat (...) moc lze proti kterémukoliv členu civilizované pospolitosti užít jedině, jde-li o to, zabránit škodě páchané na ostatních (...) Mill jasně rozlišoval, mezi takovými jednáními, jež se týkají samotného jednotlivce, v nichž se jednotlivci mají těšit absolutní svobodě a jednáním, týkajícím se ostatních, tedy které může omezovat jejich svobodu nebo jim působit škodu.“³⁰

Kritika neomezeného kapitalismu vyzněla do požadavku umožnit seberealizaci masy lidí a odstranit nové nespravedlnosti. Kromě zel, která omezují lidskou svobodu myslet a jednat, existují také zla, která pokřivují životy lidí: bída, nemoci, nevzdělanost, strach atd. Při odstraňování těchto zel se musí angažovat stát, který není pojmán jako nepřítel osobní svobody, ale jako subjekt se sociální odpovědností za své občany. Jsou-li někteří občané znevýhodněni bez vlastního přispění, pak je povinností státu znevýhodnění odstranit. Takový postup státu nepotlačuje osobní práva a svobody jedinců, naopak je rozšiřuje o právo na vzdělání, základní lékařskou péči apod.³¹ Ve 20. století vedlo toto rozšířené pojetí do realizace koncepce britského sociálního státu a v USA do „nové ekonomické teorie“ J. M. Keynesse.

Novodobé neoliberální myšlenky vyšly především z idejí Frydricha von Hayeka a monetaristické ekonomické teorie Milltona Friedmana, představitele tzv. chigacké školy. Praktické uplatnění našly v politice „Nové pravice“ - thatcherismu (Velká Británie) a „reaganismu“ (USA). Podle těchto idejí státní zásahy poškozují trh tím, že brzdí podnikání a iniciativu, a takto narušují pracovní trh. Největším nebezpečím, jež znepokojuje klasické monetaristy, se stává prudké destabilizující kolísání hodnoty peněz v meziválečném období 20. století, deflační a v posledních desetiletích inflační. Proto se tak důsledně

³⁰ HEYWOOD, A. Politologie. Praha: 2004. s. 49 ISBN 80-86432-95-5

³¹ DOČEKALOVÁ, P., ŠVEC, K. a kol. Úvod do politologie. Praha: 2010. s. 177 ISBN 978-80-247-2940-4

v rámci fiskální politiky obhájí pravidlo vyrovnaného rozpočtu. Proto dle monetaristů má stát dbát jen o dohled nad růstem masy oběživa a brzdit inflaci. V rámci znovuvzkříšení *Laisses-faire* je „neviditelná ruka trhu“ postavena do protikladu k „mrtvé ruce státu“.³²

Vysoké veřejné výdaje poškozují výkonnost ekonomiky a vedou ke zvyšování daní, které se rozsáhle přerozdělují. Sociální stát je odmítán, protože činí občany závislými a ubírá jim na motivaci a snaze. Proti důsledkům státní neangažovanosti vyzdvihuje Hayek a Nozick svépomoc, dobrovolnou solidaritu, jež má zmírnit sociální dopady, ale toto zaměření opět obsahuje největší důraz na individuální odpovědnost.³³

Vývoj neoliberalismu lze v současné době charakterizovat statěmi Milтона Friedmana pro aplikace do hospodářského života, podle něhož i v nejextrémnější verzi ideálu tržního hospodářství je třeba uvažovat o určitých minimálních direktivách s minimálním zásahem do fungování trhu.³⁴

1.2. Společenská smlouva

Bez koncepce přirozených práv, jež jsou naplňována v přirozeném stavu dávno historicky podmíněné společnosti, by nedošlo ke koncepcím společenské smlouvy. Ústředním bodem tohoto pojetí přirozených práv je skutečnost, že člověk má moc na základě přirozenosti zachovat své vlastnictví: vlastní osoby, svobody, majetku a přirozené moci soudcovské. Člověk jako svobodná a rozumná bytost má tedy přirozené právo na život a majetek. Pro zachování těchto práv ve spojení s dalšími jednotlivci uzavírá smlouvu, na jejímž základě vzniká stát. Svoboda člověka nemá podobu libovůle – jednatelce nakládá se svým vlastnictvím v mezích přirozeného zákona. Pod tímto nepsaným přirozeným zákonem nacházeným pouze v mysli lidí je obsažen závazek každého jednotlivce k využívání rozumu. Podle Locka: „Rozum (...) učí každého, kdo si chce k němu přijít pro radu, že při vzájemné rovnosti nikdo

³² GRAY, J. *Liberalismus*. Praha: 1999. s. 88 ISBN 80-86228-01-0

³³ DOČEKALOVÁ, P., ŠVEC, K. a kol. *Úvod do politologie*. Praha: 2010. s. 179 ISBN 978-80-247-2940-4

³⁴ JEŽEK, T. *Zásady liberálního řádu*. Praha: 2001. s. 236 ISBN 80-200-0852-7

nemá škodit jinému“.³⁵ Tento zákon nezbavuje člověka svobody a nepředepisuje nic, co by nebylo obecným dobrem, a tak přirozený zákon zachovává a rozšiřuje svobodu.

Většina konstrukcí společenské smlouvy v dílech různých filozofů vychází z jakéhosi „počátečního přirozeného stavu společnosti“, v němž panuje stav všeobecné rovnosti a veškerá moc a práva jsou vzájemná. Pro tuto přirozenou svobodu je charakteristické, že člověk není podřízen žádné vnější moci na této zemi. Tato svoboda však nemá podobu libovůle. Podle Locka v ní jednotlivec nakládá se svým vlastnictvím v mezích přirozeného zákona. Tento zákon lze nalézt pouze v mysli lidí, je však zřejmý a pochopitelný všem rozumným tvorům. Rovnost zákona a rozumu umožňuje člověku svobodu, tím že svobodně a rozumně jednající osoba přirozeně a podle svého nejvlastnějšího zájmu koná vše v souladu s obecným dobrem. Provádění přirozeného zákona je v přirozeném stavu v rukou každého člověka. Porušení přirozeného zákona má praktický důsledek v přestupku - jednání podle jiných pravidel než jsou rozum a obecná slušnost. V podstatě se jedná o „vyhlášení války“ všemu lidstvu a „narušitel tohoto stavu pak nepožívá ochrany obecného zákona rozumu, a proto je nutné s ním nutno zacházet jako s dravcem a lze ho pod ochranou přirozeného zákona i zahubit“.³⁶

Jako první důvod bránící soustavnému uplatnění přirozeného zákona se jeví lidská předpojatost v zájmech (individuálních) či neznalost přirozeného zákona. Z lidských vlastností a nedostatečného smyslu pro slušnost a spravedlnost plyne, že není vždy zajištěna ochrana vlastnictví a svobod. „Každý je soudcem své vlastní věci a chybí tudíž nestranný soudce a pozitivní zákony, jimiž by se řídil.“³⁷ Chybí moc, jež by podporovala spravedlivé souzení a potrestání porušení přirozeného zákona. Za tohoto stavu snahy o spravedlnost vyznívají jako nebezpečné pro ty, kdo se o ně pokusí (výsledek je pak trvající válečný stav). Při hledání vhodného prostředku, který by této tendenci čelil, je občanská vláda.

³⁵ Úvod k českému překladu díla Locke, J. Druhé pojednání o vládě. Přeložil Oskar Krejčí Praha: 1992. s. 1 ISBN 80-205-0222-X

³⁶ Tamtéž, s. 11

³⁷ Tamtéž, s. 12

Druhým důvodem je Lockova teze, že „Bůh stvořil člověka tak, že je mu nedobře samotnému, dal mu tedy pud k nutnosti, vhodnosti a náklonnosti ke společenskému životu. (...) společenské žití je umožněno řečí a rozumem.“³⁸

V zájmu užívání v míru a bezpečí svého vlastnictví se určitý počet lidí spojí tak, že se vzdá výkonné moci přirozeného práva. Vznik politické či občanské společnosti je pak podmíněn, tím že se jednotlivci vzdají svého práva sebezachování (moci) a současně i moci trestat zločiny spáchané proti přirozenému zákonu. Takový pokojný počátek vlády spočívá na souhlasu lidu, jímž lid dává souhlas ve formě dohody či prohlášení začlenit se do nějakého státního trvalého útvaru, v němž je vázán a zvrát zpět k přirozenému stavu je možný jen v případě zhroucení vlády.³⁹

Zároveň, ale platí, že lidé „jsou od přirozenosti rovní, svobodní a nezávislí, a proto nikdo nemůže být bez vlastního souhlasu podroben politické moci druhého člověka“.

Svoboda ve společnosti je dána tím, že není pod jinou zákonodárnou mocí, než tou, jež vznikla dohodou ve státě. Vláda má povinnost zabezpečit dobro lidstva a jako nástroje k tomu užívá zákonů, jež jsou založeny na zákonu přirozeném a podle něj mají být upravovány a vykládány.

V koncepci společenské smlouvy existují v podstatě tři základní směry, jejichž výchozí body z filozofického hlediska se příliš neliší, ale cíle jsou rozdílné a obhajují tu kterou formu uspořádání státu a jako takové ovlivňují i do budoucna další filozoficko-politické směry.

Budeme-li abstrahovat od starověkých filozofů, bude prvním stěžejním dílem Leviathan T. Hobbesa, jež v tomto díle rozvinul teorii přirozeného stavu, který předchází vzniku státu a stává se důvodem pro fungování a absolutní monarchie. Přirozený stav charakterizuje jako stav „válka všech proti všem“. Rozeznává tři hlavní příčiny sporů, jak odpovídají lidské přirozenosti v podobě soutěžení, nedůvěry a touhy po slávě. V rámci soutěžení se lidé napadají pro zisk, „přirozená nedůvěra“ vyvolává spory z hlediska bezpečnosti a touha po

³⁸ Úvod k českému překladu díla Locke, J. Druhé pojednání o vládě. Přeložil Oskar Krejčí Praha: 1992. s. 12 ISBN 80-205-0222-X

³⁹ Tamtéž, s. 13

slávě pak vede k přehnané ochraně před projevy podceňování vlastní osoby, rodinného seskupení, národa, a tím také ke zbytečné ochraně vlastní osobnosti.⁴⁰

Spory mezi lidmi musí držet „na uzdě“ jen vytvoření „společné moci nad nimi“ (...) tato společná moc musí býti s to chránit je před vpádem vnějšího nepřítelů i před vzájemnými křivdami uvnitř země (...) zabezpečit je do té míry, aby se při své pílí mohli živiti plody země, kterou zdělávají, a spokojeně žíti. Jediná cesta vedoucí ke zřízení takové moci jest, aby všichni veškerou svou moc a sílu svěřili jedinému muži, nebo jednomu sboru mužů, který by svedl všechny jejich vůle většinou hlasů ve vůli jedinou (...) každý musí svoji vůli v těchto věcech podříditi jeho vůli a své mínění jeho mínění.“⁴¹

Hobbes zdůrazňuje, že vzdání se a odevzdání tohoto práva, se stává něčím vyšším, vyjádřením skutečné jednoty jich všech, „sjednocení v jedné a téže osobě smlouvou všech se všemi (...) vzdávám se svého práva (...), jestli-že jím také ty odevzdáš své právo a stejně jako já zplnomocníš ke všemu a uznáš jejich činy za své“.⁴²

Po uskutečnění tohoto aktu, v němž se množství sjednotí v jednu pospolitost, vznikne obec – „civitas“. „Tak se zrodil tento veliký Leviathan, nebo abych tak řekl uctivěji, tento smrtelný bůh, kterému jsme povinni děkovat za to, že pod záštitou Boha nesmrtelného máme na světě pokoj a ochranu (...).“⁴³

K prvnímu vydání Leviatana došlo v roce 1651. Více než výmluvná je rytina v tomto spisu – suverénní vládce - v pravé ruce meč, v levé žezlo spravedlnosti dohlížející nad pořádkem ve městě. Jeho tělo je symbolicky tvořeno poddanými, kteří mu svěřili veškerou moc a sílu.

Vzniklo-li státní zřízení pod „záštitou Boha“ byly dovozeny důsledky přenesení svrchované moci ze „souhlasu shromážděného“ lidu na vládce.

⁴⁰ HOBBS, T. Leviathan neboli O podstatě, zřízení a moci státu církevního a občanského. Praha: 1941. s. 162

⁴¹ Tamtéž 1941. s. 205

⁴² Tamtéž, s. 212

⁴³ Tamtéž, s. 213

Základními postuláty se stalo za prvé: „nelze zrušit monarchii a krále svrhnout bez jeho dovolení a vrátit se do zmatků nesjednoceného davu.“⁴⁴

Za druhé: „Žádný z jeho poddaných nemůže být pod žádnou záminkou svého poddanství zproštěn“. Důsledkem způsobu vytvoření společenské smlouvy je učiněn dílčí závěr, že vladař zastupuje lid „jen vzájemnou dohodou jich všech mezi sebou a nikoliv smlouvou vladaře s některým z nich (...) vladař se nemůže dopustit porušení smlouvy vůbec.“⁴⁵

Za třetí: „Poněvadž většina souhlasným hlasováním zřídila si vrchnost, musí ti, kdož nesouhlasili, nyní se podrobit a souhlasit s ní, tj. buď chválit vše, co vrchnost učiní, nebo být od ostatních zničeni, a to po právu (...)“.⁴⁶

Za čtvrté: „Je-li každý poddaný původcem všech činů i úsudků zřízené vrchnosti, plyne z toho, že žádný její čin nemůže nikomu z poddaných křivdit, a že tedy vrchnost nemůže být od nikoho z nich žalována pro nespravedlnost. (...)“

Za páté: „kdo má svrchovanou moc, nemůže být právem hnán na smrt ani nijak jinak od svých poddaných trestán (...)“

Za šesté: „Svrchované moci náleží také soudit, které názory a učení se přičít veřejnému pokoji a které k němu vedou (...)“

Za sedmé: „Vrchnosti náleží i neomezená moc vydávat pravidla, podle kterých by každý věděl, kterých statků smí užívat, a co vůbec smí dělat, aby ho při tom neobtěžoval nikdo z jeho bližních (...)“

Za osmé: „Svrchovaná moc má i právo soudní, to jest vyslýchat i rozhodovati všechny spory, týkající se buď práva občanského nebo přirozeného nebo též činů (...)“

Pokud by se zrušila tato podstatná vrchnostenská práva „(...) ruší se tím státní pospolitost a každý se zase vrací do neblahého stavu války všech se všemi, což jest největší zlo, které může lidi potkat, je povinností vladaře

⁴⁴ HOBBS, T. Leviathan neboli O podstatě, zřízení a moci státu církevního a občanského. Praha: 1941. s. 346

⁴⁵ Tamtéž, s. 346

⁴⁶ Tamtéž, s. 346

zachovat tato práva neztenčena. Porušoval by tedy tuto povinnost, kdyby je odevzdával někomu jinému nebo se jich vzdával, vždyť opouští cíl, kdo opouští i cesty k němu vedoucí.“⁴⁷

V Hobbesově pojetí je vyjádřeno jeho plné přesvědčení o jediné formě státního uspořádání, kde panovník je státem a současně stojí nad ním. Je paradoxem, že tato apologetika absolutismu byla koncipována a vydána dva roky poté, co došlo v Anglii ke královské popravě.

Citace z Hobbesova *Leviathana* přesvědčivě zdokumentovaly zásadní rozpor v pojetí mocenských prerogativ a lze říci, že byly přímo překonány historickými událostmi poloviny 17. století.

Přestože počátky smluvní teorie sahaly až do antiky, navazující autoři je uchopili odlišným způsobem. Hobbes konzervativně s náboženskou religiozitou a omezeným chápáním svobody, a tím i rozumnosti jednotlivce a naopak Locke „moderním pojetím individua“ jako nositele základních svobod. Locke sice nedospěl k přísnému racionalismu osvícenců 18. století, ale odlišně od Hobbese zastával názor, že svrchovaná moc není fixní a neměnná a státní moc nelze „zakonzervovat“ ad hoc bez možnosti změn, ale naopak ke změně formy vlády má dojít vždy „kdy stát není chopen zajistit lidem štěstí a společenské blaho a také tehdy užívá-li výkonná moc svou sílu proti lidu, čímž vyhlašuje lidu válečný stav. Libovůle vladaře dokonce vytváří horší situaci, než jakou byl přirozený stav, neboť tak měli lidé volnost hájit své právo proti bezpráví jiných a měli rovné podmínky pro obhajobu. Despotická moc je vlastně libovůlí, která si osobuje právo zbavit člověk i života a která je v rozporu se smyslem smlouvy. Protože příroda nečiní rozdíly v právu mezi lidmi, nemůže ani smlouva takového právo dát vladaři. (...) Jediná výjimka, jež ospravedlňuje despotickou moc, je vítězství ve spravedlivé válce.“⁴⁸

V osvícenském racionalismu stojí filozofičtí zastánci této koncepce z gnozeologického hlediska na různých základních znacích. Podle toho

⁴⁷HOBBS, T. *Leviathan neboli O podstatě, zřízení a moci státu církevního a občanského*. Praha: 1941. s. 347

⁴⁸Úvod k českému překladu díla Locke, J. *Druhé pojednání o vládě*. Přeložil Oskar Krejčí Praha: 1992. s. 24-25 ISBN 80-205-0222-X

akcentují rozumové poznání nad víru nebo dokáží tyto principy spojovat a zdůvodňovat podle použitých metod. Rozkladem ontologického základu racionalistických konstrukcí 17. století je naplněno rozšíření mechanického materialismu, rozvoj skepticismu a fenomenálního subjektivismu. Současně se rýsuje třetí tendence – pokus znovuvytvoření základu materialismu a přitom neupadnout do mechanických vulgarizací (stanovisko Diderota a Robineta).⁴⁹

Většina filozofů věří, že náboženství a rozum jsou spolu neslučitelné, pevně věří v „přirozené světlo rozumu, odmítají náboženství jako pověru, podvod a modlářství (Jean Meslier).“⁵⁰

Ve své utopické představě o ideálním společenském zřízení si představuje, že „všichni lidé v každé krajině musí tvořit jednu rodinu (...) každý je povinen konat společnosti prospěšnou práci a pracovní řád musí být určován lidmi nejmoudřejšími, nejvíce prodchnutými myšlenkami obecného blaha (...) v komunách tato závislost a podřízenost jedněch druhým musí být však spravedlivá a přiměřená.“⁵¹

Je evidentní, že se jedná o filozofa uvažujícího ateisticky, v mnohých aspektech racionálního, ve shodě s liberály uznává rovnost lidí z hlediska přirozenoprávního, stejně tak chápe i přirozenou svobodu, ale absolutně nevzývá vlastnictví a budoucnost vidí v tak formované společnosti, jež je evidentně idealisticky utopická.

Ve Voltaireově pojetí je rovnost i svoboda chápána formálně právnicky jakožto rovnost před zákonem. Se sociální rovností v pojetí Mesliera nesouhlasí, považuje ji za neuskutečnitelný sen: „Brzy u nás budou nová nebesa a nová země (...) ovšem pro pořádné lidi. Neboť pro lůzu stačí úplně i nejhoupější země a nejhoupější nebe. Osvícení rozumem (...) to není pro krejčí a ševce.“⁵²

⁴⁹ HOLZBACHOVÁ, I. a kol. Formování novověké filozofie. Praha: 1989. s. 436 ISBN 80-205-0025-1

⁵⁰ ALEXANDROV, G.F. Dějiny filozofie II. Praha: 1951. s. 322

⁵¹ Tamtéž, s. 312

⁵² Tamtéž, s. 328

Jako epigram vyzní jeho slavná věta: „Být svobodným znamená dělat, co chceš, ale nikoliv chtít, co chceš.“⁵³ Jeho skepse se projevuje v charakteristice existence člověka: „Bojím se, že člověku na tomto světě nezbyvá než být kovářinou nebo kladivem; šťasten kdo se vyhne těmto dvěma možnostem.“⁵⁴

Voltaireovi imponovalo společensko-politické zřízení Anglie s omezenou královskou mocí a náboženskou snášenlivostí na výrazně vyšším stupni než tomu bylo ve Francii. Jeho „Filozofické nebo Anglické listy“ vydané v roce 1733 byly určeny ke spálení královskou cenzurou. Celé Voltairovo dílo stálo ideologicky na straně francouzského předrevolučního měšťanstva, zaměřovalo se proti všem projevům nevolnictví a feudálním povinnostem a stejně ostře i proti stavovským privilegiím, cechovním předpisům, prodeji soudních hodností. Jako stoupenec sekularizace církevních statků rozhodně trval na podřízení církve státu. Vášnivě se domáhal „svobody slova, tisku, svědomí i práce, chápe svobodu jako prodávat svou práci tomu, kdo více zaplatí. Přirozený život (...) spočívá v tom, aby každý byl svoboden a všichni si byli rovni.“⁵⁵ Všechny tyto požadavky byly vysoce pokrokové a připravovaly půdu pro francouzskou revoluci.

Francouzské osvícenství zejména v díle J. J. Rousseaua „O původu a příčinách nerovnosti mezi lidmi“ charakterizuje přírodní stav a člověka v něm jako oproštěného od všech společenských vlivů. Tento abstraktně rovný člověk je měřítkem v posuzování společenských nerovností, z nichž jedinou oprávněnost znamenají nerovnosti pramenící z biologických rozdílů jednotlivců.⁵⁶

Podstatným rozdílem oproti Lockovi je Rousseauovo zpochybňování práva na soukromé vlastnictví, z čehož vyplynul vliv na utváření některých idejí marxismu.

⁵³ VOLTAIRE, F. M. *Candide*, Praha: 1970. s. 1

⁵⁴ Tamtéž, s. 1

⁵⁵ ALEXANDROV, G. F. *Dějiny filozofie II*. Praha: 1951. s. 327

⁵⁶ DAVID, R. *Politologie*. Olomouc: 1995. s. 77 ISBN 80-7182-011-3

V díle „O společenské smlouvě, nebo-li zásady státního práva“ ve shodě s Lockem konstruuje demokratický model státního celku se zdůrazněním metod přímé demokracie s ústředním motivem zachování svobody.

Dospěl k názoru, že prvotní stav nemohl trvat do bodu, „kdy překážky (lidem) znemožnily jejich zachování v přirozeném stavu (...), vítězily nad silami, které může každý jedinec vynaložit, aby se v tomto stavu udržel (...) prvotní stav tedy nemůže déle trvat a lidský druh musel změnit svůj způsob života, neboť by jinak zahynul.“⁵⁷

Jako základní problém, který chtěl ve „Společenské smlouvě“ řešit, bylo „nalézt takovou formu sdružení, které by společnou silou bránilo a ochraňovalo osobu a majetek každého člena, v němž by však každý poslouchal jenom sebe samého, i když se sloučí se všemi, a zůstal svobodným jako dříve.“⁵⁸

Sdružující akt „tvoří okamžitě z jednotlivých osob, účastníků smlouvy právnické a hromadné těleso skládající se z tolika členů, kolik má shromáždění hlasů. Jejím dřívějším jménem se stal „civitas“ dnes „republika“. (...) státní těleso, které je svými členy nazýváno státem, když je pasivním, suverénem, když je aktivním a mocností, když se přirovnává k sobě podobným. Členové společnosti jako celek se nazývají národem, jako jednotlivci jsou občany, pokud mají účast na svrchované moci, a poddanými jsou-li porobeni zákony státu (...).“⁵⁹

Jednotlivec je vázán duálně, jako člen vlády vůči jednotlivcům a jako člen státu vůči suverénu. „jakmile se tedy množství sloučilo v jedno těleso, nemůže být uražen jeden jeho člen, aniž by bylo napadeno těleso, a tím méně lze urazit těleso, aniž by tím trpěly členové.“⁶⁰

Z toho logicky vyplynulo „skládá-li se suverén z jednotlivců nemá a ani nemůže mít odlišný zájem než oni, nepotřebuje ani svrchovaná moc vůči poddaným žádné záruky, protože je nemožné, aby těleso chtělo škodit všem

⁵⁷ DAVID, R. Politologie. Praha: 1995. s. 78 ISBN 80-7182-011-3

⁵⁸ Tamtéž, s. 78

⁵⁹ ROUSSEAU, J. J. Rozpravy. Praha: 1981. s. 226

⁶⁰ Tamtéž, str. 2

svým členům. (...) nemůže škodit ani žádnému zvláště. Suverén již tím, že je, je vždy vším, čím má být (...)⁶¹

Rousseaua chápe společenskou smlouvu jako danost obsahující mlčky „závazek, dávající státnímu tělesu takovou sílu, jež by každého, kdo by odepřel poslechnout obecnou vůli, mohla k tomu donutit, což znamená, že každý je nucen být svobodný. To je podmínka chránící každého občana před každou osobní závislostí a současně každého občana dává vlasti; podmínka, jež tvoří umělost a chod státního stroje. Jedině tato (podmínka) dělá občanské závazky legitimními, bez ní by byly nesmyslné, tyranské a vydané nejrůznějšímu zneužívání.⁶²

V Rousseauově koncepci společenské smlouvy se prakticky o „smlouvu“ nejedná, protože jednotlivec je pohlcen obecnou vůlí. Rousseaua „ani přímo ani nepřímo nezná ideje lidských práv.“⁶³

V objevu nové přirozenosti člověka za hranicemi rozumu a sebekázně tvrdil, že přirozenou dobrotu člověka narušily „změny“, které se udály s jeho podstatou, pokrok, který udělal a vědomosti, které nabyly. Vše, co je v teoriích uvědomělé, chtěné, metodické, kde člověk vystupuje jako pán, obsahuje v základu násilí. Proto každý pokus ovládnout život těmito teoriemi, prohlašuje za násilí a ve svém vyznění se stává anarchickou vzpourou proti zákonům morálním, civilizačním i teologickým. „Všechno je dobré, jak vychází z rukou původce všech věcí; vše zvrhá v ruku člověka.“⁶⁴

Vlastním základem státu je lid, nikoliv jednotlivci, což je instinktivním výrazem lidového citění. Jednotlivé formulované návrhy, veřejná diskuze, vytváření politických stran, prý podporují podvratné elementy na úkor obecné jednoty, jimiž je prakticky zavržena demokracie.⁶⁵

Náleží-li nejvyšší moc ve smluvním státu lidu, tato je nezcizitelná a nedílná a odpovídá jí zastupitelská forma vlády. Suverenita lidu chápána nedílně má za

⁶¹ ROUSSEAU, J. J. Rozpravy. Praha: 1981. s. 231

⁶² DAVID, R. Politologie. Praha: 1995. s. 79 ISBN 80-7182-011-3

⁶³ RÁDL, E. Dějiny filozofie II Novověk. Praha: 1999. s. 247 ISBN 80-7220-064-X

⁶⁴ ROUSSEAU, J. J. Emil. Olomouc: 1926, s. 54

⁶⁵ RÁDL, E. Dějiny filozofie II Novověk. Praha: 1999. s. 245-246 ISBN 80-7220-064-X

zbytečné rozdělení moci na moc zákonodárnou a výkonnou, vycházejí „funkce výkonné moci jsou pouze projevy suveréna prováděním předepsaných zákonů.“⁶⁶

Rousseaua rozlišoval tři základní formy vlády: demokratickou, aristokratickou a monarchistickou. V demokracii jsou vládní funkce svěřeny celému národu nebo jeho části, v aristokracii vládu vykonává jen několik málo osob a v monarchii může být veškerá vláda soustředěna v rukou jediného člověka.⁶⁷

Za nejracionálnější formu vlády považoval volitelnou aristokracii, čímž myslel nikoliv nadvládu dědičné aristokracie, ale pouze zvolenou nevelkou část lidu, jíž byly tyto funkce svěřeny lidem – suverénem.⁶⁸

Jeho politické ideje došli svého vyjádření ve francouzské ústavě z roku 1793, která vyhlásila princip suverenity lidu a právo lidu na revoluci.

Podle E. Rádl je Rousseauovo učení: „vzpourou proti civilizaci; proti všemu, co je založeno na metodě, kázni, osvětlení rozumem a výchovou; byla to i vzpoura proti filozofii“.⁶⁹

Rousseauův vliv byl výrazný v samotné Francii a střední a východní Evropě; „anglickému gentlemanovi a americkému pionýrovi neměla tato filozofie co říci; mnoho však slibovala masám neuvědomělého lidu na východ od Rýna“.⁷⁰ V samotné Francii byl přijímán s nadšením za Velké revoluce a měl vliv na výchovu a na romantickou literaturu.

Společným základem výše probraných společenských smluv je dobrovolný souhlas společnosti a cílem výpomoc k dosažení štěstí občanů; pochází od společenského přání vybrat ze svého středu zvláštní lidi s mandátem vykonávat a vyjadřovat společnou vůli. Vláda i panovník jsou zplnomocněnci společnosti a propůjčenou moc mají využívat také k určitému přinucení lidí původní záměr naplňovat. Podle toho se jeví společenská smlouva jako uvědoměle vytvořený

⁶⁶ ROUSSEAU, J. J. Rozpravy. Praha: 1981. s. 232

⁶⁷ ROUSSEAU, J. J. O společenské smlouvě neboli o zásadách státního práva. Praha: 2002. s. 84

⁶⁸ ALEXANDROV, G. F. Dějiny filozofie II. Praha: 1951. s. 368

⁶⁹ RÁDL, E. Dějiny filozofie II. Novověk. Praha: 1999. s. 250 ISBN 80-7220-064-X

⁷⁰ Tamtéž, s. 251

společenský vztah a má v podstatě racionalistický ráz oproti idealistickým tezím církve, že stát je ustanovením božím, existující zákony pochází od Boha a jsou výrazem jeho věčné a neměnné vůle. Filozofové společenské smlouvy vycházeli z přesvědčení, že stát jako výtvar lidí vznikl z touhy po štěstí a k zabezpečení všech svobod. V tomto pojetí směřuje stát „společenské smlouvy“ proti církvi, ale především proti absolutistickému režimu. Není-li schopen stát zajistit lidem štěstí a společenské blaho, pak ztrácí svoje oprávnění. „ Jestliže výkonná moc vyhlašuje lidu válku, pak lid má právo vrátit funkci této výkonné moci legislativě. Proti neoprávněné síle výkonné moci je jediným pravým prostředkem obrany zase síla (...). Společnost může vždy, když toho vyžadují její zájmy odejmout tuto moc, změnit formy své vlády, protože si vůči svým vůdcům vždy zachovává nejvyšší autoritu. Svržením moci, kterou dosadila síla a ne právo, byť se tomu říká vzpoura, není prohřeškem před Bohem, ale tím, co Bůh dovoluje a podporuje.“⁷¹

Filozofové „společenské smlouvy“ upřímně věřili v obecný blahobyť a upřímně si přáli a domnívali se, že vymezili podmínky rozumného společenského řádu: „společnost je tehdy spravedlivá, dobrá, hodna naší lásky, když poskytuje všem svým členům uspokojení fyzických potřeb, když jim zajišťuje bezpečnost, svobodu, jejich přirozená práva. V tom také spočívá štěstí společenské organizace; společnost je nespravedlivá, špatná, nehodna naší lásky, když je jednostranně nakloněna ve prospěch nepatrné menšiny a krutá vzhledem k většině.“⁷²

⁷¹ Úvod k českému překladu díla Locke, J. Druhé pojednání o vládě. Přeložil Oskar Krejčí Praha: 1992. s. 26 ISBN 80-205-0222-X

⁷² ALEXANDROV, G. F. Dějiny filozofie II. Praha: 1951. s. 372

2. Osvícenství a liberalismus ve Velké Británii

2.1. Historické události v Anglii v 17. století

Doba nástupu Stuartovců do roku 1714 (shodou okolností rok úmrtí Johna Locka) se nazývá v Anglii „stoletím revoluce“. Jednalo se o víc než výměnu dynastií, ale o takové revoluční změny, které vedly od krátkodobému vzniku republiky do vytvoření takových vládních systémů, jež hájily hospodářské zájmy buržoazie. Revoluce byla vyvrcholením bojů o moc mezi částí feudální statkářské šlechty v čele s králem a mezi hospodářsky podnikající šlechtou a buržoazií. Jak se měnily formy hospodářské činnosti, vzrůstala nová odvětví výroby organizovaná na kapitalistickém základě.⁷³

Zámořské dobývání a rozšiřování obchodních styků vedlo k vytváření velkých obchodních společností, jež se sdružovaly do akciových společností. Existující královské monopoly se pro obchodníky jevily jako zbytečná přítěž a v parlamentě vzrůstala kritika vůči králi, který monopolů využíval ke krytí ztrátového podnikání a k vydržování dvora.⁷⁴

Kontroverzní zájmy se dařilo usmiřovat za moudrého panování královny Alžběty, ale po nástupu Jakuba I. (1603-1625) se rozpory mezi trůnem a parlamentem prohlubovaly. Parlamentní opozice odmítala poskytovat zvyšující se prostředky pro rozrůstající se panovníkův dvůr, popuzovaly ji ještě víc názory dvora hlásajícího učení o naprosté svrchovanosti panovníka. Jakub I. začal jako první používat titul vládce Velké Británie a měl ambice stát se rozhodujícím činitelem v evropské politice. Jeho zásluhou došlo k ukončení vleklé války se Španělskem s návazným uznáním dvanáctiletého příměří, k němuž přistoupilo i Spojené Nizozemí.⁷⁵

Králova vnitřní politika byla poznamenána jeho pokusem o vyřešení sporu mezi představiteli hierarchie anglické církve a puritány, kteří si přáli církev bez biskupů, obdobně jako u skotských presbyteriánů. Nakonec se mu „podařilo“ proti sobě poštvat všechny a nepomohlo ani odhalení katolického povstání, jež bylo tvrdě potrestáno. Ale ve vztahu k puritánům si tímto nepolepšil, protože

⁷³ POLIŠENSKÝ, J. Dějiny Británie. Praha: 1982. s. 90

⁷⁴ Tamtéž, str. 90

⁷⁵ Tamtéž, str. 90

proti jejich přesvědčení obnovil podle anglického vzoru biskupskou organizaci skotské církve. Bez výsledku zůstalo rozpuštění parlamentu jak v roce 1611, tak 1614. Jakubovi I. neprosperovalo ani protěžování skotské šlechty do vyšších úřadů (např. George Williards, vévoda z Buckinghamu).⁷⁶

Sociální základna Stuartovské monarchie se tím citelně zužovala. Veřejné mínění se proti králi znovu zvednulo, když v roce 1618 dal nespravedlivě popravít sira Waltera Realiagha. Parlament byl také nespokojen s Jakubovou politikou vůči Čechům Fridricha Falckého, jehož svým postupem víc Fridricha poškodil, než pomohl. Když se prokázalo, že anglické oddíly nedokázaly uhájit ani Falc, parlament postavil před soud alespoň Lorda kancléře, filozofa sira Francise Bacona. Bacon byl odsouzen pro úplatkářství a proti králi byla odhlasována tzv. Velká protestace (18.12.1621). Podle ní bylo vyhlášeno právo parlamentu zabývat se otázkami zahraniční politiky. Jako odvetné opatření Jakub I parlament rozpustil.⁷⁷

Zbankrotovala i Jakubova prošpanělská politika, což způsobilo obnovu španělského tažení do Nizozemí a anglická vojska byla donucena se stáhnout.

Parlamentní opozice trvala i za vlády Karla I. (1624-1645). Na počátku vlády byl svolán parlament a rozpuštěn o rok později po neúspěšné výpravě proti Španělům. Další čtyři roky vedl Karel pod tlakem veřejnosti neúspěšnou válku na straně francouzských hugenotů proti Francii. Parlament z let 1628-1629, zakročil proti pokusům o nové daně. Po zavraždění Buckinghamu dal Karel pozatýkat parlamentní předáky s bývalou hlavou „České nebo falcké strany“ sirem Johnem Eliotem (ve vězení zemřel). Pak až do roku 1640 vládl Karel I. bez parlamentu a kancléřem se stal hrabě Stradford a arcibiskup Laut.⁷⁸

Z odporu proti politice osídlování v Irsku a ve Skotsku, pokračujícího odporu vůči biskupům vznikl svaz presbyteriánské většiny šlechty a měšťanstva, který v roce 1639 zahájil proti Karlovi I. otevřené povstání. Královské vojsko ve Skotsku utrpělo ztráty a hrozil vpád do Anglie. Jen peněžní odškodnění mohlo zabránit postupu Skotů na anglickou půdu. Proto svolal král „dlouhý

⁷⁶ POLIŠENSKÝ, J. Dějiny Británie. Praha: 1982. s. 91

⁷⁷ Tamtéž, s. 92-93

⁷⁸ Tamtéž, s. 94

parlament“, který formálně zasedal od listopadu 1640 do března 1650. V období destrukce královské byrokracie počal rozhodující moment v britských dějinách, zrušení nezákonných zdanění a královských apelačních soudů. Do popředí parlamentu se dostal John Pym, který zprostředkoval smír se Skotskem. Králi se nezdařil reakční převrat, na obranu parlamentu se postavil Londýn, Karel byl nucen opustit Londýn a z Oxfordu vyhlásil parlamentu otevřený boj, což byl počátek první občanské války 1642-1646).⁷⁹

Roku 1643 vydal parlament prohlášení o snaze politicky a nábožensky spojit Anglii, Irsko a Skotsko. V odpovědi na toto prohlášení svolal král do Oxfordu „protiparlament“. Londýnský parlament, v němž presbyteriánská většina usilovala o omezení moci independentských velitelů (Grandi), docílil obratu ve svůj prospěch v občanské válce, určením Cromwella za vrchního velitele a dohodou i s levým křídlem independentů (levellerry). Karel I. ještě unikl a snažil se o vytvoření koalice royalistů s presbyteriány a Skoty. Cromwell je však porazil v srpnu 1648, a to znamenalo konec II. občanské války. Karel I. byl odsouzen k smrti a v lednu 1649 popraven.⁸⁰

Do čela státu se postavil Cromwell jako Lord protektor a zavedl v podstatě republikánský diktátorský režim. Po Cromwellově smrti se stal diktátorem jeho syn Richard, ale vbrzku došlo k jeho sesazení, když se nejvlivnější členové parlamentu dohodli na obnovení monarchie.

Z exilu nastoupil na trůn Karel II. Restaurace poměrů byla zahájena amnestií, byla vyplacena armáda, vyhlášena svoboda vyznání a především potvrzena platnost většiny převodů pozemkového majetku. Tak anglická buržoazie vyšla z revoluce vítězná, hospodářsky posílená se zajištěnou vládou prostřednictvím parlamentu.⁸¹

Vláda Karla II za pomoci „kavalírského“ parlamentu skončila v roce 1699. Na trůn nastoupil jeho bratr Jakub. V parlamentu krále podporovala velkostatkářská šlechta – Toyrové, v opozici pak byla část šlechty, obchodníků a loďařů – Whigové. V období Jakubovy vlády byla země uklidněna

⁷⁹ POLIŠENSKÝ, J. Dějiny Británie. Praha: 1982 s. 94

⁸⁰ Tamtéž, s. 95-97

⁸¹ Tamtéž, s. 99

prohlášením náboženské tolerance. Vůči tomu protestovala anglikánská církev, a ta ve spojení s Wilémem III. Oranžským donutila Jakuba II k útěku do Francie. Tak započalo období „slavné revoluce“ z roku 1688, jež potvrdilo hegemonii anglické buržoazie.

Jakub II. po svém vyhnání činil pokusy vrátit se za pomoci Irů na trůn, ale toto úsilí bylo marné a skončilo jeho porážkou. Zlomení irského odporu a dohoda o volném odchodu Jakobových stoupců byla přijata parlamentem, naproti tomu irský parlament (z protestantů) ji odmítl, a to zavrželo počátek k zášti keltsko-katolických Irů k londýnské vládě. Za Viléma III. došlo roku 1692 k masakru highlanderů i dalším bojům na evropské pevnině, kdy vláda v Anglii byla v rukou junty vesměs z Whigů a králových důvěrníků (Němců nebo Nizozemců). Smrtí Viléma III. skončila anglo- nizozemská personální unie a na trůn nastoupila královna Anna (dcera Jakuba II a manželka prince dánského). Tato změna vlády uzavřela v roce 1702 „velké století“.⁸²

2.2. Politické a historické zkušenosti pro vznik angl. liberalismu

Lidové hnutí proti monarchickému absolutistickému vládnutí se vyznačovalo určitými zvláštními prvky, z nichž některé ovlivnily pozdější vývoj anglického liberalismu. Patřil k nim mýtus „starobylé ústavy – zákonů a tradic anglosaské svobody“ podle zákonů a tradic před dobytím Anglie Normany. Často se na ni odvolávali stoupcí Parlamentu a radikálnější část Levellerů, kteří jménem „posvátné ústavy“ zavrhovali kodifikaci zvykového práva – i samotné Magny Charty, již považovali „za nic jiného než bídáctví, složeného z mnoha prvků nesnesitelného poddanství a zákony, které byly od té doby vytvořené Parlamentem, učinily naši vládu v mnoha ohledech daleko tyranštější a nesnesitelnější.“ (Lilburn)⁸³

Tento mýtus přetrvával až do 19. století a sloužil jako základ pro kritiku jakékoliv státní organizace včetně instituce stálé armády.

⁸² POLIŠENSKÝ, J. Dějiny Británie. Praha: 1982. s. 101-103

⁸³ GRAY, J. Liberalismus. Praha: 1999. s. 25 ISBN 80-86228-01-0

Druhou důležitou součástí anglického liberalismu 17. století byla základní příbuznost doktríny přirozeného práva a radikálního protestantského výkladu písma v jeho rétorice a argumentaci. „Všichni lidé jsou od přirozenosti synové Adamovi a od něho odvozují přirozenou slušnost, právo a svobodu. (...) svou přirozeností jsou všichni lidé rovně a stejně stvořeni k lásce ke slušnosti, svobodě a volnosti, a protože jsme Bohem prostřednictvím přírody zrozeni do tohoto světa, každý s vrozenou svobodou a slušností, máme také podle toho žít, každý rovně a stejně a těšit se z vrozeného práva a výsad.“⁸⁴

Tato teze presbyteriánského konstitucionalisty T. Edwarde obsahuje teorii přirozeného práva a s přihlédnutím k jeho náboženské příslušnosti je druhem „právního protestantismu“ (G. Derugiero). Toto propojení setrvává až do současnosti a lze v něm spatřovat rozdíl ve vývoji anglického liberalismu oproti katolickým zemím, v nichž se výrazně projevovaly volnomyšlenkářské a antiklerikální sklony. Jen v Anglii došlo po staletí k pevnému spojení náboženského nonkonformismu a liberálních svobod.⁸⁵

Anglická společnost byla individualistická svou právní tradicí, svými zákony o vlastnictví a rodinným životem i morálkou již před občanskou válkou. Několik století trvajících společenský a ekonomický vývoj vycházející z individualistického modelu pak vyústil v koncepci občanského sdružování v podmínkách omezené vlády, kterou rozpracovali whigovští teoretikové a zejména John Locke. (Whigiové prohlašovali, že monarchie je výsledkem smlouvy mezi lidem a vladařem – netěšili-li se vládce důvěře, lze ho sesadit.)⁸⁶

Anglický liberalismus je především pevně zasazen do kontextu křesťanského teismu, jak dokazuje John Dunn ve studii publikované v roce 1969. V ní dokazuje, že Lockeho teorie přirozených práv lze plně pochopit pouze v souvislosti s jeho pojetím přirozeného zákona, který je vyjádřením božské přirozenosti. Přirozená práva u něj ztělesňují podmínky potřebné pro ochranu a zachování našich životů v rámci přirozených zákonů daných Bohem. Podle nich máme nezcizitelné právo na svobodu a nabývání majetku a nikdo nesmí

⁸⁴ GRAY, J. Liberalismus. Praha: 1999. s. 26 ISBN 80-86228-01-0

⁸⁵ Tamtéž, s. 26

⁸⁶ MAUROIS, A. Dějiny Anglie. Praha: 1993. s. 294 ISBN 80-7106-084-4

do těchto práv zasahovat; protože však zůstáváme majetkem božím, nesmíme se připravit o svou vlastní svobodu úplně a nezvratně, na příklad smluvním otroctvím a není nám dovoleno vzdát se svého života sebevraždou. Jako Boží stvoření můžeme nabýt neomezených práv nad přírodou a nad věcmi, které jsme sami vytvořili, ale z této svobody se těšíme a této svobody užíváme v rámci zákonů daných nám Bohem.⁸⁷

Locke má jasné pochopení pro skutečnost, že osobní nezávislost předpokládá soukromé vlastnictví, bezpečně chráněné vládou zákona a tento důraz na soukromé vlastnictví a jeho rozvoj je hlavním přínosem liberalismu.⁸⁸

Další charakteristický rys dodalo anglickému liberalismu jeho tvrzení, že chybí-li důležitá práva na soukromý majetek, přichází svoboda vniveč. Takto pregnantně formulovanými a dovozenými tezemi o soukromém majetku a osobní svobodou se Locke odlišil od např. od Hobbse nebo Spinozy a další odlišnost vyplynula z jeho „optimismu“ v náhledu na přirozený stav. V něm jsou podle Locka lidé v zásadě mírumilovní a přátelští a své chování usměrňují na základě znalosti požadavků přirozeného zákona. Suverénní moc vytvářejí nikoliv proto, že by se bez ní navzájem okrádali, ale proto, že je nevýhodné, aby byli soudci ve vlastních záležitostech. Lidská nedokonalost je pro něj pouhou neschopností být nestranným. V jeho koncepci je pak svoboda omezena podstatně méně, z čehož vyplývá, že je potlačena i mocenská role vlády (státu), jíž je přisouzeno prakticky jen chránění těch práv, jež existovala již dříve.⁸⁹

Proto nevidí v trvalém fungování svobodné společnosti žádnou nepřekonatelnou překážku a lze dovodit, že i prudké společenské zvraty za jeho života a zkušenosti, jež nabyl z hodnocení společenských pohybů, byly nutně právě podle požadavku přirozeného zákona, když proti svévolné vládě se postavily vyhraněné třídy sledující vytvoření občanské společnosti.

Podle Lea Strausse je za hlavního předchůdce liberalismu považován Thomas Hobbes. K tomuto závěru došel při zkoumání jeho díla *Leviathan*. Podobně o

⁸⁷ GRAY, J. *Liberalismus*. Praha: 1999. s. 23 ISBN 80-86228-01-0

⁸⁸ RÁDL, E. *Dějiny filozofie*. Praha: 1999. s. 194 ISBN 80-7220-064-X

⁸⁹ GRAY, J. *Liberalismus*. Praha: 1999. s. 24 ISBN 80-86228-01-0

něm hovoří i M. Oakeshott. Spřízněnost Hobbesova myšlení s liberalismem je dána důsledným chápáním individualismu a též egalitářským přesvědčením o rovné svobodě všech lidí ve stavu přirozenosti a také v rozhodném odmítnutí čistě dědičného nároku na politickou autoritu. Jestliže přirozený zákon je odvozen z touhy o zachování (...) je zdrojem veškeré spravedlnosti a mravnosti, pak základním morálním faktem není povinnost, ale právo; ze základního a nezcizitelného práva na sebezáchovu se odvíjejí veškeré povinnosti (...) pouze právo na sebezachování je nepodmíněné a absolutní (...) proto i funkce a hranice občanské společnosti musejí být definovány z hlediska přirozeného práva. (...) stát zde není proto, aby vytvářel či podporoval ctnostný život, ale aby zabezpečil každému jeho přirozené právo (...) žádný jiný mravní faktor tedy moc státu neomezuje (...).⁹⁰

Brání-li vláda absolutní právo jednotlivce na sebezachování, plní tím úkol zajistit mír, kdy v pokojném stavu je svoboda „tolika nerušeným chováním při sledování aktuálních tužeb jednotlivce a jen potud, pokud není ohrožen mír“. Svoboda je tudíž pro Hobbse negativní hodnotou a z této konstrukce pak vyplývá, že nejlepším politickým uspořádáním je autoritativní vláda při ohrožení míru.⁹¹

Odlišnou tezi pak zastával B. Spinoza v tom, že mír a svoboda se navzájem podmiňují. Předpokladem společenské shody v zájmu svobodného rozvoje schopností lidí, je úkol vlády jak bránit svobodu, tak udržovat mír. Tímto je sledováno Spinozovo přesvědčení o realizaci lidských cílů nikoliv pouze v přežívání, ale v prosazení svébytnosti ve světě. Tomuto účelu vyhovuje demokracie jako forma vlády, zaručující liberální svobody myšlení, projevu a sdružování.⁹²

Pro Hobbese i Spinozu byly „obzory zlepšení lidského osudu zahaleny mraky nepomíjející nedokonalosti lidské existence“. Podle Hobbese je občanská společnost vždy ohrožena pádem zpět „do barbarského přirozeného stavu války“, zatímco podle Spinozy bude svobodný člověk vždy výjimkou -

⁹⁰ HOBBS, T. Leviathan neboli O podstatě, zřízení a moci státu církevního a občanského. Praha: 1941. s. 153

⁹¹ GRAY, J. Liberalismus. Praha: 1999. s. 21 ISBN 80-86228-01-0

⁹² ALEXANDROV, G. F. Dějiny filozofie II. Praha: 1951. s. 227

„většinou lidí a většinou společností budou vždy vládnout spíše vášně a iluze než rozum“. Podle obou je osvícenost či svoboda v životě lidského druhu výjimečná a naopak je nevědomost i otroctví přirozeným stavem člověka.⁹³

Kromě přirozenoprávní teorie se v liberálně filozofických teoriích 17. století zobrazovaly:

1. výsledky zkoumání (fyziky člověka) z hlediska z jeho přirozenosti a sloužící jako základ pro sebepoznání
2. tvorba uceleného teoretického systému počínaje přísně vědeckým fyzickým zkoumáním člověka až po tvrzení o nejvyšších dobrech, o pravé přirozenosti a nezadatelných právech a svobodách
3. odmítnutí teologických dogmatických spekulací, symbolických či alegorických jinotajů (skryté síly, potence, duchy, boží vůle, boží úmysl či moudrost), protože se jednalo „o nevyjádřitelné původní příčiny“
4. nalézání přirozených příčin, sestav a příčinných řad se zobrazilo snaha uvést do souladu mechanické zákony s přírodními jevy.⁹⁴

To, co vypadá jako poněkud samoučelná charakteristika, našlo často praktické naplnění v nesmírně užitečných objevech pro lidský život, respektive udržení při životě tím, že došlo k aplikaci mechanických hledisek na fyziologii člověka - „stroj těla jako stroj hodin nebo srdce jakožto pumpa.“ V souvislosti s nalézáním těchto aplikací bylo možné nahlédnout na smrt- ne jako únik duše, ale odkrytí skutečné příčiny, již byla zkáza některého orgánu nebo tělesné části.⁹⁵

Na rozdíl od těchto racionalistických a empirických idejí měl v 17. století vliv i myšlenkový proud představovaný B. Pascalem, u něhož došlo ke spojení přírodovědce a matematika a náboženského fanatismu. Z dualismu duše a těla dospěl až ke zdůrazňování náboženských rysů, vyzdvihoval nicotnost těla proti vznešenosti duše. Ve svých „Myšlenkách“ se dokonce vymezoval proti vědě a

⁹³ GRAY, J. Liberalismus. Praha: 1999. s. 22 ISBN 80-86228-01-0

⁹⁴ RÁDL, E. Dějiny filozofie II. Novověk. Praha: 1999. s. 213 ISBN 80-7220-064-X

⁹⁵ Tamtéž, s. 215-217

racionálnímu poznání: „Všechny pokusy rozumu končí tím, že si rozum uvědomí, že existuje nekonečný počet věcí, které převyšují jeho chápání. Nedojde-li k tomuto poznání, znamená to pouze, že je sláb“. Jeho filozofie se stala novou apologií křesťanství, ale přesto ve svém díle dospěl k paradoxu: Člověk je součástí „experimentu, k němuž příroda sáhla“, bytí člověka v nekonečném světě je nicotné, ale přesto je současně lidsky velké, protože „spočívá v jeho nezměrné převaze nad vesmírem, protože vesmír neví, že má tuto převahu, zatím co člověk si uvědomuje i ty nejmenší své přednosti. Jen vědomá bytost si uvědomuje neštěstí a bolest, když vnímá svou ubohost. (...) Člověk, ví, že je bídny; je tedy bídny, poněvadž je bídny, ale je i vznešený, poněvadž to ví.“⁹⁶

Princip mravnosti Pascal vymezuje schopnostmi, nakolik člověk prozkoumá své postavení v universu a pozná míru své podřízenosti přírodním zákonům, natolik to ovlivní jeho praktický život, myšlení a mravní orientaci. „Všechna naše důstojnost spočívá v myšlení“.⁹⁷

⁹⁶ PASCAL, B. Myšlenky. Praha: 2000. s. 34, 234 ISBN 80-204-0850-9

⁹⁷ Tamtéž, s. 206

3. Život a dílo Johna Locka

3.1. Život Johna Locka

John Locke se narodil roku 29. srpna 1632 v Wringtonu poblíž Bristolu v rodině majetného advokáta, jeho otec se v revoluci 1648 účastnil bojů v občanské válce na straně parlamentu v hodnosti kapitána.

J. Locke po absolvování Wesminsterské školy nastoupil na Oxford, kde studoval přírodní vědy a lékařství. Již ve studentských letech se seznámil se spisy vynikajících filozofů a učenců té doby – Bacona, Descartesa i chemika Boyla. Podle nich si upevnil své přesvědčení o omezenosti scholastického učení. Po dokončení studií působil od roku 1658 na univerzitě jako lektor řečtiny a řečnictví.⁹⁸

V letech 1664-1665 vykonával funkci tajemníka anglického vyslance u braniborského dvora. Po krátké diplomatické kariéře se vrátil do vlasti a opět se věnoval vědeckým zájmům. Pro Lockeho byl významný rok 1667, kdy se seznámil s předním tehdejším politickým činitelem, vůdcem opozice lordem Ashlleym, pozdějším hrabětem ze Shaftesbury, jež hrál v jeho životě velmi významnou roli. Stal se jeho osobním lékařem a získával od něj zevrubnější politickou praxi. Po pěti letech byl lord Ashley jmenován lordem kancléřem Anglie a Locke se stal jeho tajemníkem. Po nástupu reakce byl pronásledován a uprchl v roce 1682 do Holandska.⁹⁹

Pro Lockeho byl významný pobyt ve Francii od roku 1675. Pobýval zde tři a půl roku a mimo svého léčení se věnoval studiu, cestování a získal zde řadu přátel mezi přírodovědci a dalšími učenci.

V roce 1688 došlo v Anglii k tzv. „slavné revoluci“, na níž navázal kompromis mezi anglickou buržoazií a feudální aristokracií. Tento kompromis pak návazně prostupoval i jeho dalším filozofickým a sociálně-politickým učením.

V nejistých revolučních a porevolučních dobách se Locke neodvažoval vydávat své spisy pod vlastním jménem, až v Nizozemí ve věku 54 let

⁹⁸ ALEXANDROV, G. F. Dějiny filozofie II. Praha: 1951. s. 245

⁹⁹ Tamtéž, s. 245

vystoupil na veřejnosti jako autor. Takto zveřejnil i stručný výtah z díla *Pojednání o lidském rozumu*.

V Anglii zanechal svého syna u přítele Edwarda Clarka a z korespondence, v níž radil o výchově syna, vznikla posléze publikace vydaná pod názvem *Úvahy o výchově*.

Po revoluci ve prospěch Viléma III. Oranžského byl nucen abdikovat Jakub II., což umožnilo Lockemu návrat v únoru 1689. V témž roce vydal *Dvě pojednání o vládě*, současně byl v Nizozemsku vydán latinsky *Dopis o toleranci*, který po překladu do angličtiny vyšel i v Londýně. Je zajímavé, že zvláště tato díla si ani za změněných poměrů znovu netroufl vydat pod svým jménem a jejich autorství přiznal až v dodatku k závěti několik týdnů před svou smrtí...

V roce 1690 vyšlo jeho *Pojednání o lidském rozumu* a byl to opravdu převratný zlom, který už do budoucna Lockeho kvalifikoval jako vysoce významnou postavu v dějinách filozofie.

V podstatě celý život Locka se odvíjel v bouřlivém historickém vývoji a jeho role spočívala v tom, že vytvořené dílo se stalo odrazem nových teoretických koncepcí, v nichž dokázal poznatky systematizovat a následně vysoce kvalifikovaně zdůvodnit. Pozdější významný filozof a sociolog Bernard Russel jej charakterizoval jako „apoštola revoluce 1688, nejmírnější a nejúspěšnější, ze všech revolucí (...), který důvěrně ztělesnil jejího ducha“. Ve svém hodnocení nazval Lockeho také „nejšťastnějším filozofem, který dokončil své dílo v teoretické filozofii právě v momentu, kdy vláda jeho země přešla do rukou mužů, sdílející jeho politické názory.“¹⁰⁰

Pro zajímavost nechci opomenout třídní hodnocení Bedřicha Engelse, když napsal: „Locke byl v náboženství i v politice dítětem třídního kompromisu z roku 1688.“¹⁰¹

¹⁰⁰ Úvod k českému překladu díla Locke, J. O výchově. Přeložil František Single. Praha: 1984. s. 36-39

¹⁰¹ ALEXANDROV, G. F. Dějiny filozofie. Praha: 1951. s. 245

Pro Lockeho bylo zklamáním, že po „slavné revoluci“ nebyla do zákona zahrnuta jeho idea náboženské tolerance a občanské svobody. Od roku 1691 žil v ústraní na venkovském sídle člena parlamentu sira Mashama. Nedobrý zdravotní stav mu neumožnil žádnou veřejnou významnou činnost, pouze přijal nabídku Lorda Somerse, vůdce Whigů a od roku 1696, aby stál jako komisař v čele Úřadu pro obchod. Z této pozice vytvořil plán reformy v oblasti nezaměstnanosti a chudinského práva. Do tohoto období lze datovat i jeho knihy o peněžním systému. V roce 1700 na místo komisaře byl nucen rezignovat s ohledem na své zhoršené zdraví a v soukromí se zabýval biblickými studii, aniž stihl dokončit svůj poslední - čtvrtý Dopis o toleranci.

Zemřel 28. října 1704, byl pohřben na hřbitově v Highlover v hrabství Esex.¹⁰²

3.2. Dílo Johna Locka

Emanuel Rádl ve svém díle Dějiny filozofie charakterizuje Johna Locka jako filozofa kompromisů, kriticky hodnotí jeho „rozvláčnost“ i menší stylistickou pečlivost. Lockovy názory z počátku jeho akademické kariéry stály mezi extrémními požadavky ateistů a náboženstvím v té podobě, jak je uplatňovala „jediná“ anglikánská církev. Obdobně kolísavý postoj vyjadřoval i ve svých filozoficko-politických pozicích, kdy od uznávání absolutismu došel až k jeho popření a liberálně osvícenskému i demokratickému pojetí státní moci a konstitučně parlamentnímu uspořádání založeném na společenské smlouvě a široce pojatých přirozených právech občana.¹⁰³

Jeho celým dílem ale prostupuje metodologický i světonázorový pendant k racionalismu, (...) jež je bližší bezprostřední smyslové zkušenosti i životní praxi a nekompromisnější ve vztahu k metafyzickým idejím. (...) počíná rozvazovat unii mezi filozofií a přírodní vědou, na níž stojí racionalismus

¹⁰² Úvod k českému překladu díla Locke, J. O výchově. Přeložil František Single. Praha: 1984. 40-41

¹⁰³ RÁDL, E. Dějiny filozofie. Praha: 1999. s. 214 ISBN 80-7220-064-X

Descartům, Spinozům a Leibnicům. Díky svému senzualizmu a kritice vrozených idejí mohla hrát Lockeho filozofie úlohu při vytváření francouzského materialismu.¹⁰⁴

Velký vliv měl Locke na myšlení Kanta v chápání kritické filozofie jako zkoumání „pramenů, rozsahu a hranic“ našeho jistého poznání.¹⁰⁵

Přehled dostupných děl Johna Locka:

V tomto přehledu nelze přesně odlišit období vzniku jednotlivých děl, některá byla připravována či přepracována souběžně, proto z chronologického hlediska jsou díla řazena ne podle vzniku, ale podle jejich vydání.

V prvním publikovaném díle, kdy ještě pobýval na univerzitě, byl spis „Rozumnost křesťanství“ pokusem o demokratizaci křesťanství. Oporou pro deistický výklad se stalo plné spoléhání na rozum. „Víra je pevný souhlas mysli daný (tedy intelektuální akt) na základě dobrého důvodu (důkazu) a člověk má právo užití rozumu i na pravdy tzv. božské. Rozum musí být naším posledním soudcem a vůdcem ve všem.“¹⁰⁶

Významným filozoficko-gnozeologickým dílem je „Esej (Pojednání) o lidském rozumu“, členěná do knihy I. O vrozených pojmech a II. O ideách. O plánech na její realizaci lze najít zmínky již v roce 1671, ale až v roce 1686 byl poprvé uveřejněn výtah z tohoto spisu a jeho kompletní vydání se uskutečnilo až v roce 1690. V pozadí stojí III. a IV. kniha neboť se jedná o znovu opakované výklady a shrnutí prvních dvou částí.¹⁰⁷

Liberální myšlení prostoupilo také Lockovy „Úvahy o výchově“. Výchově přisuzoval právě v návaznosti na své pojetí lidského rozumu a jeho kultivace vysoký význam. Spis je směsí pedagogických poměrně moderních zásad obhajovaných z filozofického i praktického hlediska ve struktuře - I. Tělesná výchova, II. Mravní výchova a její zásady, III. Rozumová výchova a

¹⁰⁴ Úvod k českému překladu díla Locke, J. Esej o lidském rozumu. Přeložila Anna Dokulilová. Praha: 1985. s. 22

¹⁰⁵ Tamtéž, s. 23

¹⁰⁶ Úvod k českému překladu díla Locke, J. Dvojí pojednání o vládě. Přeložila Jiřina Popelová, Praha: 1965. s. 27 SISBN 80-205-0222-X

¹⁰⁷ LOCKE, J. Esej o lidském rozumu. Praha: 1985. s. 390

vyučování včetně studií, IV. Pracovní výchova a dodatečně přiřčený návrh praktických farnostních pracovních škol zaměřených na předškolní děti, adolescenty i dospělé, V. Cestování.¹⁰⁸

Ve svém výchovném systému věnuje Locke značnou pozornost sebevýchově a sebevzdělávání, když ukazuje, jak může „gentleman“ v mužném věku rozvíjet své poznání v různých oborech podle svých zájmů. Ve stati „O studiu“ objevené v 19. století v jeho poznámkách zdůrazňuje, že přemýšlení a rozhovor s přítelem je nad knižní vzdělání. Rozvíjení poznání, moudrosti a schopností obsahují také „Rady pro vedení mladého gentlemana“ a zvláště „Úvahy o četbě a studiu pro gentlemana“. Studie „O vedení rozumu“ shrnuje a upřesňuje gnozeologické a psychologické názory z „Pojednání o lidském rozumu“. Tvoří takto spojovací článek mezi spisy O výchově a Pojednáním.¹⁰⁹

Z filozoficko politického hlediska má v Lockově tvorbě mimořádné postavení dílo „Dvoje pojednání o vládě“. Vracel se k němu zřejmě od roku 1680 prakticky po dvě desetiletí. Vydáno bylo v roce 1689 a dočkalo se řady překladů do západoevropských jazyků. V tomto spisu shrnuje výklad názorů na člověka, společnost a stát. Dříve se usuzovalo, že Dvojí pojednání o vládě byla sepsána jako polemika s Hobbesem. Pravdou však je, že z díla vyplývá jen to, že Locke byl relativním názorovým protipólem (Hobbes), což bylo dáno blízkostí jejich východisek s následnou odlišností jejich závěrů. Struktura spisu odpovídá vnitřní logice přirozenoprávní či smluvní teorie. Z rozboru přirozenoprávní smlouvy Locke dospívá k úvahám o nejlepší uspořádání politických vztahů. Vnitřně je utříděna na I. Zásady vlády a konstituční monarchie a II. O otcovské moci.

Ještě před návratem z emigrace Locke sepsal pojednání O toleranci. Z roku 1667 pochází I. pojednání, jež obsahuje Lockovy názory na nutnost náboženské svobody. Postupně od roku 1687 do roku 1689 byly vydávány čtyři „Dopisy“. II až III. dopis v podstatě obsahuje jen polemiky a odpovědi na námitky vedené v latině. Prvé kompletní vydání z roku 1689 bylo taktéž

¹⁰⁸ LOCKE, J. O výchově. Praha: 1984. s. 134 -136

¹⁰⁹ Tamtéž, s. 62-64

vydáno v latině, ale ještě během téhož roku bylo přeloženo do holandštiny a angličtiny.¹¹⁰

Nejvýznamnější část tvoří první esej, v níž důsledně a radikálně odlišuje oddělení sféry politické pospolitosti a náboženské společnosti, tedy oddělení funkce státu od církve (církví). Revolučně chápe pojetí církví jako veřejných společností. Tolerance Lockovi vyplývá přímo z tohoto oddělení obou institucí nebo neexistence styčných bodů mezi nimi. Církev tedy žije nezávisle a odděleně od státu, aniž by disponovaly jakýmkoliv mocenskými prostředky a na straně druhé se stát vůbec nevměšuje do záležitosti víry a spásy duší občanů.

Nejdůležitějším argumentem pro „nevměšování“ se stalo Lockovo tvrzení, že „každý člověk je schopen starat se náležitě o svou duši, tudíž je sám zodpovědný za své spasení, což je záležitostí opravdové víry a niterního přesvědčení každého věřícího člověka.“¹¹¹

Z postavení představitele veřejné státní moci (magistráta) vyplývá jediná povinnost, totiž zachování tolerance a veřejného blaha. Musí si být naprosto vědom oddělení mezi záležitostmi náboženského charakteru a všemi ostatními. Tedy: všechny vnitřní církevní záležitosti zůstávají principiálně vně mocenského působení státu a také, že náboženský život nutně se odvíjející na veřejnosti, se stává objektem nařízení ze strany „magistráta“ jen tehdy, pokud je ve střetu s veřejným blahem a svobodou ostatních občanů.¹¹²

Poslední Dopis o toleranci zůstal nedokončen.¹¹³

¹¹⁰ Úvod k českému překladu díla Locke, J. Dopis o toleranci. Přeložil Petr Horák. Brno: 2000. s. 8-9 ISBN 80-7108-202-3

¹¹¹ Tamtéž, s. 13

¹¹² Tamtéž, s. 14-15

¹¹³ Tamtéž, s. 19

4. Politická filozofie Johna Locka

4.1. John Locke a empirické vědy

Počátky Lockeho tvorby jsou datovány obdobím, jež je charakterizováno rozvojem matematických, fyzikálních, astronomických i dalších přírodních věd. Jeho poznatky z těchto věd, zejména filozofie a medicíny a pozdější bádání ve Francii ho dovedly k plné recepci přírodovědného základu vědění.

Nový obraz vesmíru ovlivnil doposavad uplatňované scholastické, gnozeologické a ontologické principy. Přírodní vědy pak byly hlavním činitelem pro Lockovu koncepci vědomí jako autonomní sféry vlastních prožitků a stalo se uvědomováním našich vlastních dojmů.¹¹⁴

Z toho vyplynulo také zpochybňování substancionálnosti duše a větší porozumění pro lidskou tělesnost ve spojení se smyslovými jevy a jejich zakořenění v lidské podstatě. Z protipólu reality vznikl subjekt či vědomí, čímž byla vytvořena teoretická linie současně i k metafyzickým pomyslům. Senzuálně chápané „vyšší duševní funkce jako skládání idejí, paměť, imaginace, abstrahování a souzení se z tohoto základu odvíjejí, přičemž základem souzení je odlišit počítky a srovnat je navzájem. Tak se Locke stal původcem psychologického výkladu logických zákonů (...), což převzala od Locka empirická psychologie 19. století.¹¹⁵

Ústřední roli v něm hrála příroda, jako rámec, v němž bytosti a věci vznikají, pohybují se a vzájemně na sebe působí. Lockovi bylo blízké pozorování a racionální přístup ke smyslovému světu a ne úvahy v „prázdných abstrakcích“. Za úkol si dal zejména „zkoumat původ, jistotu a rozsah lidského vědění spolu s předpoklady a stupni víry, mínění a souhlasu“, aniž by se zabýval „fyzikálně zaměřeným uvažováním o mysli a v čem spočívá její podstata nebo jakými pohyby ducha nebo změnami v tělech dospíváme vůbec k nějakému počítku prostřednictvím našich orgánů nebo k ideám v našem rozumu.“¹¹⁶

¹¹⁴ LOCKE, J. Esej o lidském rozumu. Praha: 1985. s. 6 - 8

¹¹⁵ Tamtéž, s. 9

¹¹⁶ Tamtéž, s. 38

V Lockově empirické koncepci metody mají rozhodující význam pozorování, umožňující přesně zafixovat a správně popsat fakta, provádět měření, rozkládat předměty na části, přecházet od následku k příčinám a pomocí analýzy příčin usuzovat na následky, jež z nich nutně plynou. To určoval rostoucí význam empirické přírodovědy, ale byť se jednalo o významné objevy, ideál vědeckého poznání tehdejší doby vyjadřovala nejdůsledněji racionalistická teorie metody, jejímž základním gnozeologickým předpokladem byla myšlenka neomylnosti a metodicky myslícího lidského rozumu. Pojem rozumu byl demystifikován, byl to pouze zdravý rozum, který je vlastní všem lidem stejnou měrou – není pokládán za nekonečně malou částičku „Božského rozumu“.¹¹⁷

Ne Locke, ale Descartes dovedl toto přesvědčení do pregnantní věty: „Cogito, ergo sum“. Locke však princip „cogita“ kritizoval s ohledem jak na jeho subjektivnost, poukazoval na to, že z něj nelze za žádných okolností dedukovat různorodé implicitně obsažené poznání. Tuto kritiku lze chápat sice ne zcela podružně, ale není příčinou, již by narušila světonázorový a ideologický význam tvrzení, že otázky pravdy a omylu nemůže posuzovat nikdo jiný, než samotný poznávající subjekt, jeho vědomí, sebevědomí a myšlení, tedy instance nikoli mimolidská, ale lidská, s níž se Locke plně ztotožňoval.¹¹⁸

Podstatným znakem lidské přirozenosti je rozumnost, rozum je „schopnost, na jejímž základě se o člověku předpokládá, že se odlišuje od zvířat a díky níž je zřejmé, že je značně převyšuje.“¹¹⁹

Lock polemizuje s Leibnezem o způsobu zkoumání, je-li duše sama o sobě „zcela prázdná jako tabula rasa, či přichází-li vše, co je na ní vyznačeno jedine ze smyslů a zkušeností (dle Aristotela) nebo zda duše obsahuje původně principy více pojmů a doktrín, které se vnějšími předměty příležitostně probouzejí (jak se shoduje s Platónem). Smyslové poznání má svůj původ v počtcích, přičemž v procesu poznávání se získávají zkušenosti vnější, jejichž objektem je vnější svět, objektem druhé zkušenosti – vnitřní, je činnost

¹¹⁷ HOLZBACHOVÁ, I. a kol. Formování novověké filozofie. Praha: 1989. s. 46 ISBN 80-205-0025-1

¹¹⁸ Tamtéž, s. 50

¹¹⁹ LOCKE, J. Esej o lidském rozumu. Praha: 1985. s. 366

samotné duše, tedy smyslové poznání a reflexe, která zahrnuje ideje myšlení a chtění. Sílu myšlení nazývá Locke „rozumem“, sílu chtění „vůli“. Mody jednotlivých idejí reflexe jsou vzpomínka, neshoda, soud, poznání, víra, pocit štěstí, ale i utrpení. Uspořádáním jednoduchých idejí jsou podmíněny třídy složitých idejí: mody, substance a relace. Substance rozeznává jednoduché (např. člověk) a sdružené nebo hromadné (např. armáda, lidé). Vzájemným srovnáváním a učleňováním vzniknou složité ideje relací (např. otec, přítel). Je to v podstatě mechanistické, metafyzické hledisko, v němž je obecné převáděno na souhrn jedinečných věcí – z empirie přírodovědy byl přenesen do empirické filozofie.¹²⁰

Zvláštní roli v systematizaci jednoduchých idejí představují ideje druhotných kvalit např. ideje různých barev, zvuků, pachů a chutí, a které nejsou dle Locka: „ničím jiným než dispozicemi vyvolat v nás různé smyslové zážitky prostřednictvím prvotních kvalit těchto objektů tj. velikosti, tvaru, uspořádání a pohybu jejich smysly nevnímátných částic.“¹²¹

Termíny prvotní a druhotné kvality převzal od anglického přírodovědce R. Boyla, jako odpovídající stavu tehdejších znalostí i s určitými nedůslednostmi např. užívá-li termín druhotné kvality, tak to někdy znamená jak dispozici k vyvolání počítku ve věcech, tak někdy i ideju, která jejich vlivem vzniká.¹²²

S pomocí přírodních věd došlo i k překonání tradičního pojmu „účinné příčiny“, jež se v souladu s kauzalitami přírodními jeví jako nový typ kauzality, tím že, vychází z metody experimentálních zkoumání obdobných, jako ve fyzice, biologii a medicíně, nejen prostřednictvím matematických konstrukcí. Přesto však Lockovo dílo „nechce být fyziologickou nebo fyzikální teorií poznání, nýbrž filozofickou, respektive psychologickou výstavbou našeho poznání z jednoduchých idejí (...) takto jsou pojímány také jeho ideje z reflexe, jimiž jsou emoce a volní akty, případně ideje vznikající z uvědomění

¹²⁰ ALEXANDROV, G. F. Dějiny filozofie II. Praha: 1951. s. 248-250

¹²¹ LOCKE, J. Esej o lidském rozumu. Praha: 1985. s. 95

¹²² Tamtéž, s. 10

našich vlastních duševních činností (představování, zapamatování, pozorování atd.).“¹²³

Rozlišení idejí a schopnost abstrakce založená na srovnání podobných idejí a eliminace znaků jejich odlišnosti, je právě tou rozhodující lidskou schopností k vytváření obecných idejí a způsobilostí je sdělovat druhým, což je podle Locka ten jediný rozdíl lidí od živočichů. Locke tedy nevidí rozdíl mezi bytostmi a živočichy v talentu artikulace a tudíž řeči, ale právě jen ve schopnosti abstrahovat.¹²⁴

Vědní pokrok ve fyzice napomohl Lockově formulaci o „trvání“ a jeho jednoduchých modech, jak jsou uvedeny v kapitole 14, I. knihy O vrozených duševních obrazech (Esej o lidském rozumu). Ideu trvání charakterizuje jako uplývající rozpínání ve dvojí podobě, jednak jako druh vzdálenosti nebo délky na základě stálých částí prostoru, ale za druhé v podobě „uplývajících a neustále hynoucích částí posloupnosti nazvanou „trváním“, jejímiž jednoduchými mody jsou jakékoliv její rozmanité délky, o nichž máme odlišené ideje, jako hodiny, dny, roky atd., čas a věčnost. O trvání času a věčnosti soudí, že mají ve své přirozenosti cosi komplikovaného (...), ale přestože jsou sebevíc vzdáleny našemu chápání (...) shledáme, že samotná idea věčnosti je odvozena z téhož obecného východiska jako všechny naše zbývající ideje.“¹²⁵

Ideu trvání ozřejmuje na praktickém příkladu spícího člověka se zdůvodněním: „(...) v sledu a počtu svých vlastních myšlenek získal představu svým uvažováním takovou, že ideu trvání může uplatnit i pro věci existující, i když sám nepřemýšlí, (...) nemá-li během spánku nebo nepřemýšlení žádný vjem o délce vědomí, přesto může usoudit z pozorování koloběhu dní a nocí, že délka jejich trvání se jeví pravidelnou stálou.“¹²⁶

Ideu posloupnosti neodvozuje z pohybu, což opět prokazuje příkladem člověka zadržného v bezvětrí na moři, mimo dohled na pevninu a v soustředění na pozorování slunce, moře nebo lodi, nevnímá „sebemenší

¹²³ Úvod k českému překladu díla Locke, J. Esej o lidském rozumu. Přeložila Anna Dokulilová. Praha: 1985. s. 11

¹²⁴ Tamtéž, s. 11-12

¹²⁵ LOCKE, J. Esej o lidském rozumu. Praha: 1985. s. 127

¹²⁶ Tamtéž, s. 128

pohyb u kteréhokoliv uvedeného objektu, i když je jisté, že přinejmenším některé nebo možná všechny se pohnuly o valný kus cesty. Až po získání vjemu změny vzdálenosti objektu vůči nějakému dalšímu tělesu, pak teprve vnímá, že zde nastal pohyb, čímž došlo k uvědomění sledu idejí v jistém stupni rychlosti, jež je mírou jejich posloupností.“¹²⁷

Jasně chápe nedostatečnou kapacitu lidské mysli v tom, „že se nemůže na dlouho ustálit na jedné neproměnné ideji, ale je si vědom, že pro podporu této ideje nemá jiný důvod než zkušenost.“¹²⁸

„Ne tedy pohyb, ale neustálý sled idejí v bdělé mysli nás vybavuje ideou trvání (...), přitom čas je trvání rozložené mírou (...), dobré měřítko času musí rozdělovat jeho celé trvání na rovná období (...) kruhové oběhy slunce a měsíce jsou nejvhodnějšími měřítky času (...) ne však díky svému pohybu, ale díky periodickému objevování.“¹²⁹

Podle Locka by měl být čas také definován jako: „nejen měřítko pohybu (...), přičemž by se mělo počítat také s objemem pohybovaného předmětu.“¹³⁰

Zajímavé je jeho tvrzení, že „minuty, hodiny, dny a roky nejsou nezbytnými měřítky trvání, protože mohou existovat jiné kouty téhož vesmíru, kdy používají právě tak málo našich časových měřítek, jako např. v Japonsku uplatňují naše anglické palce, stopy či míle. Nicméně tuší, že musí existovat něco analogického (...) aniž by různé míry pro počítání času v nejmenším pozměnily pojem trvání.“¹³¹

Z ideje posloupnosti a trvání získávají lidské smysly skládané rozumem schopnost „přidávat tyto délky trvání jednu ke druhé (...) podle libosti – pro trvání jak minulá, tak i budoucí; a můžeme v této činnosti pokračovat bez hranic či omezení a postupovat „in finitum“ a uplatnit takto délku ročního pohybu slunce pro trvání, o němž předpokládáme, že zde bylo před sluncem,

¹²⁷ LOCKE, J. Esej o lidském rozumu. Praha: 1985. s. 128-129

¹²⁸ Tamtéž, s. 129

¹²⁹ Tamtéž, s. 130

¹³⁰ Tamtéž, s. 131

¹³¹ Tamtéž, s. 132

nebo uplatnit přitom jakýkoliv jiný pohyb, který by měl vlastnosti slunečného pohybu (...) a tak získáváme ideu nazvanou věčností.“¹³²

Nepochybuje však o tom, že „krajní meze prostoru a trvání jsou mimo dosah myšlenky právě tak, jako jsou krajní meze pro číslo mimo chápavost mysli sebevíc zahrnující.“¹³³

Důraz na zvláštní přednost lidského rozumu, nerozlučné spojení vědění a reálných zkušeností, umožňující rychlé ověřování a korigování vědění, nemůže být „ponechán (rozum) sám sobě, bez kontroly a výchovného vlivu, je oceňován vysoce proto, že je to schopnost, potence každého člověka, který ale ve skutečném životě je v nejvyšší míře vystavován vlivu „idolu, tj. pověr, předsudků a apriorní zaujatosti“. Tím, že samo individuum někdy přirozenou rozumovou potenci nedoceňuje, tím ji poškozuje, že více než jasným pokynům přirozeného usuzování a každodenní zkušenosti, důvěřuje fantazijním představám a výmyslům, které se mu vnucují. (...) přirozený rozum je příliš spoutáván mezemi, jež vyplývají z typu lidské činnosti, profesionální zkušenosti, ze způsobu života, ze zájmu „stran“, nebo sekt, k nimž individuum patří.“¹³⁴

V Lockeho pozoruhodné sociální typologii (i z hlediska historického) uvádí příklady: vesnický nádeník jen malou měrou zdokonaluje rozum, protože zůstává v úzkém rámci svých chudých kontaktů a práce. Vyšší rozvinutější rozumové schopnosti přiřazuje řemeslníkům provinciálního městečka, ještě pozitivněji se vyjadřuje o vědění a zkušenosti nosičů a nekvalifikovaných řemeslníků větších měst. Jízlivě popisuje venkovského gentlemana, který ač získal univerzitní vzdělání, se po příjezdu na své sídlo „baví hony a pitkami, míchá se do politických konfliktů, v nichž se jeho místo určuje pomocí jeho peněženky a strany.“ Ještě ostřeji pak charakterizuje člověka, jenž „zcela unikl do ulity sektářské horlivosti“. Z těchto příkladů pak vyvozuje: „Všichni tito lidé... kteří jsou tak nestejně vyzbrojeni pravdou, a tak nestejně pokročili ve svém vědění, mají – jak si myslím – tytéž přirozené schopnosti, všechny

¹³² LOCKE, J. Esej o lidském rozumu. Praha: 1985. s. 133-134

¹³³ Tamtéž, s. 132

¹³⁴ HOLZBACHOVÁ, I. a kol. Formování novověké filozofie. Praha: 1989. s. 644 ISBN 80-205-0025-1

rozdíly mezi nimi vznikají z nestejně šíře hranic, do nichž je postaven jejich rozum, pokud jde o nahromadění znalosti a obohacení myšlenkami, pojmy a posuzování, které mají jejich duši uvádět do pohybu a utvářet jejich rozum.“¹³⁵

Takto Locke napomáhal tomu, aby filozofické učení o lidské rozumnosti počalo překonávat dřívější elitářské zaměření a správně obrátil pozornost k analýze specifík rozumu podle specifikace lidských činností, čímž se vyjevila jako nejdůležitější vlastnost přirozeného rozumu apriorně.¹³⁶

Pro své zkoumání vymezil prostor na „jakýsi výčet způsobů, jejichž prostřednictvím si náš rozum osvojuje naše představy o věcech“, přičemž je si vědom nemožnosti získat ucelený přehled „o názorech lidstva, pozorovaných protikladech“. Z rozmanitosti názorů pak usoudil, „že buďto něco takového jako pravda vůbec neexistuje, nebo že lidstvo nemá dostatečné prostředky, aby o ní dosáhlo spolehlivé vědění.“¹³⁷

Rozhodl se zkoumat prostor a hranice mezi míněním a věděním a k tomuto cíli vyhlásil následující metody: „budu zkoumat původ těch idejí, představ (...), které člověk pozoruje, a které si v mysli uvědomuje, a způsoby na jejichž základě se jimi rozum vybavuje“, dále „jaká je spolehlivost, zřejmost a rozsah vědění ideami získávaného“, „bude zkoumat povahu a důvody víry nebo mínění s předpokladem pravdivosti, ale jehož verifikace ještě nemůže být spolehlivě prokázána.“¹³⁸

Uznává určitou omezenost lidské chápavosti dané schopnostmi, jež jsou přizpůsobeny osobnímu stavu a zájmu a klade požadavek „nežádat kategoricky důkaz a jistotu tam, kde může být pouze pravděpodobnost“. Tuto determinovanost nepovažuje za problém pro dílčí zkoumání, neboť „nebylo nám zde dáno za úkol poznat všechny věci, ale jen ty, které se týkají našeho chování. (...), nemusíme se zneklidňovat tím, že některé jiné věci našemu poznání unikají.“¹³⁹

¹³⁵ HOLZBACHOVÁ, I. a kol. Formování novověké filozofie. Praha: 1989. s. 643 ISBN 80-205-0025-1

¹³⁶ Tamtéž, s. 640-641

¹³⁷ LOCKE, J. Esej o lidském rozumu. Praha: 1985. s. 39

¹³⁸ Tamtéž, s. 39

¹³⁹ Tamtéž, s. 41

Považuje za zbytečné kladení takových otázek, jež „nedospívají k nějakému jasnému řešení (...) vedou k pochybnostem, sporům a utvrzováním ve skepsi. (...) to, co je objektem rozumu jsou ideje, jež pak slouží k vyjádření všeho, co člověk míní výrazy vidina, pojem, představa nebo k vyjádření čehokoliv, čím se zabývá mysl při přemýšlení.“¹⁴⁰

Zkoumá cesty, jimiž se ideje dostávají do vědomí a vyslovuje tezi, že „v mysli nejsou žádné vrozené principy“. Nesouhlasí s ideou obecného souhlasu jako stěžejního argumentu, pro „stálé vtisky“, které duše lidí přijímají na počátku svého bytí (...) nejsou vrozeny, (...) protože je neznají děti, duševně zaostalí lidé atd. Podle něj není „pravdou, že je odhaluje logické myšlení, (...) neboť by to vedlo k nepravdivému tvrzení, že uplatnění logického myšlení odhaluje člověku to, co už znal dřív (...) a bylo by to totéž jako tvrzení, že je lidé zároveň znají i neznají.“¹⁴¹

Odmítá také vrozenost praktických principů i principů morálních. „Morální principy vyžadují uvažování a rozpravu a jisté bystření mysli (...), nemohou být „lidmi zřena přímo“, bez namáhavého odhalování.“¹⁴²

Uvádí jako příklad, že „dodržování slova a spravedlnost (...) jsou obecnými pouty společnosti (...) a proto i vydědenci a zloději, kteří přeruší svazky s okolním světem, musí mezi sebou dodržovat slovo a zásady rovnosti, nebo jinak se nemůžou udržet pohromadě. Přitom nelze říct, že ti, kteří žijí z podvodu a kořisti mají vrozené principy pravdy a spravedlnosti.“¹⁴³

„Člověk by měl činit tak, jak by chtěl, aby bylo činěno jemu - by měl možnost zkoumat ten, kdo ho dříve neslyšel, avšak je schopen chápat jeho význam (...) ptal by se po důvodech proč?“¹⁴⁴

Existuje protikladnost principů (...) „ať už jsou jakkoliv nerozumné, mohou být zde či jinde posvátné (...) a i dobře usuzující lidé si nepřipustí pochybnosti

¹⁴⁰ LOCKE, J. Esej o lidském rozumu. Praha: 1985. s. 42

¹⁴¹ Tamtéž, s. 44-45

¹⁴² Tamtéž, s. 52

¹⁴³ Tamtéž, s. 53

¹⁴⁴ Tamtéž, s. 54

o jejich pravdě nebo neuznají námitky druhých.“¹⁴⁵ I všeobecný souhlas s principy nebrání budoucímu znovuprověření.

John Locke vychází z lidské historie a připomíná v této souvislosti i pro evropskou civilizaci nově objevené národy, jež nemají sebemenší zdání o Bohu a náboženství. Ani následné další šíření božího jména není schopno prokázat vrozenost božského principu. Odmítá, „že ideje o Bohu jsou symboly a znaky jeho samého, vryté do lidských myslí samotným prstem božím, když vidíme, že v téže zemi a pod týmž jménem mají lidé rozdílné a vzájemně neslučitelné ideje a koncepce o Bohu.“¹⁴⁶ Jen shoda na jméně „stěží prokáže, že existuje nějaký vrozený pojem Boha.“¹⁴⁷

Principy, z nichž vyšel, lze shrnout „pokud jde o jejich pravdivost nebo nepravdivost, tak spočívají jen na vlastní lidské nepředpojaté zkušenosti a pozorování (...)“¹⁴⁸

4.2. John Locke - občanská společnost a demokracie

Chceme-li rozebrat vztah Lockovy politologie ve vztahu k demokracii, je třeba zvážit zejména úlohu lidu, jeho práv uvnitř státního útvaru a formě zabezpečení přirozených práv každého individua tak, jak je zná liberalismus 17. století.

Pojem demokracie prakticky splyívá s každou zákonnou, světskou vládou. Od vzniku shromáždění zmocněných k jednání pozitivními zákony, platí usnesení většiny za usnesení celku a o všem rozhoduje podle zákona přirozeného i zákona rozumu moc vytvořeného celku. To, co uvádí v pohyb jakékoliv společnosti, „je jen souhlas jeho jednotlivců a jako se jedno těleso musí pohybovat jedním směrem, je nutné, aby se těleso pohybovalo tím směrem, kudy je žene větší síla, totiž souhlas většiny.“¹⁴⁹

Smyslem vytvoření politické společnosti bylo (jak už mnohokrát připomínáno), zachování vlastnictví jednotlivce, jež mohlo být zabezpečeno

¹⁴⁵ LOCKE, J. Esej o lidském rozumu. Praha: 1985. s. 58

¹⁴⁶ Tamtéž, s. 63

¹⁴⁷ Tamtéž, s. 65

¹⁴⁸ Tamtéž, s. 68

¹⁴⁹ LOCKE, J. Druhé pojednání o vládě. Praha: 1992. s. 86 ISBN 80-205-0222-X

tím, že zákonodárná moc byla přenesena do hromadných sborů, „ať je nazýváte senátem, parlamentem nebo jak se vám líbí.“¹⁵⁰

Takto se jednotlivě každá „osoba stala stejně poddanou s jinými nejprostšími lidmi oněm zákonům, jež sama jako část legislativy zavedla. Také se nemohl nikdo ze své vlastní pravomoci vyhnout platnosti zákona, když byl jednou dán, ani pod nějakou záminkou povýšenosti se domáhat vynětí z něho, aby tím ospravedlnil svá vlastní provinění nebo provinění kohokoliv ze svých podřízených.“¹⁵¹

Ze stavu přirozeného přechází do politické demokratické společnosti původní přirozená práva, jimiž jsou nadáni „všichni svobodní, rovní a nezávislí, nikdo nemůže být vysazen mimo tento stav a podroben politické moci druhého bez svého souhlasu. Jediná cesta, jíž se někdo zbavuje svojí přirozené svobody a navléká si pouta občanské společnosti, je dohoda s jinými, aby se připojili a sjednotili ve společenství pro svůj pohodlný, bezpečný a pokojný život ve spolek v zajištěném požívání svého vlastnictví a větším zabezpečením proti komukoliv, kdo k němu nepatří (...) v takto vytvořeném jednom politickém tělese má většina právo jednat a zavázat ostatní.“¹⁵²

Locke má za mylnou představu, že „od přirozenosti byla vláda monarchická a patřila otci“, a ani samotný původní princip otcovy přednosti nemohl odůvodnit pokračování formy vlády v jedné osobě, protože „žádný zřetel nebo úcta k otcovské autoritě nebyla všeobecně dána (...) i v drobné monarchii bývaly obyčejně, aspoň příležitostně voleni.“¹⁵³

Locke rozlišuje mezi výslovným a tichým souhlasem přechodu svobodného člověka od jeho přirozené svobody do společenství, přičemž zdůrazňuje, že „jen výslovný souhlas kohokoliv jej činí dokonalým členem společnosti.“

K otázce jak dalece zavazuje tichý souhlas jednotlivce, rovněž nepochybuje, že osoba je zavázána k poslušnosti zákonů té vlády, pokud užívá na území

¹⁵⁰ LOCKE, J. Druhé pojednání o vládě. Praha: 1992. s. 84 ISBN 80-205-0222-X

¹⁵¹ Tamtéž, s. 84-85

¹⁵² Tamtéž, s. 86

¹⁵³ Tamtéž, s. 91

útvary svého vlastnictví v podobě držení půdy a nerozlišuje na délce doby užívání jím samým nebo jeho dědici.¹⁵⁴

Původní moc „činit cokoli považoval jednotlivec za vhodné pro záchovu sama sebe a ostatního lidstva, nahradila nutnost omezit v mnoha věcech svobodu podle přirozeného zákona ve prospěch zákonů společnosti. Současně se jednotlivec vzdal úplně moci trestat, opustil vlastní vhodné jednotlivé pravomoci a svou „přirozenou sílu uplatnil jako příspěvek k výkonné moci společnosti, jak toho její zákon bude vyžadovat.“ Za této situace k tomu přibyla ale zase jiná práva – „výhody z práce, pomoci a společnosti druhých v témže společenství, jakož i ochrany z celé jeho síly, při zřeknutí se té části přirozené svobody v péči o sebe sama, kolik bude vyžadovat dobro, prospěch a bezpečnost společnosti. To je nejen nutné, nýbrž i spravedlivé, protože druzí členové společnosti činí podobně.“¹⁵⁵

Při realizaci práv jednotlivců platí, „kdokoliv má zákonodárnou nebo nejvyšší moc (...) je povinen vládnout podle zavedených stálých zákonů, vyhlášených a známých lidu a ne příležitostnými výnosy skrze nestranné a poctivé soudce, kteří mají rozhodovat spory podle těchto zákonů a užívat síly společenství doma pouze při provádění takových zákonů nebo venku zabráňovat cizím bezprávím nebo je napravovat a zabezpečit společenství proti nepřátelským vpádům a toto vše nemá být řízeno k žádnému jinému účelu než k míru, bezpečnosti a veřejnému blahu lidu.“¹⁵⁶

Rozvíjení teorií o přirozených právech člověka předcházela tradice, určená písemně již v Magně chartě, již ovšem Locke neuznává a považuje ji za nedostatečnou. Přesto v ní stanovená nedotknutelnost obydlí a omezení podmínek, jak zbavit člověka svobody, vytvářela materiální i formální podmínku organicky vrostlou do společenského vědomí.

Přestože je pro Locka svoboda centrální podmínkou jedince, je v určitém rozporu se samotnou myšlenkou demokratické organizace, i když definuje z materiálního hlediska jako svobodu trojího typu vlastnictví – života, svobody

¹⁵⁴ LOCKE, J. Druhé pojednání o vládě. Praha: 1992. s. 100 ISBN 80-205-0222-X

¹⁵⁵ Tamtéž, s. 105

¹⁵⁶ Tamtéž, s. 105

a majetku. Společně s Hobbesem uznává právní postavení nabývání těchto svobod legálními smluvními prostředky s předpokladem, že individua navzájem respektují svá vlastnická práva. Podle Locka je jejich realizace možná v rámci konstitučního základu právního řádu prostřednictvím takového zákonodárství, jehož základním smyslem je neomezovat, ale emancipovat: „Účelem zákona není svobodu rušit nebo omezovat, nýbrž zachovat a rozšířit (...) svoboda znamená být svoboděn od útlaku a násilí druhých, což nemůže být kde není zákona, (...) svoboda je pořizovat a nakládat se svou osobou, činy, majetkem a celým svým vlastnictvím, jak se mu líbí.“¹⁵⁷

Každé ze tří práv vytváří elementární systém, v němž jedna norma nutně odkazuje na druhou, přičemž právo na svobodné zacházení z této trojjediné právní formule vystupuje jako souhrn a současně cíl integrace, přičemž právo na svobodu a život je současně i jeho předpokladem. Tím, že právo na vlastnictví zahrnuje v sobě právo na život a na svobodu, se stává pak v dalších textech nejobecnějším označením politickosprávního statusu osobnosti: „Hlavní účel, proč se lidé spojují ve státy a poddávají se vládě je zachování jejich vlastnictví.“¹⁵⁸

Ve vlastnictví osobnost přesahuje sebe samu jako empirickou individualitu, a tím se tedy dostává individuum uznání od společnosti a státu jakoby prostřednictvím vlastnictví. Původ vlastnictví je odvozen z vlastní práce člověka: „Je to vskutku práce, která propůjčuje každé věci rozdílnou hodnotu (...) při správném oceňování věcí v našem užívání (...) většina z nich pochází z práce.“¹⁵⁹ S myšlenkou o téměř stoprocentním původu soukromého vlastnictví lze polemizovat, protože byla poplatná jen takovým podmínkám organizace ekonomické praxe, v níž by všichni činitelé byli pouze majiteli zboží. Tvrzení, že „práce je substance vlastnictví, jejíž vznik je výsledkem různých stupňů příčinnosti, není vždy pravdivé, protože ne každé vlastnictví je plodem práce jeho majitele, avšak po právní stránce společnost uznává

¹⁵⁷ LOCKE, J. Druhé pojednání o vládě. Praha: 192. s. 203, 205 ISBN 80-205-0222-X

¹⁵⁸ Tamtéž, s. 198

¹⁵⁹ Tamtéž, s. 158

takové majetky, jež vznikly v souladu se zájmem o společenské dobro a bez nečestných či přímo protiprávních úmyslů.“¹⁶⁰

Právo na život neomezuje jen na pouhý zákaz zabíjet ve smyslu třetího biblického přikázání, i když poměrně často opakuje nábožensko-mravní argumenty o posvátnosti života a zmiňuje se i o jeho transcendentních božských zdrojích. Porušením práva na život je již každé podmanění individua, každé násilné zcizení jeho produktivních schopností, nejde tedy o zabití jako takové, ale takový typ zotročení, v němž jeden člověk získává k své plné dispozici životní síly druhého a má možnost dělat si s ním co chce, tedy i zabít. Zde jasně vyjadřuje odpor vůči libovůli pána nad otrokem a degradaci člověka do postavení tažného dobytka, věci, nástroje. Z toho vychází také ryze právní závěr o nesmyslnosti dobrovolného otroctví a jinak řečeno o jeho právní protipřirozenosti. „Nikdo zajisté (...) nemůže dohodou postoupit druhému, co nemá sám moc nad vlastním životem (...), když lidé prodávali sebe samé, nejednalo se o otroctví (...) prodaná osoba nebyla pod absolutním, libovolnou, despotickou mocí, neboť pán nemohl mít moc zabít toho, koho byl zavázán v určitém čase nechat svobodného odejít ze své služby.“¹⁶¹

V Lockově interpretaci právo na život je integrálně zahrnuta svoboda v obecném slova smyslu, že ji celou podřizuje štěstí a prospěchu z hlediska neodcizitelného osobního cíle každého individua. Svoboda existuje tam, kde je každý „uznán za vlastníka své vlastní osoby.“¹⁶²

Toto právo zahrnuje i svůj vlastní skrytý obsah, což znamená, je-li popřeno soukromovlastnické – ekonomické otroctví, pak je popřeno i politické otroctví nebo-li despotismus. Tím je definován i požadavek, co je podmínkou organizace rozumné společnosti, jíž je v tomto případě společnost nastolená buržoazními přeměnami.¹⁶³

Ostře vystupoval proti despotické moci, jež si činí nároky i na lidské schopnosti volby cílů, přesvědčení a svědomí. Tyto všechny vlastnosti se

¹⁶⁰ LOCKE, J. Dvojí pojednání o vládě. Praha: 1992. s. 162 ISBN 80-205-0222-X

¹⁶¹ Tamtéž, s. 150

¹⁶² Tamtéž, s. 160

¹⁶³ HOLZBACHOVÁ, I. a kol. Formování novověké filozofie. Praha: 1989. s. 302 ISBN 80-205-0025-1

projevovaly nejen ve formě státního absolutismu, ale i v církevním ovládnutí lidského svědomí a víry. Podle „Eseje o zákonu přírody“ a „Listu o toleranci“ je zdůrazněno právo člověka na nezávislé osobní úvahy o Bohu, o volbě víry i příslušnosti k církvi včetně svobody individuálního poslání, kdy právo samostatného určení osobních cílů se váže na jeho mravní vyspělost, vzdělání a porovnání, co je v rámci společenské tolerance výhodné a prospěšné nebo naopak.

Ústřední myšlenka „Listu o toleranci“ je přímá obhajoba svobody svědomí a odluky církve od státu: „Peče o duši nepřináležejí státnímu úředníkovi o nic více, než komukoliv jinému (...) pravé náboženství vedoucí ke spáse však spočívá ve vnitřním přesvědčení myslí, bez něhož nemá náboženství pro Boha smysl a přirozenost lidského ducha je taková, že ji nelze k něčemu nutit vnější mocí. Zabavte člověku jeho majetek, uvězněte nebo mučte jeho tělo, doufáte-li, že tyto tresty přemění vnitřní přesvědčení, doufáte marně.“¹⁶⁴

Uvažuje-li o církvi, pak tvrdí, že je to „společenství svobodné a dobrovolné (...) naděje na spásu (...) byla jedinou příčinou jeho vstupu i setrvání (...) objeví-li něco nemyslitelného nebo nepřiměřeného v církevním učení nebo bohoslužbách (...) musí mít vždy možnost z církve vystoupit stejně svobodně, jako do ní vstoupil.“¹⁶⁵

Pro snášlivost individuí v rámci daného společenství je platná ještě další teze: „Žádná soukromá osoba by neměla v žádném případě ohrozit nebo poškozovat občanské blaho jiné osoby jen proto, že ta vyznává jiné náboženství (...)“¹⁶⁶

Tuto vzájemnou toleranci soukromých osob v náboženské toleranci uplatňuje i ve vztahu místních církví mezi sebou - „(...) jsou ve stejném vztahu jako soukromé osoby, také žádná z nich nemá pravomoc nad druhou (...) v systému občanské vlády nemůže církev (jakákoliv) obdržet nová práva, stejně jako je církev nemůže dát občanské vládě (...) církve stejně jako soukromé osoby jsou povinny vzájemně zachovávat mír, slušnost a přátelství a nečinit si nárok na

¹⁶⁴ LOCKE, J. *Dopis o toleranci*. Brno: 2000. s. 48 ISBN 80-7108-202-3

¹⁶⁵ Tamtéž, s. 50

¹⁶⁶ Tamtéž, s. 54

jurisdikci jedné nad druhou (...) proto nad spory mezi církvemi o pravdivosti jejich učení (...) také není žádného soudce (...) kdekoliv na zemi, který by je rozsoudil. Rozhodnutí v této otázce náleží pouze Nejvyššímu soudci všech lidí, jemuž jedinému také náleží potrestání chybných.“¹⁶⁷

Připouští možnost rizika, pokud „strážce pořádku a strážce duše mohou dojít ke sváru (...) plyne z toho, že pokud člověk nesprávnou bohoslužbou neporušuje práva druhých nebo jim nezpůsobí újmu tím, že nesdílí jejich správné náboženské názory (...) starost o spásu duše přísluší jen jemu samotnému.“¹⁶⁸ Z toho plyne, že úředník by neměl tolerovat jen ta učení, jež jsou „neslučitelná s lidskou společností a odporují dobrým mravům.“¹⁶⁹

Locke pokládá rovnítko mezi principy náboženské snášenlivosti a principem snášenlivosti k druhým osobám při shromažďování a sdružování. Všechny typy snášenlivosti předpokládají odstranění „příčin nespokojenosti a zloby (...) tedy, aby byly odstraněny všechny pohnutky ke stížnostem a nepokojům z důvodu svědomí, ohrožování státu při shromažďování a sdružování a udržení míru.“¹⁷⁰

Za zákonné považuje shromáždění „v kostele jako v divadle nebo cirkuse (...) podle zvoleného místa žádné není o nic víc pobuřující než kdekoliv jinde.“¹⁷¹ A bude-li k tomu třeba změny zákona „změňte zákon, zrušte tresty, které musejí snášet a všechno bude klidné a bezpečné.“¹⁷²

V rámci záruk občanských práv Locke volá: „Nechť kvůli takovým záležitostem není zničen život člověka nebo jeho tělo nebo stržen jeho dům či člověk není zbaven svého postavení.“¹⁷³

Lockova koncepce přirozených práv – svobod formulovala nový politicko-právní ideál společnosti, v němž kromě přirozenoprávnosti byla zahrnuta současně formule pro status právní osoby. V implicitně obsažené souboru

¹⁶⁷ LOCKE, J. Dopis o toleranci. Brno: 2000. s. 55 ISBN 80-7108-202-3

¹⁶⁸ Tamtéž, s. 77

¹⁶⁹ Tamtéž, s. 80

¹⁷⁰ Tamtéž, s. 83

¹⁷¹ Tamtéž, s. 85

¹⁷² Tamtéž, s. 86

¹⁷³ Tamtéž, s. 87

„svobod“ a v jeho pozdějším rozvinutí v buržoazně demokratických deklamacích „práv člověka a občana“ byla zaručena pro každého člověka – občana nositele tohoto oprávnění zaručena také svoboda svědomí, slova, tisku, shromažďování, spolčování a svobody volby práce, podnikání, obchodu.¹⁷⁴

Velkým pokrokem bylo rozšíření „volebního práva“, kde dřívější sněmování „horních stavů“ bylo vztaženo na třetí stav – plebejskou vrstvu, ale ještě za existence „vlastnického a pobytového cenzu“. Volební právo Lockovy doby sice ještě zdaleka nebylo všeobecné, rovné a přímé či tajné v dnešním slova smyslu. Od státu Locke požadoval „moudrou péči o poddané“, když vychází z aplikace otcovské starostlivosti na roli státu, která je pořád v zajetí tradičních politicko-právních systémů, nevyžaduje péči soucitnou, ale do popředí klade úctu k občanské samostatnosti individua.¹⁷⁵

Lockovu teorii lze považovat za počátek vlastní historie právního, světového názoru od přesvědčení o „spásné moci politických institucí a konstitučních formulí“ a stala se mimo jiné i podnětem pro vznik preambule francouzské revoluční Deklarace z roku 1789: „Neznalost, opomíjení či přezírání práv člověk a občana jsou jediné příčiny společenských béd a zkaženosti vlád.“

4.3. John Locke a státní moc

Podle J. Locka je ve státě politická moc odvozena od moci každého jednotlivce, již měl v přirozeném stavu a již dobrovolně odevzdal společnosti – státu v zájmu svého dobra a zachování života, svobody a majetku, tedy vlastnictví. „Přirozený stav (...) je také stav rovnosti, v němž všechna moc a pravomoc je vzájemná, aniž jeden má více, než druhý (...) tvorové téhož druhu a téhož stupně jsou bez rozdílu zrozeni ke všem a týmž výhodám přírody a užívání týchž schopností (...) bez podřízení nebo porobení.“¹⁷⁶

Obsahem politické moci je právo dávat zákony, provádět zákony prostřednictvím souboru politických orgánů zvolených a činných na základě

¹⁷⁴ HOLZBACHOVÁ, I. a kol. Formování novověké filozofie. Praha: 1989. s. 305 ISBN 80-205-0025-1

¹⁷⁵ Tamtéž, s. 306-307

¹⁷⁶ LOCKE, J. Dvojí pojednání o vládě. Praha: 1992. s. 30-31 ISBN 80-205-0222-X

zákona. Tento obsah politické moci je důsledkem „vzdání se prostředků pro zachování sebe sama a ostatního lidstva (...) omezujících v mnoha věcech svobodu, již měl podle zákona přirozeného.“¹⁷⁷

Nejvyšší mocí je moc zákonodárná, jejíž zřízení je na základě základního pozitivního zákona a jako taková se řídí i základním přirozeným zákonem, tedy cílem zachovat společnost i každou osobu v ní. Souhlas společnosti je tudíž nutnou podmínkou existence legislativy, ale naopak zákonně takto vzniklá na základě zákona mocná a zákon uplatňující i sama ho dodržující legislativa je oprávněna a povinna zákony se řídit a zavazovat členy společnosti. „Legislativa nemůže přenést moc, dávat zákony do jiných rukou (...), lid jediný může určit formu státu zřízením legislativy a určením do čích rukou to má být.“¹⁷⁸

Žádná cizí ani domácí moc nemůže člena společnosti zavazovat k povinnostem, jež by odporovaly zákonné platné legislativě. „Legislativa nesmí ani nemůže přenést moc (určovat povinnosti), dávat zákony na někoho jiného (...) jen tam, kam ji vložil lid (...), aniž sama sebe vyjmout z poslušnosti zákonů.“¹⁷⁹

Zákonodárná moc tedy nejvyšší moc se nemůže uplatňovat libovolně nad životy a svobodou majetku a lidu, (a to ať ji tvoří osoba vládců či zákonodárny sbor, ať s vládou časově omezenou či neomezenou) – tuto tezi Locke odůvodňuje z přirozeného stavu, kdy každý má jen tu moc, co slouží k jeho vlastnímu zachování i zachování ostatního lidstva, tedy nemá moc ničit svůj ani cizí život. Toto pravidlo je základním přirozeným zákonem zachování lidstva, je projevem boží vůle a žádné lidské nařízení není dobré ani platné, je-li s ním v rozporu. Zákonodárná moc nebo vládců jsou vázáni konat spravedlnost a rozhodovat o právech poddaných podle přijatých stabilních zákonů a řádně ustanovenými soudci, v zájmu zachování míru, pokoje a vlastnictví lidu. Zákonodárná moc se má realizovat přijetím stálých zákonů, ne podle příležitostných předpisů a neurčitých rozhodování, vydaných bez

¹⁷⁷ LOCKE, J. Dvojí pojednání o vládě. Praha: 1992. s. 104 ISBN 80-205-0222-X

¹⁷⁸ Tamtéž, s. 114

¹⁷⁹ Tamtéž, s. 115

stanovených pravidel. Jen tak je dána jistota lidu o povinnostech a právech v mezích zákona a současně jsou vymezeny hranice omezení moci vládců. Zákonodárná moc – ta nejvyšší ve státě nemůže vzít nikomu žádnou část jeho vlastnictví bez jeho souhlasu. „Neboť žádný člověk nebo společnost lidí nemá moc odevzdat svou zachovu nebo také její prostředky neomezeně vůli a libovolnému panství jiného (...), protože legislativa musí nutně být nejvyšší a všechny jiné moci ve všech členech nebo částech společnosti z ní musí být odvozeny a jí podřízeny.“¹⁸⁰

Jen zabezpečenou zákonodárnou mocí je plně chráněna nedotknutelnost zachování vlastnictví.

V otázkách zneužití moci se Locke domnívá, že je výhodnější činnost zákonodárského sboru jen po určité časově omezené období. Nebezpečí zneužití moci a libovůle a nakládáním se statky zbytku společnosti, se prohlubuje u shromáždění trvalého nebo absolutního monarchy, a to za předpokladu, že současně existují dobré a spravedlivé zákony. Přestože má monarcha nebo senát moc vydávat zákony pro úpravu vlastnictví mezi poddanými navzájem, ani tak nemůže převzít pro sebe celé vlastnictví poddaných nebo jeho část bez jejich vlastního souhlasu. „Moc svolávat a rozpouštět legislativu, vložená do rukou exekutivy, nedává exekutivě povýšenost nad ní (...) v případě, kdy nejistota a měnivost lidských záležitostí nemohly snést stálou a pevnou vládu.“¹⁸¹

Sílu vlastnictví staví v hierarchii přirozených práv člověka nad rozhodování o vlastním životě pro případy služby v armádě nebo válce. Pro účel vojenské kázně má J. Locke za samozřejmost absolutní moc každého velícího nad životem a smrtí podřízených, na jejich slepou poslušnost, protože zde je za účelem zachování života jiných, nelze však zcizit nic z majetku podřízených.¹⁸²

Na část vlastnictví má však vláda právo, a to vybírat daně, ale jen se souhlasem většiny, jež dává sama nebo se souhlasem volených zástupců. Daně tedy účel vlády nepodvrací a neporušují základní zákon vlastnictví, protože

¹⁸⁰ LOCKE, J. Dvojí pojednání o vládě. Praha: 1992. s. 118-120 ISBN 80-205-0222-X

¹⁸¹ Tamtéž, s. 121

¹⁸² Tamtéž, s. 113

výdaje státu směřující k ochraně společnosti a jednotlivců jsou důvodné a každý musí platit ze svého jmění určený podíl.

„Legislativa nesmí ani nemůže přenést moc dávat zákony na jiného, protože její moc pochází z lidu dobrovolným, pozitivním propůjčením právě jí. Zákonná moc je založena na důvěře společnosti a přirozeného a božího zákona se stanovenými podmínkami rovnosti uplatnění pro každého, tvorba a aplikace zákonů zaměřena jen k dobru lidu a ukládání daně z vlastnictví nelze bez souhlasu lidu dané jimi přímo nebo prostřednictvím jeho zástupců a zákazu přenášení legislativní moci na kohokoliv jiného a ponechat ji jen tam, kam ji vložil lid.“¹⁸³

„Když společnost svěřila legislativu nějakému shromáždění lidí, aby pokračovala v nich a v jejich nástupcích s příkazem a pravomocí opatřit takové nástupce, legislativa se nemůže nikdy vrátit k lidu, pokud vláda trvá.“¹⁸⁴ V této citaci je podstatné slovo „nikdy“, které brání zpět vzetí politické moci zvolené legislativě. Ale lid má možnost již při určení stanovit „své legislativě meze (...), učiní-li osobu nebo shromáždění dočasnou anebo, když chybami těch kdo jsou u moci, propadla, vrací se po jejím promarnění vládci nebo při ukončení stanovené lhůty k společnosti a lid má právo jednat jako svrchovaný a pokračovat v legislativě sám (...), jak pokládal za dobré.“¹⁸⁵

Moc výkonná je určena k provádění daných platných zákonů uvnitř společenství. Její pozice vychází z toho, že zákonodárná moc nemusí být činná nepřerušeně, když sama splnila své poslání a vydala zákony. „Zákony (...) jsou-li dávány najednou a v krátké době, mají stálou a trvalou platnost (...), vyžadují však nepřetržité provádění a dozor nad uplatněním (...), dochází k zabezpečení těchto funkcí k vytvoření výkonné moci oddělené od zákonodárné.“¹⁸⁶

Toto opatření slouží k tomu, aby nedošlo k případnému zneužití moci při provádění zákonů (např., aby sami sebe nevyňali z jejich působnosti, nebo je

¹⁸³ LOCKE, J. Dvojí pojednání o vládě. Praha: 1992. s. 114-115 ISBN 80-205-0222-X

¹⁸⁴ Tamtéž, s. 174

¹⁸⁵ Tamtéž, s. 174-175

¹⁸⁶ Tamtéž, s. 116

přizpůsobili svému prospěchu na úkor členů společnosti), čímž je provedeno oddělení mocí ve státě. (v Lockově době to ale nebylo pravidlem ve všech státech)

Při výkonu moci dává exekutivě i pravomoc mírnit přísnost zákona a prominout trest v některých případech viníkovi, pokud se to nestane na úkor nevinného. „Prerogativa je tedy takové uvážlivé uplatnění výkonné moci nad nebo mimo rámec zákona sledující veřejné blaho, řešící věci naléhavé nebo nepředvídatelné. „ (...) je tudíž ponechána výkonné moci volnost činit podle svého zdání mnohé věci, jež zákony nepředepisují (...), dojde-li ke sporu mezi výkonnou mocí a lidem o věc prohlašovanou za prerogativu (...) spor je rozhodnut podle toho, zda se tato prerogativa vykonává k dobru nebo škodě lidu.“¹⁸⁷

Nepochybuje o prerogativě krále při užití moci „při svolávání parlamentu v Anglii co do přesného času, místa a trvání (...) volba ponechána podle toho, jak by to bylo nejprospěšnější veřejnému dobru a nejlépe vyhovovalo účelům parlamentu.“¹⁸⁸

Pro případy posuzování správnosti užití této moci „má lid volnost odvolat se k nebi (...), kde je lid jako celek nebo kterýkoliv jednotlivec zbaven svého práva nebo pod výkonem neoprávněné moci a za neexistence odvolání na zemi.“¹⁸⁹

Federativní moc se zabývá bezpečnostními zájmy státního společenství a lidu ve vztahu k vnějšku – tedy zajišťuje vztahy a smlouvy se všemi osobami a společenstvími mimo daný stát, vytváří svazky a spolky, řeší otázky války a míru. Toto vyčlenění federativní moci, je Lockem vysvětleno tím, že každá určitá společnost semknutá ve státu se řídí svými přijatými zákony, ale vůči ostatním státním i jiným společenstvím i jednotlivcům mimo daný stát je ve stavu přirozeném. „Federativní moc (...) má pro stát velkou závažnost, ale méně se hodí, aby byla řízena stálými pozitivními zákony (na rozdíl od výkonné), a tak musí být nutně ponechána obezřelosti a moudrosti těch,

¹⁸⁷ LOCKE, J. Dvojí pojednání o vládě. Praha: 1992. s. 126 ISBN 80-205-0222-X

¹⁸⁸ Tamtéž, s. 129

¹⁸⁹ Tamtéž, s. 130

v jejichž rukou je, aby byla řízena pro veřejné dobro (...) pro rozmanitost úmyslů a zájmů, od nichž závisí vztahy k cizincům.“¹⁹⁰

Locke je přesvědčen, že přes pojmové a obsahové odlišení obou druhů výkonné moci je v zájmu společnosti, aby byly vykonávány jedinou výkonnou státní mocí.

Locke soudí, že „v poslední době vznikly ve vládě omyly (...) ze směšování jednotlivých-odlišných mocí jedné s druhou.“¹⁹¹

V pojetí otcovské moci (rodičovské) zdůrazňuje „vedení dětí k jejich dobru, dokud nedospějí rozumově a věděním (...) k porozumění zákonu přirozenému nebo pozitivnímu zákonu jejich země.“¹⁹²

(...) nemůže být žádná záminka, proč by tato otcovská moc udržovala dospělé dítě v podřízenosti vůle jeho rodičů (...) k úctě, vážnosti, vděčnosti a podpoře dítě zavazuje jen to, že dostalo život a výchovu od svých rodičů (...) a toto je projevem přirozenosti otcovské vlády.“¹⁹³

Politickou moc nelze směšovat s mocí rodičovskou. Je to ta „moc, již každý měl ve stavu přirozeném a již odevzdal do rukou společnosti, a tím i ustanoveným vládcům v té výslovné nebo tiché důvěře, že jí bude užíváno pro jeho dobro a pro zachování jeho vlastnictví. (...) tato moc má svůj původ ze smlouvy a dohody a vzájemného souhlasu těch, kdo tvoří společenství.“¹⁹⁴

Despotická moc je „neomezená, libovolná moc jednoho člověka nad druhým a zbavit ho života kdykoliv se mu líbí. Toto není moc dána přírodou (...), proto ji nikdo nemá ani nad vlastním, ani cizím životem (...). Ten kdo poruší mír a užije-li sílu války, aby vnutil nespravedlivý cíl tomu, o jehož práva usiluje, když se sám pak tím zbaví práv a bude poražen a stane se zajatcem, bude poddán zákonnému a spravedlivému vítězi, není pánem svého života a

¹⁹⁰ LOCKE, J. Dvojí pojednání o vládě. Praha: 1992. s. 117 ISBN 80-205-0222-X

¹⁹¹ Tamtéž, s. 131

¹⁹² Tamtéž, s. 131

¹⁹³ Tamtéž, s. 131

¹⁹⁴ Tamtéž, s. 132

podléhá moci despotické, stává se bezprávným otrokem připraveným o všechno vlastnictví.“¹⁹⁵

Na základě úvah o každé z těchto kategorií a jejich podrobném popisu dospěl k závěrečné tezi: „moc otcovská se uplatňuje zejména tam, kde nezletilost omezuje dítě ve správě svého vlastnictví. Politická moc, kde mají lidé vlastnictví ve své dispozici a despotická je nad takovými, kteří nemají vlastnictví vůbec.“¹⁹⁶

Pojednává-li Locke „o výboji“, staví na stejnou rovinu bezpráví a zločin, ať je spáchaný korunovaným vládcem nebo bezvýznamným ničemou. Ten, kdo zvítězí v nespravedlivé válce, nemůže mít tím žádný právní nárok na poddání a poslušnost přemožených. Přemožení nebo jejich potomci nenajdou-li odvolání na zemi, se obrací na nebe a musí opakovat své odvolání, dokud nenabudou vrozeného práva předků, aby měli nad sebou zákonnou moc, již by většina uznala a k níž by svobodně svolila. Vítěz ve spravedlivé zákonné válce i jeho spojenci či sloužící za sjednaných podmínek se budou obvykle dělit o výhody vítěze, tj. např. o kořist nebo část podrobené země.¹⁹⁷

„Zákonný vítěz nad podrobeným má neomezenou, despotickou moc nad životy těch, co válečný stav nastolili (v jimi vedené nespravedlivé válce prohráli).“¹⁹⁸ Současně i nad těmi, kdo skutečně pomáhali či souhlasili s nespravedlivým násilím.

„Vítěz má právo na majetek útočníka či jeho spojenců jen do té míry, aby neohrozil majetek patřící útočnickovým dětem nebo manželce.“¹⁹⁹

Pokud byla vítězova škoda způsobena útočníkem ve výši převyšující náhradu získanou z majetku útočníka, je oprávněna jen v tom rozsahu, aby z něj napravil škody utrpěné ve válce při hájení vlastního práva. Ani spravedlivý vítěz nemá právo uchvátit více, než co mohlo poraženým propadnout. Ti, kteří se ke spravedlivému vítězi připojili, a ti z podmaněné země, kteří mu

¹⁹⁵ LOCKE, J. Dvojí pojednání o vládě. Praha: 1992. s. 132-133 ISBN 80-205-0222-X

¹⁹⁶ Tamtéž, s. 134

¹⁹⁷ Tamtéž, s. 134-136

¹⁹⁸ Tamtéž, s. 138

¹⁹⁹ Tamtéž, s. 140

neodporovali, ale i potomci útočníka jsou svobodní a nejsou vítězi podrobeni a je-li jejich dřívější vláda rozpuštěna, mají právo k budování nové.²⁰⁰

Dle J. Locka se každý člověk rodí s dvojitým právem. Za prvé - svoboda pro svou osobu od podřízení země, v níž se narodí. Za druhé - dědit se svými bratry jmění svého otce, jež má přednost před nároky jiného. Pokud se však zříká podřízenosti zákonné vládě, vzdává se tím všech práv vyplývajících ze zákonů i majetku po předcích, jestliže to byla vláda zřízená s jejich souhlasem. Podle druhého práva potomci podrobených a žijící pod jim vnucenou vládu si podržují právo na majetek předků i právo osvobodit se od uchvatitele (tyrana), dokud ho vládcové neuvedou pod formu vlády, s níž by ze své svobodné volby souhlasil.

Locke rozlišuje mezi zánikem společnosti a zánikem vlády. Politická společnost vzniká sjednocením lidí dohodou do jednoho tělesa - státu, ruší se obvykle vpádem cizí síly a při porážce se nazývá rozvratem zvenčí. Ten znamená, že vláda je vytržena „i s kořeny“ společnost se rozpadá, každý se pak musí starat o sebe sama a svou bezpečnost podle svého rozhodnutí a podle svých možností se začlení do jiné společnosti.

Druhá možnost je rozvat zevnitř - v případě změny legislativy, kdy je narušena a jednotlivec či skupina osob bez zákonných pravomocí uchvátí moc. Těmito akty není lid vázán, vyprošťuje se z podřízenosti a může zřídit novou legislativu. Bez znalosti konkrétní formy vlády Locke předpokládá složení legislativy ze tří subjektů:

- „1. Jednotlivé osoby mající dědičnou stálou, nejvyšší, výkonnou moc a s ní moc svolávat a rozpouštět druhé dvě v jistých časových obdobích,
2. shromáždění dědičné šlechty,
3. shromáždění zástupců zvolených pro tempore lidem.“²⁰¹

Locke též uvádí čtyři příčiny změny legislativy zapříčiněné dědičným vládcem. Jsou jimi:

²⁰⁰ LOCKE, J. Dvojí pojednání o vládě. Praha: 1992. s. 141-142 ISBN 80-205-0222-X

²⁰¹ Tamtéž, s. 156

1. Namísto zákonů z vůle společnosti zavádí zákony z vlastní vůle (libovůle) a tím podvrací původní zákony, neuznává a rozvrací zákonodárnou moc, jež je předtím vytvořila a přijala.
2. Když vládce brání shromáždění zákonodárského sboru v řádných obdobích nebo brání jeho svobodnému projednání, rokovaní a dokončení legislativního procesu (např. odnětím věci nebo jejich změnám).
3. Změní-li vládce svou libovůlí bez souhlasu lidu a proti jeho zájmu o kruh oprávněných voličů nebo způsob volby.
4. Vydá-li vládce nebo legislativa lid do poddanství cizí moci (součástí toho aktu je i zánik vlády).²⁰²

V systému vlády se silným vladařem je možná změna legislativy z iniciativy shromáždění aristokracie nebo shromáždění volených zástupců pouze otevřenou vzpourou. Vládce má pak možnost jí čelit podle situace, buď rozpuštěním sněmu, nebo je-li výkonná moc vladařem zanedbávána, on sám se vlády vzdá a zákony nemohou být prováděny, čímž pak není ve společenství zajištěn řád, výkon práv ani nejsou zajištěny veřejné potřeby a vláda zaniká. Lidu pak zůstává volnost ve zřízení nové legislativy změnou osob nebo formy vlády, či obojího v zájmu zachování společenství, bezpečnosti a dobra. A protože je obtížné, ne-li nemožné zabránit vzniku tyranie za již existujícího rozvratu zákonné moci, má lid právo nejen z tohoto stavu uniknout, ale mají právo tyranii předejít.²⁰³

Druhý způsob zániku vlády je dán v případě, kdy vládce nebo legislativa činí zásahy do vlastnictví poddaných a učiní sebe nebo určitou část společnosti svrchovanou mocí nad životy, svobodami a majetkem lidu. Toto jednání je protichůdné původnímu cíli, jež vedlo lid k podřízení se zákonné moci, proto když zákonodárci se snaží zničit vlastnictví lidu či ho uvrhnout do područí cizí libovolné moci se tímto jednáním sami přivedou do válečného stavu a lidem pak náleží právo vzít si zpět svoji původní svobodu a zřídit novou legislativu.

²⁰² LOCKE, J. Dvojí pojednání o vládě. Praha: 1992. s. 156-157 ISBN 80-205-0222-X

²⁰³ Tamtéž, s. 158

Totéž platí pro svévolného vládce, který ještě korumpuje a využívá kandidáty legislativy i voliče, čímž opět ničí vládu od kořenů.²⁰⁴

Největším zločincem je podle Locka bez rozdílu stavu a postavení každý, kdo se zamýšlí napadnout násilně práva vládců nebo lidu, a tím zakládá rozvrat ústavy a formy stávající, spravedlivé vlády. Kdo tak ničí, nese odpovědnost nejen za rozbití vlády, ale i další následky, jimiž jsou krvavé občanské války, všeobecný společenský rozvrat, v němž je každý v nebezpečí, hrozí mu ztráta života i uloupení majetku. Vzepřením se síle užívané bez práva je přirozeným právem a sebeobrana je součástí přirozeného zákona a nemůže být upírána společnosti ani proti samotnému králi, smí tedy si nahradit utrpěné škody, odrazit přímý útok a potrestat nespravedlivého útočníka.²⁰⁵

Locke se vysmívá těm koncepcím, kdy je povoleno lidu se vzepřít tyranii, která je charakterizována jako „nesnesitelná a současně vzepření musí být s úctou, bez odplaty nebo trestu, při zdůvodnění, že nižší nemůže trestat vyššího.“²⁰⁶ S těmito názory polemizuje, neboť „samotné vzepření se síle silou je stav válečný, činící strany sobě rovnými“, (v němž se stírá rozdíl v postavení stran konfliktu).²⁰⁷

I podle představ obránců absolutní monarchie existují nejméně dva důvody, jimiž se vládce zpronevěří poslání, které ztvdil přísahou a vládce přestává být faktickým suverénem: „Za prvé, když se snaží svrhnout vládu a přivést tím do zkázy zemi, lid i stát (...) také zneužitou vojenskou silou, pronásledování skupin obyvatel, popravami apod. A v druhém případě, když se dosud suverénní panovník učiní závislým na jiném a podrobí svou zem (...) pod panství jiného. Pak nemusí být dán ani vládcův úmysl poškodit svůj lid, tím že ztratil svůj lid a jeho svobodu, kterou se zavázal zachovat. (...) tímto činem sám pozbývá moci a v žádném případě nemůže předat a přenést sebemenší právo na ty, jimž by je chtěl propůjčit.“²⁰⁸

²⁰⁴ LOCKE, J. Dvojí pojednání o vládě. Praha: 1992. s. 158-159 ISBN 80-205-0222-X

²⁰⁵ Tamtéž, s. 166

²⁰⁶ Tamtéž, s. 168

²⁰⁷ Tamtéž, s. 169

²⁰⁸ Tamtéž, s. 171-172

Takový čin opravňuje lid k svobodnému vlastnímu rozhodování o budoucnosti. „(...) kníže jedná proti pověření lidu nebo je překračuje, kdo je tak povolán jako všechen lid, který nejprve vložil ono pověření do jeho rukou, aby posoudil, v jakém rozsahu mu náleželo?“²⁰⁹

Svrchovanost se vrací do rukou lidu, promarnili-li jí vládce. (...) lid má právo jednat jako svrchovaný a pokračovat v legislativě sám nebo zřídit novou formu nebo pod starou formu jí vložit do nových rukou, jak pokládá za dobré.“²¹⁰

²⁰⁹ LOCKE, J. Dvojí pojednání o vládě. Praha: 1992. s. 174 ISBN 80-205-0222-X

²¹⁰ Tamtéž, s. 175

5. John Locke - pedagog

5.1. Pedagogické názory Johna Locka

John Locke patří mezi osobnosti, které položily základy novodobé pedagogiky. Měl proto jak teoretické, tak praktické znalosti a zkušenosti, jež rozvíjel i jako univerzitní učitel a vychovatel (nehledě na ostatní).

Pedagogičtí reformátoři z období anglické revoluce byli včetně Locka příznivci a hlasateli povinného školního vzdělávání pod dohledem státu. Zde můžeme mluvit o vlivu a shodě s J. A. Komenským. Význam vzdělání a zlepšení vyučovacího systému prosazovali také J. Harrington a J. Milton. Klíčovým pojem jejich pedagogického myšlení byl odklon od tradiční, latinské gramatické školy, zdůrazňováním pedagogického realismu, vyjádřený požadavkem „věci“ ne „slova“. Tuto myšlenku rozvinul jak J. A. Komenký, tak J. Durry a také J. Milton ve svém traktátu „O výchově“ a ve spisech W. Petiho, který zdůrazňoval hodnotu studia matematiky, mechaniky a fyziky. S tím vším byl obeznámem Locke, jež v souladu se svým učením o rozumu zdůrazňoval ve shodě s J. A. Komenským poznání vlivu jazyka na poznání lidí a pochopení snadného zneužití slov. Dřívější scholastické disputace měly být ve vědě a vědecké výchově nahrazeny empirickým pozorováním.²¹¹

Výchova a vzdělání měla být zaměřena k přípravě na praktické úkoly, které před ně stavěl život v nových společensko-výrobních podmínkách. „Za dokonalou a ušlechtilou (je považována) taková výchova, která připravuje člověka vykonávat správně, dovedně a šlechetně veškeré povinnosti, jak soukromé, tak veřejné v míru i válce.“(J. Milton) A obdobně se vyjádřil i Locke, když napsal, že „cílem výchovy je vychovat gentlemana, který bude řídit prozíravě a s rozhledem své pozemské záležitosti.“²¹²

Zajímavým výsledkem působení revolučních republikánů se staly nové typy výchovných institucí tzv. odpadlické akademie. Zejména v období republiky měly význam pro přípravu kněží pro nekonformní náboženské skupiny, když jinověrci byli vyhnáni z univerzit. Tyto školy navštěvovali mladíci i z těch

²¹¹ Úvod k českému překladu díla Locke, J. O výchově. Přeložil František Single. Praha: 1984. s. 25-26

²¹² LOCKE, J. O výchově. Praha: 1984. s. 170

nekonformních rodin, s nimiž se nepočítalo, že by se měli stát duchovními. Vedle bohoslovectví, latiny a řečtiny zde získaly značný prostor matematika, přírodní vědy a zeměpis.²¹³

Lockovy pedagogické názory je proto nutné chápat v souvislosti s jeho tezemi o toleranci, které psal i době svého exilu. Jsou rozptýleny v řadě dopisů, které Locke posílal Clarkovi, nejdříve z Holandska, pak i z Londýna až do roku 1691. Clark a další přátelé na Locka naléhali, aby tyto dopisy uspořádal do knihy, k čemuž došlo poprvé v roce 1693 – anonymně, a zrovna tak i jejich druhé vydání. K autorství se přiznal až ve třetím vydání v roce 1695.²¹⁴

Mimo stěžejních úvah o výchově se zabýval ve svém deníku poměrně obsáhlými poznámkami o studiu, jež byly publikovány až v roce 1829 v podobě stati „Of Study“²¹⁵

V roce 1697 sepsal v dopise hraběnce Peterboroughové obsáhlé rady pro výchovné vedení jejího syna, k čemuž se dá přiřadit práce z roku 1703 „Úvahy o četbě a studiu pro mladého gentlemana“ a ve spisku „Vedení rozumu“ (nyní součást díla „Úvahy o lidském rozumu“). Součástí Lockových pedagogických prací tvoří i učební texty malého Francouze Mashma u jehož rodičů žil a o jehož výchovu pečoval.²¹⁶

Hlavní principy Lockovy výchovné koncepce zahrnují části i různé kapitoly ve „Dvojím pojednání o vládě“. Vztah dětí a rodičů je definován na základě přirozeného práva, s určenými právy a povinnostmi obou stran, zároveň za jednu z povinností rodičů vůči dětem vyhláší péči o jejich výchovu a vzdělávání jejich ducha. Argumentačně vychází stejně jako v koncepci státu z přirozeného práva a nikoli božího příkazu. Překonává patriarchální přístup k rodině, přiznáním stejných práv matce jako otci. Zdůrazňuje stejné etické principy jako pěstování charakteru mravní ušlechtilosti a cností, opírající se o rozvíjení poznání a rozumu. Právě zdůrazněním úlohy rozumu, aktivity a motivace a

²¹³ Úvod k českému překladu díla Locke, J. O výchově. Přeložil František Single. Praha: 1984. s. 26-28

²¹⁴ Dopis Eduardu Clarkovi z Chypley ze dne 7.3.1662, v díle Lock, J. O výchově, Praha: 1984. s. 75

²¹⁵ Úvod k českému překladu díla Locke, J. O výchově. Přeložil František Single. Praha: 1984. s. 53

²¹⁶ Tamtéž, s. 53-54

rozbořem toho, jak postupně vznikají a prohlubují se ideje v dětském chápání, vytvořil vývojově psychologický a pedagogický základ své výchovné koncepce. Odmítnutím vrozenosti tzv. morálních idejí, jejichž vznik klade do oblasti rozumového poznání, vytváří pro svou pedagogickou teorii novou senzualistickou koncepci podstaty lidské morálky jako základu v přístupu k řešení mravní výchovy.²¹⁷

Z důkazů o neexistenci vrozených idejí a představ ve vědomí vychází jako prázeklad pro vzdělávání dětí o duši, jako prázdné desce „tabula rasa“, do níž jsou vlivem zkušeností v průběhu života dělány vrypy, které teprve duši utvářejí. Zdůrazňuje mimořádný význam výchovy pro „správné vklady“ komplexu poznatků a morálních pravidel korigovaných stále vyspělejší vnitřní zkušeností – činností rozumu.²¹⁸

Své konkrétní výchovné názory opíral o své poměrně rozsáhlé vlastní výchovné zkušenosti, počínaje svou vlastní výchovou v rodině i ve škole. Z pocitů, že v něm zanechala scholastická univerzitní výchova, vyvodil kritiku tohoto způsobu vyučování na tehdejších školách i univerzitách a dokonce v jednom období ho vedlo i k odmítání školní výchovy vůbec.

V obavách z tvrdých donucovacích metod, jež učitelé používají, mají-li na starosti velké množství žáků, se přimlouval za individuální výchovu svěřenou domácím vychovatelům, kteří by pečovali i o vzdělání svého svěřence. Ke kvalitě vychovatele, uvádí že: „Obtížně najdeme pohromadě velkou uvážlivost, vyrovnanost, citlivost, píli a dobrou vůli (...), pokud jde o náklady na vzdělání dětí, jsou to nejlépe uložené peníze.“²¹⁹

Hlavním cílem výchovy má být upevňování středobodých hodnot-osobní svobody a uchování majetku tak, jak to prolíná veškerou jeho filozofií i politologií. Stejně tak se Locke bál morální újmy jeho chovance vlivem morálky spolužáků, kteří se ve škole sejdou z různých prostředí. V tom spočívá důležitý rozdíl oproti Komenskému tím, že se nezabývá učitelem pracujícím

²¹⁷ HOLZBACHOVÁ, I. a kol. Formování novověké filozofie. Praha: 1989. s. 335-336 ISBN 80-205-0025-1

²¹⁸ KOHOUT, T. Základy obecné pedagogiky. Praha: 2007. s. 125 ISBN 978-80-86723-38-9

²¹⁹ LOCKE, J. O výchově. Praha: 1984. s. 130-131

s celou třídou, ale domácím učitelem – vychovatelem, případně otcem, který se zabývá většinou jen jedním dítětem.

V otázkách výchovných prostředků vystupuje Locke velmi ostře proti tvrdým tělesným trestům a připouští je jen v případě zatvrzelosti a zlé vůle chovance. Naproti tomu zdůrazňuje autoritu rodičů a vychovatele, úctu dítěte k nim, rozvíjení jeho ctížádosti a hlavně vyzdvihuje důležitost práce dítěte při vyučování se zájmem a radostí, s pocitem, že jde spíše o zábavu a hru, než aby pracovalo z donucení a aby uložené činnosti vykonávalo jako uložený úkol a práci.²²⁰ To jsou naprosto shodné názory s J. A. Komenkým „Škola hrou“.

„Jakmile děti ovládnou řeč (...) mají rády, když se s nimi jedná jako s rozumnými tvory, tím by měla být u nich rozvíjena hrdost, a ta by se měla pokud možno stát nejdůležitějším nástrojem působení na ně.“²²¹ Při osvojování znalostí zdůrazňuje pravidelné procvičování a vytváření pevných návyků před osvojováním pravidel pouhým memorováním.

Na vychovatele pak klade vysoké nároky, má počítat a pracovat s přirozenými tendencemi, rysy a zájmy dítěte a cíl výchovy přizpůsobit tomu, co vlastnosti dítěte umožňují. Podle toho, jaké vlastnosti a sklony u dítěte převládají, by se měl vychovatel snažit o jejich korekci oslabováním, posilováním nebo jejich vyrovnáváním.

Konstatuje také, že pravděpodobně sotva existují dvě děti, které by mohly být vedeny stejně touž metodou.

Hlavní zásluhou v oblasti mravní výchovy se stalo vytvoření jejího nového pojetí s překonáním nábožensky pojaté mravnosti založené na náboženských idejích, přesunutím k empirickému a senzualistickému pojetí morálky, jež vyplývá z principů užitku a zájmu individua. V tomto pojetí překonal i Komenského, který zůstal v této oblasti značně poplatný náboženským názorům.²²²

²²⁰ LOCKE, J. O výchově. Praha: 1984. s. 102-103

²²¹ Tamtéž, s. 128

²²² Úvod k českému překladu díla Locke, J. O výchově. Přeložil František Single. Praha: 1984. s. 59

V charakteru chovance chápal nedílně spojitost disciplinovanosti s pravdomluvností, pracovitostí, vytrvalostí, schopností překonávat potíže. Ve výchově je třeba posilovat statečnost dítěte, aby umělo čelit strachu stejně, jako proti případné dětské krutosti a jejich povýšenému chování vůči níže postaveným osobám. Sem zahrnuje i dobré chování a vystupování. K docílení správných výchovných cílů, Locke se staví proti slepé disciplíně, tvrdému potlačování vůle dítěte a tvrdým tělesným trestům. Nevěří na pravidla a instrukce, ale klade velký důraz na povzbuzování, pochvalu a na smysl pro čest u dítěte. Zásadně odmítá používat představy duchů a strašidel a jejich využívání jako prostředku dětské výchovy k poslušnosti.²²³

Z hlediska formálního členění a postupů ve vzdělávání zahajuje výuku čtením a psaním, nato navazuje rozvíjení dovedností v kreslení pro praktické účely a případně i těsnopisu. Dalším jazykům se má dítě učit až po zvládnutí své mateřiny, kde oproti svým současníkům dává na prvé místo francouzštinu a teprve pak latinu a zcela opomíjí řečtinu. Pozornost věnuje také doporučením ve výběru četby (včetně knih s obrázky) – soulad s J.A. Komenským. Při výuce cizích jazyků odmítal tradiční gramatickou metodu a za základní požadavek považuje výuku mluvením.²²⁴

K těmto základním znalostem se připojují později poznatky ze zeměpisu, aritmetiky, astronomie, geometrie, historie, etiky, občanského práva a zákonodárství vlastní země. Přihlédnutím k realitám mu jde o to, aby se žák dostal s poznávanými věcmi a jevy co nejvíce do přímého styku, aby s nimi pracoval a nezůstával jen u verbálního učení a vyslovuje také požadavek rozvíjení stylu v mluveném i písemném projevu.²²⁵

K završení vzdělání doporučuje seznámení s přírodní filozofií, kam ale počítá i zahrnutí studia „duchovních bytostí“, jak se o nich mluví v Bibli.²²⁶

Při studiu teorií o uspořádání světa, jež jsou podle Locka jádrem přírodní filozofie, se spokojuje se studiem poněkud povrchním, což zdůvodňuje tím, že

²²³ LOCKE, J. O výchově. Praha: 1984. s. 107-108

²²⁴ Tamtéž, s. 181-184, 205

²²⁵ Tamtéž, s. 191-197

²²⁶ Tamtéž, s. 203

nelze získat celkově vědecky uspokojivé poznání přírody, a postačí, jestli student pozná jednotlivé hypotézy a porozumí odborným výrazům a způsobům vyjadřování. Za cenný považuje Descartův systém, spisy R. Boyla, a I. Newtona a M. Koperníka.²²⁷

Ve svém všestranně koncipovaném projektu výchovy Locke naprosto podcenil funkci estetické výchovy.

Důležité místo věnuje pracovní výchově – doporučuje hlavně zahradnictví, rolnictví a práci se dřevem a kovem s cílem nejen rozvíjet zručnost a dovednost, ale i potřebnou změnu od duševní práce, jež prospívá fyzickému a duchovnímu osvěžení a tedy i zdraví člověka. V této souvislosti radí k „studiu spisů od pana Bouleno a ostatních (...)“.²²⁸

Za potřebné považuje také učení hudby, tance, šermu a jízdy na koni a další různá cvičení.²²⁹

Systém pak doplnil učením základů účetnictví, jež má sloužit praktickým potřebám chovance, ale zejména výchově hospodárnosti.

Završením výchovy je pak podle Locka cestování do zahraničí v doprovodu vychovatele nebo v dospělejším věku samostatně.²³⁰

K výchově řadí i průběžnou sebevýchovu a sebevzdělávání, jak je zpracováno ve studii „O vedení rozumu“, také v „Radách pro vedení mladého gentlemana“ a v „Úvahách o četbě a studiu gentlemana“.²³¹ Zde obsažené rady a poznámky o intelektuálním chování dospělého člověka vesměs neztratily svou podnětnost do dneška.

Jádrem a cílem výchovy gentlemana je výchova osobnosti, která se chová rozumně a užitečně; princip užitku a dosažení osobního blaha člověka pokládá za principy základní a rozhodující. Z hlediska společenského postavení

²²⁷ LOCKE, J. O výchově. Praha: 1984. s. 202-204

²²⁸ Tamtéž, s. 204

²²⁹ Tamtéž, s. 208-210

²³⁰ Tamtéž, s. 217

²³¹ Úvod k českému překladu díla Locke, J. O výchově. Přeložil František Single. Praha: 1984. s. 64

„gentlemana“ zdůrazňuje také rozvoj schopnosti chovat se uhlazeně a mravně ve společnosti.²³²

Východiskem jeho vlastní metodiky, aby vyučování probíhalo plynule a podle stupně vývoje vyučovaného, stanoví jako další neopominutelný předpoklad zájem vzdělávaného. Zastává stanovisko, že nelze pouze pasivně přijímat cizí moudrost, ale naopak je třeba rozvíjet samostatné myšlení jako cestu k moudrosti vlastní, která se musí snoubit se systematickostí a důsledností.²³³

Úvahy o výchově měly především význam pro Anglii, přímo ovlivnil i dalšího klasika anglické pedagogiky H. Spencera. Po rozšíření v Anglii zasahoval vliv Lockových pedagogických idejí spolu s jeho politologií a filozofií i do zámořských anglicky mluvících zemí, zejména do Spojených států. Ještě závažnější a širší byl jejich vliv na kontinent, kde v překladech h, „Úvahy o výchově“ vycházely v 18. století počínaje Francií, Německem, Švédskem, Itálií. V 19. století k nim přibyla vydání ve španělštině, ruštině, polštině, češtině a vydání v dalších jazycích se realizují dodnes.²³⁴

Locke v mnoha svých výchovných názorech překročil omezení daná dobou, v jeho dílech se nalézá mnoho živých myšlenek pro řešení soudobých pedagogických problémů.

5.2. Struktura spisu „O výchově“

Tento rozbor vychází z publikace předznamenané dopisem Eduardu Clarkovi. Následuje Úvod – význam výchovy. O té soudí, že „vytváří ony velké rozdíly mezi lidmi. Nepatrné nebo skoro nepostřehnutelné dojmy v našem útlém dětství mají velmi významné a trvalé důsledky.“²³⁵

²³² KOHOUT, T. Základy obecné pedagogiky. Praha: 2007. s. 125 ISBN 978-80-86723-38-9

²³³ Tamtéž, s. 125-126

²³⁴ Úvod k českému překladu díla Locke, J. O výchově. Přeložil František Single. Praha: 1984. s. 67-68

²³⁵ LOCKE, J. O výchově. Praha: 1984. s. 78

Locke je přesvědčen, že štěstí nebo bída člověka jsou odvislé od moudře nebo nesprávně zvolené „správné cesty“ a moudrost se získá málokdy bez pomoci druhých.

V části I. se zabývá z rozmanitých náhledů důležitosti tělesné výchovy, jež „(...) nesmí být zanedbávána tělesná schránka, třeba že (...) bychom se měli hlavně zaměřit na vnitřní stránku lidské bytosti.“²³⁶

Zabývá se otázkami tělesného zdraví, jak se má zacházet s nemocným nebo slabým dítětem (abstrahuje od úlohy lékaře), ale přitom poznamenává, že „tělesná konstituce dětí se většinou kazí nebo alespoň poškozují rozmazlováním a hýčkáním.“²³⁷

Na příkladu venkovanů dokazuje, že dokáží „vzdorovat slunci, v horku pracovat bez přestání, aniž by hledali ochranu před žhavými paprsky.“²³⁸

Doporučuje také podporovat odolnost dětí vůči chladu – tím nevytvářet „větší náchylnost k bolestem hlavy, nachlazení, zánětům, kašli a k řadě jiných nemocí (...).“²³⁹ Doporučuje otužování častým trvalým používáním studené vody, osvojit si plavání a co nejvíce pobývat „na volném vzduchu (...) a co nejméně vysedávat u kamen, a to i v zimě.“²⁴⁰

Radí i v otázkách ošacení, prosté a jednoduché stravy (s hojností ovoce) i denního režimu s dostatkem spánku s postupným omezováním asi na osm hodin pro dospělého. Doporučuje také omezit léky a zakazuje podávat alkoholické nápoje.

V kapitole „O mravní výchově a jejích zásadách“ se zabývá péčí o „utváření ducha, o jeho rozvoj (...) v souladu s důstojností a postavením rozumného tvora.“²⁴¹

Touto péčí se dává „základ ovlivňující stále jejich život. Spočívá-li síla těla hlavně v schopnosti snášet útrapy, je tomu stejně s duchem (...). Základ

²³⁶ LOCKE, J. O výchově. Praha: 1984. s. 78

²³⁷ Tamtéž, s. 79

²³⁸ Tamtéž, s. 79

²³⁹ Tamtéž, s. 80

²⁴⁰ Tamtéž, s. 82-83

²⁴¹ Tamtéž, s. 94

ušlechtilosti a zdatnosti (...) je ve schopnosti odpírat si vlastní žádosti, čelit svým náklonnostem a dělat jen to, co doporučuje rozum jako nejlepší.²⁴²

„Rozmazlováním rodiče kazí ve svých dětech přirozené dobré základy tím, že dělají, co jim na očích vidí (...) později se diví (...) stěžují si, že jejich potomci jsou nevázaní, svéhlaví a nezdární.“²⁴³

Výchovu je sice třeba přizpůsobit věku dítěte, přesto „kdo si nenavykne podřizovat svoji vůli rozumu druhých, dokud je mlád, sotva poslechne svůj rozum, až dospěje. (...) nedopatření ve výchově se obyčejně dopouštějí ti, kdo budí dojem, že věnují výchově dětí největší péči.“²⁴⁴

Kritizuje, jak mnohdy špatnými vzory jsou děti „(...) odváděny z cesty cnosti, (...) vštěpujeme jim násilí, pomstu a krutost. (...) nekazí to jejich duši?“²⁴⁵

Učí-li se děti oplácet rány, tak v dospělosti budou záměrně působit druhým bolest.

Locke vystupuje i proti přehnanému strojení dětí – vede je „k marnivosti a nezdravému soutěžení“²⁴⁶ Tím jsou vinni nerozumní a povrchní rodiče.

Je mu odporné „překrucování pravdy od učitele nebo rodičů, (...) pak dítě využije lež, obojetnost a výmluvu i pro vlastní užitek.“²⁴⁷

Přeje si, aby se s dětmi „zacházelo laskavě (...) přesto by se jim nemělo dovolovat dělat to, co se pro ně nehodí (...), i když jsou malé – právě naopak, v čemkoliv budou neodbytné, měly by si být jisty, že budou právě proto odmítnuty.“²⁴⁸

Pokud rodiče chtějí mít „poslušného syna (...) je třeba vybudovat otcovskou autoritu, jakmile je schopen (...) to pochopit (...) chcete-li, aby k vám měl

²⁴² LOCKE, J. O výchově. Praha: 1984. s. 95

²⁴³ Tamtéž, s. 96

²⁴⁴ Tamtéž, s. 96

²⁴⁵ Tamtéž, s. 97

²⁴⁶ Tamtéž, s. 97

²⁴⁷ Tamtéž, s. 97

²⁴⁸ Tamtéž, s. 99

úctu, vřtepujete mu to od dťstvř. A řim vřce bude dospřvat, třm vřce mu projevuete dřvřru a přřtelstvř.²⁴⁹

Vřchovně nřvyky musř břt „vpraveny do samřch zřkladř jeho přřrozenosti (...) jen vnřřřm pokryteckřm dojmem přřjatřm ze strachu pro odvrřcenř otcovskřho hnřvu (...) ař k vydřdění.“²⁵⁰

V souvislostech jeř doplňuř zřsady o „utvřření ducha“ dřtře pojednřvř v nřsleduřřcřch oddřlech o trestech, ale i o odmřnřch. Odmřtř třlesnř tresty se zdřvodnřnřm, že „nepřřpřřvřj k ovlřdnutř přřrozenřch sklonř, jeř spořřvřj v podlřhřnř okamřřitřm přřjemnřm třlesnřm zřřitkřm a vyhřbřnř se za kařdrou cenu nepřřjemnostem (...) spřř podporuje a posiluje kořen, z nřhoř vyrřstřj vřechny zlř řiny a nepravosti nřřeho řivota. (...) za uřřteřnř pro dřtř povařuje spřř trest (...) přřbřcř urřitř zahanbění (...) přř nřmř si uvřdomř, že udřlalo nřřo chybnřho.“²⁵¹

Bitř vytvřřř u dřtře přřrozenř odpor k tomu, v řem mř u nřj vychovatel přřstovat zřlibu. (tento vzdřlenř protimluv), pak přřbř v tom smyslu, že „dřtř zřřnřj nenřvidět vřci, jeř byly zpořřtku přřjatelnř, kdyř shledřj, že jsou kvřli nim bity, plřsnřny a křrřny. (...) zcela nevinnř vřci se pak střvřj odpornřmi, kdy jsou spojovřny s nřřakřmi odpuzujřcřmi okolnostmi.“²⁵² Tuto tezi dokumentuje přřkladem, že i krřsnř sklenice vzbudř v dřtřti odpor přř kařdř přřleřitosti, pokud mu z nř byl dřřve podřn odpornř lřk.

Zamřtř tresty, jimiř je vyřadovřna „otrockř křzeň“ – soudř, že vytvřřř takř „otrockou povahu“. „Dřtř se podřřzuje a přřdstřř posluřnost, dokud nad nřm visř strach z bitř (...) vylřcř-li se okamřřitř vzpurnř nepoddajnost, vnese to řasto daleko horřř a nebezpeřnřř chorobu (...) v podlomenř ducha dřtře. (...) tichř, neaktivnř dřtř (...), se budou jevit neutřřenou bytostř (...) po celř řivot neuřřteřnř sobř i jinřm.“²⁵³

²⁴⁹ LOCKE, J. O vřchovř. Praha: 1984. s. 100

²⁵⁰ Tamtřř, s. 101

²⁵¹ Tamtřř, s. 103

²⁵² Tamtřř, s. 104

²⁵³ Tamtřř, s. 104

Podle svého hlubokého přesvědčení, že dětem se má „život učinit co nejpříjemnější a nejradostnější, aby mohly plně užívat všeho, co by jim mohlo poskytnout nevinné potěšení. (...) pod podmínkou, že mají být dětem poskytnuty jako projev uznání a přízeň (...) ne však je nabízet a poskytovat za určitý výkon, k němuž mají nechuť nebo jemuž by se nebyly bez toho lákadla věnovaly.“²⁵⁴

Za neúčinnější výchovné prostředky pro udržení kázně považuje uvědomělou výchovu ke cti a následnému vnímání zahanbení (pochybí-li). Soudí, že pochvala a pohlazení rodiče vyvolá u dítěte radostné uvědomění, že „dobře jednalo“ a naopak „chladný a odmítavý“ pohled rodiče nebo vychovatele v nich vzbudí „zahanbení a vědomé chápání“ špatnosti svého jednání.

Ve chvále a přiměřeném potrestání je třeba působit tak, aby „nekřížily otcovy a matčiny plány (...) a děti nenalézaly útočiště v podpoře těch, kteří by rozbíjeli to, o co rodiče usilovali.“²⁵⁵

Za důležité považuje, aby „důtky a pokárání, jimž se lze těžko pro chyby dětí vyhnout, by měly být vyslovovány klidně, vážně a nevzrušeně mezi čtyřma očima a naopak pochvaly, které děti zasluhují, jim mají být udělovány před ostatními. Takový pochválením dvojnásobíme odměnu.“²⁵⁶

Za nedůslednost nepovažuje být shovívavým vůči různým „hravým a nevinným kouskům a nesmíme je v nich omezovat, pokud nezasahují do vážnosti vůči ostatním přítomným.“²⁵⁷

Za zásadní také považuje požadavek „přiměřenosti pravidel (...), jimiž je řízena výchova i vzdělávání dětí. Je nutné ukládat ne příliš mnoho pravidel najednou, ale postupně (...), aby nedošlo ke zbytečnému trestání za to, co nejsou děti schopny pochopit vzhledem k své nezralosti. K nácviku pravidel využívat častého opakování vlídnými slovy a laskavým povzbuzováním, než tvrdými důtkami a plísňením (...) a dbát, abyste se nesnažili vpravovat jim

²⁵⁴ LOCKE, J. O výchově. Praha: 1984. s. 105

²⁵⁵ Tamtéž, s. 107

²⁵⁶ Tamtéž, s. 109

²⁵⁷ Tamtéž, s. 109-110

mnoho návyků najednou, sice je zmatete jejich rozmanitostí a žádný z nich jim nevštípíte dokonale (...).²⁵⁸

Zavrhuje „předstírání (...) vnější uhlazenosti, (...) přestože je líbivé.“²⁵⁹

Na místo hloupého a chtěného napodobování si cení „bezprostřednosti a nenucenosti. A je mu milejší „prostá a neotesaná povaha, ponechaná sama sobě než vyumělkovaná nezpůsobnost a naučené manýry nevychovance (...). Předstírání v kterékoliv stránce našeho chování staví naše vady do plného světla (...) na to by měli vychovatelé co nejbedlivěji dbát, protože je to zlovyk získání díky pochybené výchově.“²⁶⁰

Locke chce, aby děti byly vzdalovány od „lichotníků, nevychovanců a zkažených sloužících (...). Zcela předejít tomu zlu obtížné, (a proto doporučuje), aby se děti co nejvíce zdržovaly ve společnosti rodičů a těch, jejichž péči jsou svěřeny (...) pod dohledem by se jim mělo dostávat jejich věku odpovídající svobody a volnosti a neměla by se jim ukládat zbytečná omezení (...). Nemá se jim bránit, aby byly dětmi nebo aby si hrály a jednaly jako děti, nýbrž aby jednaly špatně.“²⁶¹

Porovnává-li Locke vliv okolního prostředí (hrubost a špatnost světa) s působením domácí výchovy (uchování nevinnosti dítěte) přiznává, že obojí má určité nevýhody, a proto volí v podstatě střední cestu, v níž preferuje domácí výchovu, jež by ho ale „připravovala pro styk s lidmi a vstup do světa (...), až k tomu dospějí a s pomocí domácího učitele je vychovávanému dopomoženo k jemnějšímu chování, mužnějšímu smýšlení a ke smyslu pro všechno, co je slušné a vhodné a navíc i k úspěšnější přípravě na obchodní jednání. Umožní mu také, aby dříve dozrál v muže, než to může učinit kdokoliv ve škole.“²⁶²

Problémy výchovy a vyučování vyvozuje z tehdejší obvyklé praxe, že učitel musí pracovat s více než šedesáti až sto žáky. Při tomto vyučování lze těžko

²⁵⁸ LOCKE, J. O výchově. Praha: 1984. s. 110-111

²⁵⁹ Tamtéž, s. 112

²⁶⁰ Tamtéž, s. 113

²⁶¹ Tamtéž, s. 115

²⁶² Tamtéž, s. 119

„úspěšně naučit jinému než co je v knihách (...) a úplně nemožné je zvláštní práce s každým chlapcem, protože každý z chlapců je ponechán většinu času ze dne sobě samému nebo nejrůznějším vlivům svých druhů.“²⁶³

V rámci domácí výchovy zdůrazňuje osobnost rodičů a vychovatelů a správné chování dospělých „vztahuje na všechny, kdo chtějí mít u dětí autoritu nebo si přejí získat jejich úctu.“²⁶⁴

Od domácího učitele očekává vlastnosti uvážlivého člověka s náležitým vzděláním, pro „náležité utváření mladého gentlemana je třeba, aby vychovatel byl sám dobře vychován, (...) dodržoval požadavky zdvořilosti, pokud jde o osoby, dobu a místo a uměl držet svého žáka, pokud to dovoluje jeho věk, jejímu stálému sledování (a napodobování)“²⁶⁵

Vedle toho by měl domácí učitel dobře znát svět a dokázat „náležitě usměřňovat přirozené sklony mladého člověka.“²⁶⁶

Za nejlepší prostředek pro orientaci dospělého žáka považuje vychovatelovu otevřenost, s jakou mu bude „ukazovat svět, takový jaký skutečně je, než do něj naplno vkročí.“²⁶⁷

Jedinou ochranou proti zkaženému světu má být „postupné zasvěcování (...) a postupné ukazování nebezpečí, jež mu hrozí od lidí různých hodností, povah, záměrů a skupin (...), od koho může očekávat úklady a od koho pomoc. Měl by být poučen, jak je poznat a odlišit (...), kdy jim co ukázat, a kdy zatajit, že jejich cíle a činnost prohlédl (...), pokud by se unáhleně spolehl na vlastní sílu, pak z neúspěchu, jež jeho osobnost nepoškodí (...), se naučí větší opatrnosti.“²⁶⁸

Má-li být učení dětí úspěšné, musí vychovatel dítě dokonale poznat sledováním při studiu, ale i mimo při hře a zjistit, „zda je čilé a aktivní, má-li něco v plánu, zda to sleduje s úsilím a zaujetím, dokud nesplní, k čemu se zaměřil, nebo zda lhostejně maří svůj čas leností a planým sněním. (...) zjistí-

²⁶³ LOCKE, J. O výchově. Praha: 1984. s. 119

²⁶⁴ Tamtéž, s. 120

²⁶⁵ Tamtéž, s. 132-133

²⁶⁶ Tamtéž, s. 135

²⁶⁷ Tamtéž, s. 136

²⁶⁸ Tamtéž, s. 137

li, že aktivní při hře je nedbalý jen pro nechuť k učení (...) má mu vysvětlit vlídně a klidně o nevhodnosti počínání, jímž ztrácí mnoho času. Pomůže-li to, vyhrál jste (...) pomocí rozumu a laskavosti. Nepomůže-li vlídný postup, pokuste se jen zahanbit (...). A toto opakovat vždy, není-li to účinným (...) při dalších příležitostech, ale nepřipojujte žádné hubování, jen se něj tvařte chladně, dokud se nepolepší.²⁶⁹

Vychovatel musí ale odlišit „netečnost a zasněnost myslí dítěte od přirozenosti, nebo je-li zodpovědná za to nějaká vada v tělesné konstituci.“²⁷⁰

Aby dítě „nemělo příležitost k zahálce, musí se mu stanovit splnění úkolu v rozumném, pevném čase, tímto způsobem jej nenásilně přimějete, aby byl pozorný a pilný v učení (...), a pak mu poskytnout jako odměnu jistou úlevu v jiné činnosti (...) což nakonec povede k vyléčení jeho lhostejnosti k učení.“²⁷¹

Locke pojednává také o potřebných vlastnostech „jež si gentleman přeje pro svého syna (pečuje-li vůbec o jeho výchovu), kromě majetku, který mu zanechá, ušlechtilost, moudrost, rozvahu, dobré mravy a vzdělání.“²⁷²

K dosažení tohoto cíle slouží veškeré dříve zmíněné postupy a pravidla. Locke uznává odlišnost lidí a jejich názorů a z toho nutně vyplývající rozpory v jejich vzájemném jednání, přesto považuje za nutné, aby lidé ve vzájemném styku se nikdy nechovali nezdvorně, projevovali druhým úctu, neprojevovali pohrdání, nepomlouvali a shledávali chyby na druhých. I při „vtipkování“ by měli zachovávat meze slušnosti, aby vlivem „malého omylu nebo nemístného obratu nezanechali v mysli dotčených trvale nepříjemnou vzpomínku.“²⁷³

V části III. „Rozumová výchova a vyučování“ se hned na počátku Locke vypořádává s možnými kritiky, jak zařadil tuto kapitolu o účelnosti kladu až

²⁶⁹ LOCKE, J. O výchově. Praha: 1984. s. 163

²⁷⁰ Tamtéž, s. 164

²⁷¹ Tamtéž, s. 164-165

²⁷² Tamtéž, s. 168

²⁷³ Tamtéž, s. 170-173

nakonec a zejména, když „Vám řeknu, že ji považuji za nejméně důležitou. (...) ještě paradoxněji se to jeví ve světle současných názorů na učení (...)“²⁷⁴

Do souvislosti s tímto tvrzením dává současné chápání vzdělávání zaměřeného na „bezúčinný hluk kolem latiny a řečtiny (...), jimiž je dítě připoutáno v nejlepších letech svého života (...) k osvojení těchto jazyků, když (...) by se toho mohlo dosáhnout s mnohem menším vynaložením námahy a naučit se jim skoro hrou (...)“²⁷⁵

„Čtení a psaní a i vědomosti jsou nutné (...), ale až na druhém místě, jen jako podřízené vážnějším kvalitám (...), jež bude umět uvážene rozvíjet v chlapcových mravech (...) uvážlivý vychovatel.“²⁷⁶

„Až se naučí dítě mluvit, pak je čas na učení se čtení (...) pomocí kostek a hraček s písmeny, aby se mohlo učit abecedě hrou.“²⁷⁷

Zájem dítěte o čtení doporučuje vzbudit čtením vhodných knih s obrázky (např. Ezopovy Bajky), doporučuje i určité části z Písma. Naučí-li se dítě dobře číst, bude čas uvést je do psaní, předně je naučit správně držet pero, než se dotkne papíru. Za správné držení pera považuje „držení pera mezi palcem a ukazováčkem (...) a nácvik písma započat obtahováním velkých tištěných písmen (...). Tak snadno se docílí, že při návazném cvičení na čistém papíře, bude psát rukopisem, jaký si přejete.“²⁷⁸

Za užitečné má také učení se kreslení, což může využít i v praktickém životě, nemá-li však dítě dost talentu pak postačí, že pochopí „vhled do perspektivy a tolik dovednosti, aby dokázal znázornit, co vidí. Chybí-li však talent, je zbytečné, dítě bezúčelně trápit a držet se proto zásady nikdy nic proti vůli Minervině - Nil in vita Minerva.“²⁷⁹

Užitečná je i výchova těsnopisu (stručného písma), a to až poté, co má dítě upevněny písarské dovednosti. Při výuce jazyků se má postupovat od zevrubné znalosti angličtiny, přes francouzskou mluvu i čtení až po latinu. „Vždy je

²⁷⁴ LOCKE, J. O výchově. Praha: 1984. s. 178

²⁷⁵ Tamtéž, s. 178

²⁷⁶ Tamtéž, s. 178

²⁷⁷ Tamtéž, s. 179

²⁷⁸ Tamtéž, s. 181-182

²⁷⁹ Tamtéž, s. 182

třeba dbát, aby tím, že hoch se svým učitelem nečte a nemluví jinak, nezapomněl číst anglicky.²⁸⁰

Chápe, že je „pro děti obtížné trvale na něco soustředit myšlenky (...), mělo by se dbát, aby přistupovalo k učení bez nepříjemností a odstrašujících představ (...), snažit se o to, aby děti práce zaujala a byla pro ně co nejpříjemnější (...) bez upoutání pozornosti pomocí výtek, trestů, rozčilených slov vychovatelů a rodičů.“²⁸¹

Podstatné je: „Dovede-li učitel upoutat a udržet pozornost svých žáků (...), což vede k uvědomělému pochopení dítěte, že rozvíjením znalostí získává jistou moc a skutečnou výhodu před neznalými.“²⁸²

Zásadně odsuzuje výuku jazyků mechanickým biflováním slovíček a zbytečným rétorickým cvičením v cizích jazycích, nemá, ale nic proti slohovému pracem, neměly by být ale zaměřeny na „skládání veršů, zvláště nemá-li dítě k básnictví talent.“²⁸³

Z ostatních důležitých vědomostí vyjmenovává výuku počínaje zeměpisem, následně aritmetikou, historií, geometrií a astronomií. „Učením aritmetice navykne si dítě abstraktnímu uvažování (...), v procvičování má pokračovat denně, postupně znalosti aritmetiky vztahovat k reálným předmětům. Mělo by se dbát o zprostředkování nejdříve jednoduchých představ a až po přesvědčení se, zda si je správně osvojily a dokonale ji pochopily, než budete pokračovat dále (...), postupně, nenápadně rozvíjet myšlení a rozšiřovat jejich obzor.“²⁸⁴

Za nemyslitelné považuje, že „by anglický gentleman mohl postrádat znalost zákonů své vlastní země (...) v jakémkoliv postavení v úředních funkcích, smírčích soudců až po státní ministry. (...) přičemž úkolem gentlemana je správně rozlišovat právo a bezpráví a ne právníckými vytáčkami, pletichami a záludnostmi se učit obcházet právo a možnosti dopouštět se bezpráví (...) správná cesta pro gentlemana (nemá-li se právo stát jeho profesí) spočívá

²⁸⁰ LOCKE, J. O výchově. Praha: 1984. s. 183-184

²⁸¹ Tamtéž, s. 187-188

²⁸² Tamtéž, s. 188

²⁸³ Tamtéž, s. 193

²⁸⁴ Tamtéž, s. 197-198

v získání přehledu o anglické ústavě a vládě ze starých knih, o civilním právu i z některým modernějších (...), jež poskytují o státní správě stručnější přehled. (...) a pak by měl studovat naši historii a studium vlády každého krále spojovat se studiem tehdy vydaných zákonů. To mu poskytne vhled do toho, proč byly vydány naše základní státní zákony, ukáže, z čeho vplynuly a jaký význam by měly mít.“²⁸⁵

Závěr této části pak tvoří návody na cvičení posilující zdraví počínaje tancem, přes šerm a jízdu na koni, upozorňuje, ale na možná nebezpečí, jež se v šermu a jízdě na koni mohou neblaze projevit v soubojích a jiném ohrožení života a zdraví.

V dosud rozebíraných knihách se Locke zaměřoval na povolání gentlemana, ale v části IV. „Pracovní výchova“ navrhuje oproti zavedeným konvencím, aby se chlapci vyučili „nějakému rukodělnému řemeslu, ba dokonce dvěma nebo třem, ale jednomu z nich důkladně.(...) manuální dovednosti, jejíž získávání a vykonávání je spojeno s námahou, nejen zvyšují obratnost a zručnost, ale prospívají i zdraví, a to zejména ty, které vykonáváme na čerstvém vzduchu (...) jsou také vhodné k osvěžení mezi studiem. Při jejich volbě je nutno brát v úvahu věk, sklony člověka a vyhýbat se všemu nucení, když je doporučujeme.“²⁸⁶

„Venkovskému gentlemanovi by mělo vyhovovat zahradničení, nebo zemědělství a zpracování dřeva (tesař, truhlář nebo soustružník).“²⁸⁷

„(...) užitečné zaměstnání by nebylo menším rozptýlením než kterákoliv z módních zahálčivých zábav, jen kdyby bylo možno lidi přivést k tomu, aby v nich našli zálibu, k čemuž může přivést každého zvyk a dosažená příslušná pracovní zručnost.“²⁸⁸

Nevidí žádný prospěch ve hrách, jimž se oddávají „lidé vyšších stavů (...) zejména přemýšlivým lidem vidí-li, že to neprospívá tělu, ani duši, a když to dojde s hrou tak daleko, že se dotýká i majetku, přestává být zábavou, ale

²⁸⁵ LOCKE, J. O výchově. Praha: 1984. s. 198-199

²⁸⁶ Tamtéž, s. 211

²⁸⁷ Tamtéž, s. 212

²⁸⁸ Tamtéž, s. 213

stávají se řemeslem, v němž se daří jen malé skupině lidí, kteří mají ještě jiný majetek, aby z něj žili. Úspěšný karbaník provozuje v nejlepším případě ubohé řemeslo, neboť plní své kapsy za cenu své cti.“²⁸⁹

Gentleman, který většinu času pobývá ve velkém městě, má možnost výběru „z velké rozmanitosti důmyslných manuálních dovedností (...), nelze, aby se některé z nich jemu nezalíbily a netěšily ho (brousit, leštit a zasahovat drahokamy, brousit a hladit optická skla). (...) protože se nemůže stále zabývat jen studiem, čtením, rozhovory a tělesným cvičením, je v souladu s aktivitou mladého muže vylepšování manuálních dovedností na místo nečinného sedění.“²⁹⁰

Poslední jeho radou je, „aby se gentlemani důkladně naučili účetnictví a nemysleli, že je to dovednost, která jim nesluší, protože se jí zabývají obchodníci (...) a osvojí-li si účetnictví (...), bude to sloužit ke sledování vlastních výdajů (...), pro jeho vlastní přehled a (...) a nejen pro přílišný dohled otce nad jeho výdaji.“²⁹¹

Při cestování (kapitola V.) „se dovršuje příprava gentlemana (...) vede k rozvíjení jak znalostí jazyka, tak v rozvinutí rozumu a moudrosti (...) při jednání s cizinci (...), lišícími se od nejbližšího okolí.“²⁹²

Za nejvýhodnější dobu „k vyslání mladého pána za hranice považuje, buď období, kdy je ještě podřízen učiteli, který mu může být nápomocen, nebo v pozdějším věku bez průvodce (...), kdy je schopen poznat užitečnost vyplývající z cestování a je-li způsobilý na základě znalostí domácích zákonů, zvyků ve své zemi porovnávat dění v cizině a může sám poskytnout něco výměnou těm cizincům, od nichž doufá získat nové poznatky.“²⁹³

Na cestách si osvojí „velké umění – poznávání lidí (...), zvláště nalezne-li pomoc a přijetí u nejlepších a nejzkušenějších osob, jež ho nejen přijmou, ale

²⁸⁹ LOCKE, J. O výchově. Praha: 1984. s. 213

²⁹⁰ Tamtéž, s. 214

²⁹¹ Tamtéž, s. 215

²⁹² Tamtéž, s. 215

²⁹³ Tamtéž, s. 216

budou ho podporovat a pomáhat tomuto vzdělanému, mladému gentlemanovi, a tak prohlubovat jeho poznání.²⁹⁴

Když takto Locke popsal všechny vzdělávací a výchovné fáze, konstatuje, že je „čas, aby se oženil a založil rodinu (...), i když to rodiče plánují k počátku plnoletosti, doporučuje zvážit, jestli by nebylo vhodné a „nevadilo jeho tělesnému vývoji, jeho vlohám, ani jeho potomkům to ještě na nějaký čas odložit a dopřát mu (...) vyhlídky, jimiž by se neopakovaly ty kroky otců, jež by vedly k malé spokojenosti, jak otce, tak syna.“²⁹⁵

V závěru Locke charakterizuje své dílo jako „příležitostné úvahy“, v nichž si nečiní nárok na vyčerpání a zevrubné zpracování dané látky, když zdůrazňuje, že „sotva existují dvě děti, které bychom mohli vychovávat stejnou metodou (...) a kromě toho myslím, že je třeba použít různých způsobů i při výchově prince, šlechtice a syna obyčejného gentlemana.“²⁹⁶

Rozdílnost shledává nejen v rodu a společenském postavení, ale i v rozmanitých povahách, sklonech, jednotlivých nedostacích a stupni rozumových schopností a vloh. Přesto předpokládá, že může přispět „trochou poučení těm, (...), kteří se při výchově svých dětí odvažují obracet o radu k rozumu než se plně spoléhat na jen staré zvyklosti.“²⁹⁷

²⁹⁴ LOCKE, J. O výchově. Praha: 1984. s. 218

²⁹⁵ Tamtéž, s. 218

²⁹⁶ Tamtéž, s. 218

²⁹⁷ Tamtéž, s. 218-219

6. Odkaz Johna Locka

6.1. Filozofický odkaz

V Lockových filozofických názorech se projevuje empirická teorie poznání, ovlivněná Hobbesovým nominalismem a Descartovým racionalismem. Zavržením učení o vrozených idejích prohlásil za zdroj všech idejí zkušenosti. Vznik idejí odůvodnil buď v důsledku působení vnějších věcí na smyslové orgány (smyslové ideje – senzace) nebo v důsledku pozornosti zaměřené na stav a činnost duše (reflexní ideje – reflexe). Prostřednictvím smyslových idejí pak rozeznával vnímání primárních nebo sekundárních kvalit. Ideje získané zkušenostmi jsou jen materiálem pro poznání, nejsou však vlastním poznáním. Aby se staly poznáním, musí nastoupit rozumová činnost – odlišná jak od počítku, tak i reflexe, spočívající ve srovnání, slučování a abstrahování. Touto činností dojde k přeměně jednoduchých idejí na složité.

Tím, že určil poznání jako vnímání vzájemné shody (neshody) dvou idejí, pokládá za věrohodné veškeré rozumové poznání, tj. odhalení souladu idejí pomocí rozumu. Naopak poznání zkušeností je pravděpodobné, protože v něm se zjišťuje shoda idejí jen na základě faktické zkušenosti. Přesvědčení o existenci vnějších předmětů poznávaných smysly – senzualistická teorie, je hlavním Lockovým přínosem pro filozofii, proto měl tak velký význam jeho hlavní filozofický spis „Esej o lidském rozumu“ (1690).²⁹⁸

Lockův pojem zkušenosti v jeho filozofii dostala význam materiálu, který se vtiskuje smyslům a kombinuje v mysli poznatky. Všichni následující filozofové takto mechanicky chápali zkušenost jako shromažďování smyslového materiálu – takto se projevuje ještě u E. Kanta. Před Lockem nebyl znám aktivnější význam zkušenosti pro obyčejný život, zkušenost je tu schopností jednat na základě dřívějšího jednání „vidět neznámá pasivně vnímat; kdo vidí, ten jakoby kreslil do prostoru s pomocí dřívějších vědomostí, to, co vidí, předměty, barvy, pohyby. Tedy nejen představa, nýbrž i počítky

²⁹⁸ JAVUREK, Z. a kol. Filozofický slovník. Praha: 1976. s. 257-258

jsou dílem, výrobkem, konstrukcí mysli; jsou to slova, kterými se o barvách vyjadřujeme.“²⁹⁹

Lockovy nástupci si plně neuvědomovali aktivní roli ducha, a proto mnohdy vedlo k pouhému mechanickému hromadění „idejí“, „zážitků“, „počítků“, když dostatečně do této formy chápání idejí více nezpracovali Lockovy postupy při zpracování jednotlivých přírodních jevů v podobě „otisků“ do mysli (počítky) následně zpracovávaných vnitřním smyslem v rámci transformace primárních do sekundárních idejí. Od jeho doby platí, že existuje „nekonečná objektivní příroda, neutrální k lidské mysli; člověk je do ní postaven jako cizinec (...). Pozdější filozofové budou cítit, že v učení něco vadí: jak překonat dualismus mezi přírodou a myslí.“³⁰⁰

V posuzování víry („Spis o rozumnosti křesťanství“) jako pevného souhlasu mysli je pevně zakotvena tato část jeho filozofie v deismu. Nezavrhl božské pravdy jako takové, ale jejich zjevení – „Bůh ztvořiv proroka, nesmazal tím prostého člověka; člověk má právo užít rozum i na tak zvané božské pravdy – rozum musí být našim posledním soudcem a vůdcem ve všem.“ Zde vyznívá Lockova pozice jako kompromis mezi církevním chápáním a ateismem jako první pokus o demokratizaci náboženství.

Samotné náboženské snášenlivosti věnuje „Dopisy o toleranci“, v nichž toleranci taktéž dovozuje z přirozeného práva a základních svobod: „life, liberty and property (život, svobodu a majetek).“³⁰¹

Uznává svobodu volby náboženství zakotvenou pouze v dobrovolném svazku s těmi subjekty, jež daná víra spojuje a požaduje pouze jedinou podmínku, aby výkonem náboženského života nebyla narušena svoboda ostatních občanů a byla vykonávána s veřejným blahem.³⁰²

Zdůraznil též, že morálnost jednání a poctivé úmysly tvoří podstatnou část upřímné zbožnosti, která přestože je součástí občanského života, má svůj základ „ve vlastní péči o svou vlastní nesmrtelnou duši, jež může dojít věčně

²⁹⁹ RÁDL, E. Dějiny filozofie II. Novověk. Praha: 1999. s. 126 ISBN 80-7220-064-X

³⁰⁰ Tamtéž, s. 127

³⁰¹ HEYWOOD, A. Politologie. Praha: 2004. s. 64 ISBN 80-86432-95-5

³⁰² LOCKE, J. Dopis o toleranci. Brno: 2000 s. 110, 122 ISBN 80-7108-202-3

blaženosti nebo věčného utrpení a spása jeho duše závisí na tom, zda v tomto životě koná věci, jež jsou k získání Boží přízně nezbytné a Bůh je přikázal, a zda jim věří.³⁰³

Oproti do té doby zažitým církevním dogmatům a praktikám zdůrazňuje: „zdržení se násilí a donucování v otázkách víry a spásy člověka (...), každý člověk má nejvyšší a konečnou pravomoc rozhodovat sám za sebe, protože se to týká jen jeho samého a nikomu svým postojem nepůsobí újmu.“³⁰⁴

Locke rozlišuje tři mravní zákony: zákon boží, zákon občanský, veřejné mínění (resp. veřejné opovržení). Kromě toho rozlišuje čtyři základní mravní principy: rozum, boží vůli, obecné blaho a sebelásku.³⁰⁵

Ve své etice, již odvozuje od přirozených práv člověka, je uznává současně za zdroj a základ mravních idejí. „Jeho etika opustila pojem Boha jako zdroje morálky“ a v chápání dobra a zla sice vychází při hodnocení ze smyslu křesťanské morálky, ale vyzdvihuje snášenlivost a postrádá jakékoliv nábožensky laděné sankce.³⁰⁶

Morální chápání svobody u něj znamená schopnost potlačovat své činy nebo v nich pokračovat, začít nebo zdržet se. „Bez svobody by nebyl možný mravní soud a přičetnost činů. Zákony jsou podle něj ustanovení, která jsou-li zachována, zasluhují odměny, jsou-li přestupována, zasluhují trest. Zákony jsou výtvořem svobodných lidí.“³⁰⁷

6.2. Politologický odkaz

Od charakteristiky přirozeného stavu a své filozofické ideje dospěl Locke ke svému důležitému dílu „Dvojí pojednání o vládě“. V tomto spisu vyložil své názory na člověka, společnost a stát, velmi původní je jeho pojetí jednotlivce a občanské společnosti. Stal se určitým názorovým protipólem Hobbesa,

³⁰³ LOCKE, J. Dopis o toleranci. Brno: 2000. s. 77 ISBN 80-7108-202-3

³⁰⁴ Tamtéž, s. 77

³⁰⁵ MÁCHA, K. Dějiny filozofie II. Praha: 1969. s. 69

³⁰⁶ JAVUREK, Z. a kol. Filozofický slovník. Praha: 1976. s. 258

³⁰⁷ MÁCHA, K. Dějiny filozofie II. Praha: 1969. s. 68

v určitých východiscích i cílech dospěl k určitým podobnostem. Jejich závěry však byly výrazně odlišné.

Toto dílo bylo podrobně rozebráno v jiné kapitole této práce, a proto snad postačí zdůraznit, jak v rámci připojení se k politické společnosti se člověk vzdává dvou mocí, které měl v přirozeném stavu: činit vše, co pokládá za vhodné pro zachování sebe a jiných podle přirozeného zákona a moci trestat zločiny spáchané tímto zákonem. Touto smlouvou předává lid moc většině, ledaže by byl výslovně dohodnut větší celek, než je většina. Takováto dohoda, jež dává souhlas k příslušnosti do nějakého státu, nabývá trvalého charakteru a člověk je nezměnitelně vázán k setrvání v tomto svazku. Návrat do přirozeného stavu je možný jen v případě zhroucení vlády. Celým dílem zdůrazňuje přirozenou rovnost, svobodu a nezávislost, z nichž dovozuje, že nikdo nemůže být bez vlastního souhlasu podroben politické moci druhého člověka.³⁰⁸

Mravní základ politiky Locke hledal za pomoci mravních příkazů pro politické chování, má podobu empirického popisu aktuálního stavu a tak inspiroval programy revolucionářů i reformátorů v 18. století.

Neméně podnětným bylo jeho pojednání lidských práv, přičemž jejich rozměr byl skryt pod představou moci člověka, v jeho textech vyznívala lidská práva totožně s představou vlastnictví, jak opakovaně zdůrazňoval, vlastnictví bylo pro něj nezczitelným a nezadatelným vlastnictvím své osoby na sebe sama, svobodu a hmotné vlastnictví.

Ve své politologii se pokouší určit hranice na spravedlivou velikost majetku. Tu vymezoval v rámci přirozeného zákona mírou možného užití; spravedlivé je takové množství majetku, jež potřebuje člověk k životu a užitečné spotřebě. Pokud by si člověk vzal z přírody větší díl, než spravedlivý, měl by být podle přirozeného zákona potrestán. K tomu dodal, že míru vlastnictví stanovila příroda rozsahem práce a pohodlím života.

Hraniční předěl v posuzování míry vlastnictví nastal až po vynálezu peněz. Peníze mají svou hodnotu pouze díky tiché dohodě lidí, jež zároveň zavádí

³⁰⁸ Úvod k českému překladu díla Locke, J. Druhé pojednání o vládě. Přeložil Oskar Krejčí Praha: 1992. s. 12-13 ISBN 80-205-0222-X

právo na větší a rozdílné statky vznikající odlišnými výsledky v důsledku nestejně příčinnosti a schopnosti jednotlivců. To umožňuje neomezené hromadění majetku v souladu s touto podmínkou, podle zákona a zákonnými prostředky je řádným cílem, jež zasluhuje ochranu společnosti i státu.

Svou teorií vlastnictví se Locke stal jedním z původců liberální představy rovného startu a rovné soutěži lidí o majetek, a takto i novodobým hlasatelem ochrany majetku před zásahy státu i v podobě formování pravidel daňové politiky.

Při výkladech fungování politické moci otevřel druhé velké téma – teorii dělby moci ve státě. Přinesl mnoho argumentů pro oddělení zákonodárné a výkonné moci, přičemž legislativa je tou mocí určující užití síly státu pro zachování společenství a jeho členů. Činnost legislativy musí být sladěna s přirozeným zákonem, jednotlivé zákony mají být zaměřeny k dobru lidu, jako k jedinému svému účelu. Vládnout podle zákonů znamená zajišťovat život a majetek jednotlivců, kde exekutiva má povinnost sama zákony dodržovat a uplatňovat bez výjimek pro všechny, chudé i bohaté. Výkonné moci nepřisluší ani vypisování daní. K rozdělení moci přidává právo výkonné moci svolávat zákonodárný sbor, přičemž konstatuje, že při zneužití tohoto práva není pro exekutivu soudce na zemi.

Výkonné moci dává i tzv. moc federativní uplatňovanou vůči jiným státům, svazkům a spolkům, moc války a míru, tedy vlastně zahraniční politiku.

Formulací své originální koncepce dělby moci předjímal koncepci dělby moci v podání Montesquieua, přesto je Locke demokratičtější při hledání nejlepší formy pro zajištění specificky pojatých lidských práv. Důležitým prvkem jeho politologie je tvrzení o neslučitelnosti absolutní monarchie s občanskou společností. Veškeré jeho pojetí odpovídá kompromisu při hledání míry k obraně svobod a lze je vykládat při určité restrikci i jako výzvu k obraně lidských práv tím, že lid má právo jednat jako svrchovaný a pokračovat

v zákonodárné činnosti sám nebo si zřídít novou formu vlády či starou formu vlády vložit do lepších rukou.³⁰⁹

6.3. Pedagogický odkaz

Ve spise „Myšlenky o výchově“ formuloval zásady pedagogiky „zdravého rozumu“ vycházející z praktických potřeb (gentlemanů s cílem vychovat osobnost chovající se rozumě a užitečně. Princip užitku a dosažení osobního blaha člověka pokládá za základní a rozhodující.

Mimořádný důraz vkládal do rozvoje schopnosti chovat se mravně a uhlazeně ve společnosti, přičemž za rozhodující pro výchovu a vzdělávání spatřoval v osobním příkladu a citlivém vedení rodičů i vychovatelů, neboť dětský rozum považoval za nepopsaný list – tabula rasa, do něžž dobré i zlé vkládají výchovné prostředky a postupně doplňované empirické poznatky sdělované nejlépe soukromým učitelem, jež má schopnost vzbudit v dítěti hluboký vnitřní zájem o mravní sebevzdělání i samotné učivo s cílem dosáhnout harmonické osobnosti.

Mravní výchovu kladl výše než vyučování; výchova je předpokladem a podmínkou učení. V mravní výchově má být rozvíjen charakter člověka, mravní ukázněnost a vůle, proto je třeba soustavně procvičovat schopnost přemáhat rozmary, vášně, řídit se vlastním rozumem, disciplinovaně, přičemž kázeň chápe nikoliv jako vynucenou, ale citlivě a soustavně vštěpovanou, pro mladého člověka, založenou na vysvětlování, dobrých příkladech a chápavém vedením, bez užití fyzických trestů.³¹⁰

Jako první z poantických pedagogů vypracoval teorii tělesné výchovy, založené opět na užitečnosti. Vyjádřil nutnost v soustavném otužování těla, aby bylo schopno snášet únavu, změny a strádání.

Při samotné výuce jednotlivých předmětů stanovil hierarchii důležitosti a návaznosti jednotlivých předmětů v závislosti na vyspělosti žáka.

³⁰⁹ Úvod k českému překladu díla Locke, J. Druhé pojednání o vládě. Přeložil Oskar Krejčí Praha: 1992. s. 27 ISBN 80-205-0222-X

³¹⁰ KOHOUT, T. Základy obecné pedagogiky. Praha: 2007. s. 124 ISBN 978-80-86724-38-9

Za východisko vlastní metodiky vyučování zdůrazňoval zájem vzdělávaného, odmítal biflování, formalismus, odtržení od života.

Mimořádný význam – podnětný i pro dnešní dobu mají jeho názory, jakými způsoby rozvíjet samostatnost myšlení, jak nelze pouze pasivně přijímat cizí moudrost, ale s pomocí živé reality rozvíjet vlastní samostatné myšlení jako cestu k moudrosti vlastní, v nedílné shodě se systematickostí a důsledností.³¹¹

Ve vývoji pedagogického myšlení sehrálo pedagogické dílo Locka důležitou roli, nepatřilo jen do dobového kontextu, ale stalo se podnětným i pro současnou výchovnou praxi a jeho znalost je nezbytnou součástí pedagogického vzdělání.³¹²

³¹¹ KOHOUT, T. Základy obecné pedagogiky. Praha: 2007. s. 125 ISBN 978-80-86723-38-9

³¹² Úvod k českému překladu díla Locke, J. O výchově. Přeložil František Single. Praha: 1984. s. 6

Závěr

Lockovo dílo je bezesporu odrazem změn, jež probíhaly v Anglii v 17. století. Na formování všech jeho koncepcí se podílela osobní zkušenost, ve filozofických dedukcích položil spolu s Descartem základy novověké filozofie proti Aristotelovským i scholastickým ontologickým a gnozeologickým principům. To, co Descartes dokázal matematickými a logickými postupy, to důsledněji rozvinul Locke, který ve svém zkoumání došel k důsledně zastávanému principu, že veškeré poznání musí být založeno v autentické zkušenosti rozumného individua.

Lockova orientace na smyslový názor věcí jako na přirozené prostředí člověka, je do něho přirozeně zakořeněna. Z této teze vyplývá pak i porozumění pro lidskou tělesnost, jež se projevuje ve zpochybňování substancionálnosti duše, takto stojící v protikladu metafyzickým pomyslům, prázdným abstrakcím, jimž se přímo vyhýbá.

Zpracovaným rozbohem dostupných českých překladů, výňatků Lockova díla a za použití studijních pramenů, jež se v různé šíři zabývají buď výkladem jeho vybraných názorů filozofických, politologických a pedagogických spojených s odlišným stupněm porozumění pro jejich platnost a s tím spojenou kritičností, jejich analýzou podle obsahu do zvolené struktury, bylo v této diplomové práci dosaženo zadaného cíle.

Pokud došlo k jistému zjednodušení při posuzování struktur děl a jejich výkladu či významu, ať v historických souvislostech nebo do reflexe v moderní politologii a pedagogice, souvisí to s tím, že neexistuje v českém jazyce souborné vydání Lockových spisů ani obsáhlejší teoretická práce k jeho výkladu.

Bylo by také obtížné klást si při posuzování Lockova díla vyšší cíle, než si uložil John Locke sám v „Eseji o lidském rozumu“ v Úvodním slovu ke čtenáři. V něm zdůraznil své upřímné úsilí „o pravdu a užitečnost“, s vyslovenou samozřejmostí, že jeho úsilí bylo vedeno snahou o pokrok v poznání světa, ale zároveň v odmítnutí přílišné úvahové abstrakce, což mu

vytýkali „hloubaví a bystrozrací čtenáři“. Zastával názor, že filozofické úvahy je třeba zbavit vystupňované „vyumělkovanosti“, jež by vyhovovala určitým vznešeným elitám. Svou roli filozofa poněkud degradoval do úlohy „pomocníka“ odklizejícího zbytečné úvahy, jež by překážely v cestě za poznáním.

Jeho spisy se vyznačují přítomnou pečlivostí v použití jazyka, zpřesňováním pojmů s cílem užít jen slova, vybraná s určitostí a přesností a transponovaná na základě reflexe ve vlastní mysli, a která pak vyjádří přesně určenou ideu.

V závěru projevuje přání, aby lidé při svých zkoumáních a rozmluvách disponovali jen vnímanými, příslušným znakem neměnně označenými, takto určenými ideami, což by vedlo k jednoznačnému pochopení řečeného a omezení většiny sporů s jinými. Nehledě na dříve specifikované vlivy stěžejních platných principů, bylo by jistě ku prospěchu každodenní lidské praxe zkvalitnit vzájemnou komunikaci ve smyslu Lockova přání důsledného používání s určitostí vymezených a jednoznačně chápaných pojmů.

Seznam použité české literatury a pramenů

- DAVID, R. *Politologie*. Olomouc: FIN, 1995. ISBN 80-7182-011-3
- DOČEKALOVÁ, P., ŠVEC, K. a kol. *Úvod do politologie*. Praha: Grada, 2010. ISBN 978-80-247-2940-4
- JEŽEK, T. *Zásady liberálního řádu*. Praha: Academia. 2001. ISBN 80-200-0852-7
- KOHOUT, T. *Základy obecné pedagogiky*. Praha: UJAK. 2007. ISBN 978-80-86723-38-9
- MÁCHA, K. *Dějiny filozofie II*. Praha: Osvětový ústav. 1969.
- NOVOTNÝ, L. *Politologie*. Praha: UJAK. 2009 ISBN 978-80-86723-67-9
- POLIŠENSKÝ, J. *Dějiny Británie*. Praha: Svoboda. 1982.
- RÁDL, E. *Dějiny filozofie II. Novověk*. Praha: Votobia. 1999. ISBN 80-7220-064-X

Seznam použité zahraniční literatury a pramenů

- ALEXANDROV, G. F. *Dějiny filozofie II*. Praha: Svoboda. 1951
- BRUGGER, W. *Filozofický slovník*. Praha: Naše vojsko. 1994. ISBN 80-206-0409-X
- GRAY, J. *Liberalismus*. Praha: Občanský institut. 1999. ISBN 80-86228-01-0
- HEYWOOD, A. *Politologie*. Praha: Eurolex Bohemia, 2004. ISBN 80-86432-95-5
- HOBBS, T. *Leviathan neboli O podstatě, zřízení a moci státu církevního a občanského*. Praha: Melantrich. 1941
- HOLZBACHOVÁ, I. a kol. *Formování novověké filozofie*. Praha: Svoboda. 1989. ISBN 80-205-0025-1
- JAVUREK, Z. a kol. *Filozofický slovník*. Praha: Svoboda. 1976.
- LOCKE, J. *Dopis o toleranci*. Brno: Atlantis. 2000. ISBN 80-7108-202-3

- LOCKE, J. *Druhé pojednání o vládě*. Praha: Svoboda. 1992. ISBN 80-205-0222-X
- LOCKE, J. *Druhé pojednání o vládě*. Praha: NČSAV. 1965
- LOCKE, J. *Esej o lidském rozumu*. Praha: Svoboda. 1985.
- LOCKE, J. *O výchově*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství. 1984
- MAUROIS, A. *Dějiny Anglie*. Praha: Lidové noviny. 1993. ISBN 80-7106-084-4
- PASCAL, B. *Myšlenky*. Praha: Mladá fronta. 2000. ISBN 80-204-0850-9
- ROUSSEAU, J. J. *Emil*. Olomouc: R. Promberg. 1926
- ROUSSEAU, J.J. *O společenské smlouvě, nebo-li o zásadách státního práva*. Dobrá Voda: Čeněk. 2002. ISBN 80-86473-10-4
- ROUSSEAU, J.J. *Rozpravy*. Praha: Svoboda. 1981
- VOLTAIRE, *Candide*. Praha: Lidové nakladatelství. 1970

BIBLIOGRAFICKÉ ÚDAJE

Jméno autora: Linda ŠIMÁNKOVÁ

Obor: Mediální a komunikační studia

Forma studia: kombinovaná

Název práce: Politický filozof John Locke

Rok: 2012

Počet stran textu bez příloh: 103

Celkový počet stran příloh: 0

Počet titulů české literatury a pramenů: 8

Počet titulů zahraniční literatury a pramenů: 18

Počet internetových zdrojů: 0

Vedoucí práce: Mgr. Lukáš NOVOTNÝ, Dr.

